

UNIVERZA V MARIBORU
FILOZOFSKA FAKULTETA
Oddelek za zgodovino

DIPLOMSKO DELO

PATRICIJA REJEC

Maribor, 2011

UNIVERZA V MARIBORU
FILOZOFSKA FAKULTETA
Oddelek za zgodovino

Diplomsko delo

**KAKO JE BOHINJSKA PROGA VPLIVALA NA
ŽIVLJENJE PREBIVALSTVA V BAŠKI GRAPI**

Mentor:
Red. prof. dr. Darko Friš

Kandidatka:
Patricija Rejec

Maribor, 2011

Lektorica: Marta Medvešček, prof. slovenščine

Prevajalka: Tijana Kostreš, uni. dipl. prevajalka

ZAHVALA

Zahvaljujem se mentorju za obzirnost in napotke pri delu, prevajalki Tijani Kostreš za prevod in Marti Medvešček za lekturo. Predvsem pa se zahvaljujem sinu Timoteju za potrpežljivost v vseh tistih urah, ki sem jih namenila pisanju tega diplomskega dela.

IZJAVA

Podpisana Patricija Rejec, rojena 3. 4. 1973 v Šempetru pri Gorici, izredna študentka Filozofske fakultete Univerze v Mariboru, smer zgodovina in geografija, izjavljam, da je diplomsko delo z naslovom ***Kako je Bohinjska proga vplivala na življenje prebivalstva v Baški grapi***, napisano pri mentorju dr. Darku Frišu, avtorsko delo. V diplomski nalogi so uporabljeni viri in literatura korektno navedeni; teksti niso prepisani brez navedbe avtorjev.

podpis

Maribor, 8. 11. 2011

KAKO JE BOHINJSKA PROGA VPLIVALA NA ŽIVLJENJE PREBIVALSTVA V BAŠKI GRAPI

POVZETEK

Pred začetkom gradnje železniške proge po Baški grapi je bilo obravnavano območje pred ostalim svetom kot pozabljeno. Gradnja proge je prinesla velike spremembe v življenje tukajšnjih ljudi. Nekateri so jo pozdravili z navdušenjem, drugi so bili v dvomih. Ta dva vidika sta se že pred in med gradnjo odražala tudi v časopisu Soča, ki je od začetka februarja do srede marca 1905 v petih delih objavila razmišljanja pod naslovom Nova železnica in njen pomen za našo deželo. Gradnja je tako domačinom kot številnim delavcem iz drugih krajev prinesla lep zaslužek, jim omogočila boljšo zvezo s svetom in prenekaterim zaposlitev. Danes si je v teh mirnih krajih težko predstavljati ves tedanji vrvež po železnici in cesti.

Z odprtjem Soške fronte so progo zaprli za redni potniški promet. Zadnji potniški vlak je skozi Baško grapo zapeljal 25. maja 1915. Končna postaja na severu je postal Podmelec. Vozili so samo še vojaški vlaki. Po končani vojni se je avstro-ogrsko vojska umaknila s fronte in tako so novembra 1918 tudi tu zagospodovali Italijani. Proga je na območju od Trsta do Podbrda prišla pod nadzor italijanskih čet, od Bohinjske Bistrice do Jesenic pa pod nadzor vojske Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev. Zaradi meddržavne meje v Bohinjskem predoru je proga popolnoma izgubila prvoten namen. Postala je lokalna proga in ta sloves se jo drži še danes. V 27 letih svojega gospodarjenja so Italijani tukajšnjim ljudem odvzeli skoraj vse njihove pravice: slovenske šole, društva, tisk, politične organizacije, službe v javnih uradih, možnosti zaslužka v industriji itd. S podpisom Rapalske pogodbe so italijanske enote pričele z mejnimi kamni označevati mejno črto in na vrhovih graditi ceste, vojašnice, bunkerje in druge utrdbe. Nacionalni pritisk na prebivalstvo se je iz leta v leto stopnjeval.

Baška grapa je bila mejno območje, zato se je že pred začetkom druge svetovne vojne v vseh večjih krajih povečalo število italijanske vojske, policije in drugih

uradnih oseb. Zaradi pomembne železniške in cestne komunikacije so bili ljudje pod stalnim nadzorom. Tudi partizani so se zavedali te pomembnosti, zato so se zlasti na železniške viadukte in mostove vrstili minersko-sabotažni napadi. Na to temo je bil v Baški grapi po vojni posnet tudi prvi slovenski film Na svoji zemlji.

Po osvoboditvi so takoj stekla obnovitvena dela na močno poškodovani progi, saj so se vsi nadejali njenega ponovnega razcveta. V upanju, da bi čim hitreje zagotovili tudi zadostno število domače usposobljene delovne sile, je v Podbrdu med leti 1946 in 1952 delovala celo šola, v okviru katere so potekali tečajji in daljša izobraževanja za vse profile železniških delavcev. Z leti pa se je izkazalo, da je kljub industrijskim obratom ob progi upanje na ponoven razcvet, kakršen je trajal do začetka prve svetovne vojne in v manjši meri še po drugi svetovni vojni, iluzoren.

Zaključim lahko z mislijo, da je železnica pred stotimi leti ljudem res zelo veliko obetala. In čeprav so se njihova velika pričakovanja kasneje izkazala za nerealna, moramo priznati, da so nekateri njeni vplivi še danes bolj ali manj očitni. Dejstvo je, da bi bila Baška grapa brez železnice povsem drugačna. Z leti je namreč postala njen razpoznaven tehnični element, ki čaka, da to bogato zgodovino ponudimo vsem ljubiteljem tovrstnih zgodb.

Ključne besede: Bohinjska proga, gradnja Bohinjske železnice, Baška grapa, zgodovina Baške grape, Podmelec, Grahovo, Hudajužna, Podbrdo, Jadransko vprašanje, Rapalska pogodba, Rapalska meja, poitalijančevanje, TIGR.

HOW THE BOHINJ RAILWAY AFFECTED THE LIVES OF PEOPLE IN BAŠKA GRAPA VALLEY

ABSTRACT

Before the construction of the railway line through the Baška Grapa Valley, this area seemed like forgotten by the rest of the world. The construction of the railway brought big changes to the lives of the locals. Some of them were excited about it and some had their doubts. Before as well as during the construction both views were expressed in the newspaper Soča. From the beginning of February until mid-March 1905 it was publishing reflections divided into five parts entitled The New Railway and Its Meaning for Our Country. The construction provided nice earnings for the locals and people from other places as well; it created better communications with the rest of the world and many jobs. Nowadays, it is hard to imagine that this quiet area was once full of hustle and bustle of the railway and roads.

When the Isonzo Front opened, the railway line closed for the passenger transport. The last passenger train ran through Baška Grapa on 25 May 1915. Its final station on the north became Podmelec. Only military trains ran there. After the war Austro-Hungarian troops left the front, and in November 1918 Italians began their rule in this region as well. The line connecting Trieste and Podbrdo came under the control of the Italian troops and the line between Bohinjska Bistrica and Jesenice under the control of the troops of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes. Because of the international border that ran through the Bohinj Tunnel the railway line entirely lost its primary purpose. It became a local line and to this day it is still known as such. During these 27 years of the rule, Italians deprived the locals of almost all their rights: Slovene schools, unions, the press, political organizations, employment in public services and industry, etc. When the Treaty of Rapallo was signed, Italian troops began to mark the border with boundary stones and build roads, barracks, bunkers and other fortifications on the hilltops. From year to year the national pressure on the population intensified.

As Baška Grapa Valley was a borderland the number of Italian soldiers, policemen and other officials increased in bigger towns and villages as early as at the beginning of the Second World War. Because of the important railway and road connections the population here was constantly under control. The partisans were also aware of the importance of the connections so they performed acts of sabotage demolishing especially railway viaducts and bridges. After the Second World War the first Slovene film *On Our Own Land*, depicting these events, was shot on location of Baška Grapa.

After the liberation, they immediately started with restoration of the severely damaged railway as everybody hoped it would thrive once again. Between 1946 and 1952, there was a school in Podbrdo, established to ensure enough qualified local manpower, where people could attend courses and vocational trainings for all kinds of railway jobs. During the following years, despite the industrial plants along the railway, the hope that it would boom again, like it had up to the beginning of the First World War and to some extent after the Second World War, proved fictitious.

To sum up, we can say that hundred years ago the railway gave people great hope. And even though their high expectations later proved unrealistic, we have to admit that its influence is still more or less evident. The fact is that the Baška Grapa Valley would have been completely different without the railway. With time, the railway became the valley's distinctive technical feature waiting to be introduced as a part of the rich history to those interested in such stories.

Key words: Bohinj Railway, construction of the Bohinj Railway, Baška Grapa Valley, history of the Baška Grapa Valley, Podmelec, Grahovo, Hudajužna, Podbrdo, Rapallo border.

KAZALO VSEBINE

1 UVOD	1
2 SPLOŠEN ORIS BAŠKE GRAPE	5
2.1 Lega	5
2.2 Prometni pomen skozi zgodovino	5
2.3 Gibanje števila prebivalstva	7
3 GRADNJA BOHINJSKE PROGE IN ŽIVLJENJE V BAŠKI GRAPI DO LETA 1918	13
3.1 Obdobje pred prvo svetovno vojno	13
3.1.1. S čim so se Graparji preživljali	13
3.1.2. Železnica in korenite spremembe vsakdana	14
3.1.3. Nezgode, nesoglasja in zabava	18
3.1.4. Podjetniški duh	19
3.1.5. Danes vozi prvi vlak	21
3.1.6. Konec velikih pričakovanj	22
3.1.7. Razcvet gospodarstva ob progi	23
3.2 Med prvo svetovno vojno	24
3.2.1. Življenje domačinov v zaledju Soške fronte	24
3.2.2. Vojaštvo v zaledju Soške fronte	25
3.2.3. Razpad fronte na Piavi	27
4 ŽIVLJENJE V BAŠKI GRAPI POD ITALIJO IN DO KONCA DRUGE SVETOVNE VOJNE	28
4.1 Italijanska zasedba ozemlja in podpis Rapalske pogodbe	28
4.1.1 Slovenska manjšina	31
4.1.2 Rapalska meja	32
4.1.3 Vzpon fašizma	35
4.1.4 Fascismo di confine	39
4.2 Gospodarske in politične razmere v novi državi	40
4.2.1 S trebuhom za kruhom in kontrabant	42
4.3 Raznarodovanje	48
4.3.1 Slovenski fantje italijanski vojaki	48
4.3.2 Sprememba krajevnih imen	49

4.3.3 Ukinitvev slovenskih šol	50
4.3.4 Odpravljanje slovenščine iz javnega življenja	54
4.3.5 Vloga cerkve	59
4.4 Nastanek odporniškega gibanja	62
4.5 Alpski zid	64
4.6 Oris življenja v času druge svetovne vojne	65
4.7 Konec vojne	70
5 KRATEK ORIS DOGAJANJA PO 2. SVETOVNI VOJNI	72
5.1 Morganova črta v Zgornjem Posočju	73
5.2 Čigava bo Julijska krajina	73
5.3 Povojna obnova Baške grape	75
5.4 Začetek izseljevanja	76
6 ZAKLJUČEK	77
7 LITERATURA, VIRI, ČASNIKI, E-VIRI	79
8 SEZNAM KART	81
9 SEZNAM TABEL	81
10 SEZNAM FOTOGRAFIJ	81
11 PRILOGE	83
11.1 Demografski razvoj – tabelarni prikaz	83
11.2 Kartografski prikaz meja	86

Danes vozi prvi vlak – na železniški postaji Most na Soči

Odprtja nove železnice (julij 1906) se je udeležil sam prestolonaslednik nadvojvoda Ferdinand. Slika avtorja Staneta Kumarja je razstavljena v Tolminskem muzeju, foto: Patricija Rejec

1 UVOD

Temo diplomske naloge – Kako je Bohinjska proga¹ vplivala na življenje ljudi v Baški grapi – sem izbrala predvsem zaradi lastne naklonjenosti do te tehnične, kulturne in zgodovinske dediščine. Prav na tej progi je namreč služil vsakdanji kruh stari oče in prav zaradi nje se je z Gorenjske v te kraje priselila njegova soproga. Vrsto let moje mladosti sem imela najprej priložnost živeti, kasneje pa preživljati počitnice v stari avstro-ogrski hiši na postaji Podmelec. Po tej železnici se je oče vozil v šolo na Jesenice in kasneje v službo v Anhovo. Da, železnica je bila za domačine okno v svet.

Vedno so me fascinirale stare fotografije, večerni pogovori z odraslimi, ki so pripovedovali zgodbe iz preteklosti. Te fotografije, zgodbe in pripovedke zbiram že od najstniških let. Ko sem se po opravljeni maturi zaposlila v Agenciji gospe Perovičeve, me je ta med drugim uvedla tudi v delo študijskih krožkov². Tako smo s podobno mislečimi oblikovali študijsko skupino, ki v Baški grapi že vrsto let raziskuje, zbira in zapisuje našo preteklo dediščino. Sama sem se posvetila železnici. Njena zgodba je veličastna, polna veselih pa tudi tragičnih trenutkov, prav takšna kot je bila usoda domačinov, predvsem tja do konca druge svetovne vojne. In vendar je vsa ta njena veličina danes skoraj pozabljena. Za večino domačinov je proga speljana skozi Grapo³ in nič več. Ob stoletnici, leta 2006, so se sicer zvrstile številne prireditve in slavnostna proslava na postaji Most na Soči, prav tako kot tisti dan, ko je vlak prvič zapeljal imenitno gospodo na prav ta isti peron. Zelo redki pa se zavedamo, da bi se življenje brez nje v teh krajih odvijalo precej drugače.

¹ Bohinjska proga je del 717 kilometrov dolge železniške povezave Praga–Jesenice–Gorica–Trst. Poimenovanje tako vključuje 89 km dolgo Bohinjsko (Jesenice–Gorica) kot 69 km dolgo Kraško progo (Gorica–Trst); slednji izraz ni uraden. Paolo Petronio, Transalpina Bohinjska proga, Slovenske železnice, Ljubljana, 2000, str. 53.

² V študijskih krožkih poteka neformalno izobraževanje na določeno temo, ki jo izberejo udeleženci (od 6 do 12) ali mentor krožka. Mentor krožka mora imeti uspešno opravljeno usposabljanje in s tem pridobljeno licenco Andragoškega centra Slovenije.

³ Domačini Baški grapi pravijo kar Grapa.

Cilj mojega raziskovanja je zbrati in podati celosten pregled življenja ljudi v Baški grapi od trenutka, ko je v njihova življenja vstopila Bohinjska proga. Želim zabeležiti dogodke, ki so krojili njihove usode, in sicer z enim ciljem; da bi ustvarila pripomoček za vse tiste, ki bodo potrebovali tovrstno gradivo pri svojem delu (turistični vodniki, izvajalci izobraževanj itd.), kot tudi za tiste, ki jim bo delo služilo kot osnova za nadaljnje raziskovanje. Sama bom na tej podlagi pripravila ustrezno gradivo, ki ga bomo na Posoškem razvojnem centru⁴ uporabljali za izvajanje neformalnega izobraževalnega programa za odrasle, in sicer s področja zgodovine.

Diplomska naloga je zasnovana kot teoretično diplomsko delo. Pri njenem nastajanju sem se posluževala različnih raziskovalnih metod:

- Zgodovinske metode; na podlagi različnih dokumentov in gradiv sem s postopki povzemanja, opazovanj in spoznanj prišla do določenih stališč in sklepov, ki so navedeni v nalogi.
- Kompilacijske metode; tekste v nalogi sem sestavila tudi s pomočjo povzemanja in primerjanja spoznanj ter sklepov drugih avtorjev.
- Komparativne metode; s primerjanjem posameznih dejstev in odnosov sem ugotavljala podobnosti ter razlike med njimi.
- Deskriptivne metode; v nalogi so posamezna dejstva opisana tudi brez znanstvenega pojasnjevanja.
- Metodo analize in sinteze; posamezne trditve in poglede sem najprej razčlenila in nato povezala v celoto.
- Metodo lastnega opazovanja in zaznavanja.

V prvem koraku sem zbrala in pregledala literaturo, vire, izbrane članke iz časopisov Soča⁵ (v obdobju od 1900 do 1906), Goriška straža⁶ (v obdobju od 1920 do 1928), Edinost⁷ (v obdobju od 1920 do 1928), Slovenec⁸ (za leti 1920 in

⁴ Razvojni center v Zgornjem Posočju med drugim izvaja tudi raznovrstne neformalne izobraževalne programe za odrasle.

⁵ Soča (1871–1915): izhajala na Goriškem. Bila je liberalno usmerjena. Ilustrirana zgodovina Slovencev, Marko Vidic (Ur.), Mladinska knjiga, Ljubljana, 1999, str. 275. Izvodi so dostopni v digitalni obliki na spletnem portalu Digitalna knjižnica Slovenije dLib.si, www.dlib.si.

⁶ Katoliški časopis na Goriškem. Izvodi so dostopni na spletnem portalu dLib.si.

⁷ Edinost (1876–1928): neodvisno in svobodoljubno politično glasilo tržaških Slovencev. Ilustrirana zgodovina Slovencev, str. 263. Izvodi so dostopni na spletnem portalu dLib.si.

1923), Slovenski narod⁹ (za leto 1920) ter fotografije. Omenjeno gradivo sem dobila v Knjižnici Cirila Kosmača v Tolminu, v Goriški knjižnici Franceta Bevka v Novi Gorici, v knjižnici Tolminskega muzeja, na portalu Digitalna knjižnica Slovenije dLib.si, v Pokrajinskem arhivu v Novi Gorici in na terenu pri domačinih (predvsem fotografski material).

Sledilo je prebiranje omenjene literature, dokumentiranje ter zapisovanje posameznih zgodovinskih dogodkov in dejstev. V zaključni fazi je sledil postopek obdelave in oblikovanja tekstov, raznovrstnih zapiskov, izbor fotografij in izdelava tabel.

Prvi del diplomske naloge predstavlja nekakšen uvod, saj sem želela s splošnim geografskim in zgodovinskim orisom Baške grape zajeti in prikazati stanje na tem območju pred začetkom gradnje železniške proge, pa vse do danes. Menim, da bo bralec le tako lahko dobil celosten vpogled na spremembe, ki jih je železnica prinesla s seboj. Predstavljeni statistični podatki nam na hiter način prikažejo, kakšno je bilo in je demografsko stanje na tem območju danes.

V diplomski nalogi sem največji poudarek namenila drugemu in tretjemu delu, ki opisujeta gradnjo Bohinjske proge in življenje prebivalstva v Baški grapi do leta 1918 ter pod italijansko oblastjo oziroma do konca druge svetovne vojne. Prav v tem obdobju je namreč železnica imela za domačine izreden pomen, ne samo zato, ker jim je nudila zaslužek, temveč tudi zato, ker je bila prav ta komunikacija zaradi razmer pod strogim vojaškim nadzorom. Kako so na vse to dogajanje gledali tamkajšnji ljudje in kakšni so bili njihovi odzivi, nam povedo njihova pisma, ki so jih pošiljali v uredništvo časopisov Soča in Goriška straža. Glede na odzivnost predvidevam, da sta bila prav ta dva časopisa med Graparji zelo brana.

⁸ Slovenec (1873–1945): vodilni politični katoliški časnik na Slovenskem, ki je izhajal v Ljubljani kot protiutež liberalnemu Slovenskemu narodu. Ilustrirana zgodovina Slovencev, str. 251. Izvodi so dostopni na spletnem portalu dLib.si.

⁹ Slovenski narod (1868–1943): Liberalni dnevnik. Ilustrirana zgodovina Slovencev, str. 247. Izvodi so dostopni na spletnem portalu dLib.si; www.dlib.si.

V zadnjem delu sem podala še kratek razvoj po vojni, s posameznimi pogledi do danes. S tem sem želela prikazati celotno sliko razvoja prebivalstva na obravnavanem območju in posamezne dogodke, ki so na to vplivali.

V diplomsko delo sem vključila tudi izbrane citate iz dveh del pisatelja Franceta Bevka¹⁰. Prav z deli, ki jih je izdajal med obema vojnama, je prevzel vlogo protifašističnega avtorja in pozival Primorce, naj nastopijo proti fašistični raznarodovalni politiki. To je storil z izdajanjem knjig v slovenskem jeziku in z obravnavano tematiko. Citate iz povesti *Železna kača*¹¹ in romana *Kaplan Martin Čedermac*¹² sem uporabila predvsem zato, ker pisateljeva umetniška beseda živo prikazuje prisposobo časa in dogodkov, ki jih obravnavam in katerim je bil pisatelj tudi priča.

¹⁰ Slovenski pisatelj F. Bevk je živel med leti 1890 (Zakojca) in 1970 (Ljubljana). Izšolal se je za učiteljski poklic, ki pa ga ni dolgo opravljal, saj je postal član uredništva ljubljanskega Večernega lista (1919/20), urejal je Kulturno rubriko časopisa *Slovenec*, posvetil pa se je tudi literarnemu ustvarjanju. Leta 1921 se je vrnil v Gorico, kjer je postal urednik *Mladike*, ravnatelj Narodne knjigarne in odbornik *Goriške Matice*. Bil je nacionalno zavzet pisatelj, ki je na Goriškem v času fašizma s svojim delom ohranjal slovenski jezik in med Slovenci utrjeval zavest, da je ozemlje, ki je po Rapalski pogodbi prišlo pod Italijo, še vedno slovensko. Zaradi tega je tudi on spoznal fašistične zapore. Bil je tudi član Slovenske akademije znanosti in umetnosti (SAZU). Po njem sta poimenovani osnovna šola v Tolminu in knjižnica v Novi Gorici. Marta Kocjan Barle in Drago Bajt (Ur.), *Slovenski veliki leksikon, a–g*, Mladinska knjiga, Ljubljana, 2003, str. 195.

¹¹ Povest *Železna kača*, ki je prvič izšla leta 1932, je nastala iz spominov na gradnjo Bohinjske proge. Bevk v tem delu opisuje vznemerjenje ljudi na območju, kjer so omenjeno prometnico gradili, pa tudi zločine, nesreče in razvrte, ki so se ob gradnji dogajali. Delo je pomembno tudi zato, ker je nastalo v času fašistične raznarodovalne politike in je izšlo v slovenskem jeziku. France Bevk, *Železna Kača*, Celje, 1946.

¹² Da bi se F. Bevk obvaroval pred fašistično oblastjo, je roman *Kaplan Martin Čedermac* (1938) izdal pod psevdonimom Pavle Sedmak, delo pa je izšlo pri Slovenski matici v Ljubljani. Pisateljevo najpomembnejše literarno delo temelji na boju glavnega junaka Čedermaca za ohranitev slovenske besede v cerkvenem bogoslužju. Pisatelj je tematiko za roman črpal iz takratnih dogodkov. Vsa zgodba se odvija v dveh letih (1933 in 1934). In čeprav je dogajanje postavljeno v Beneško Slovenijo, je kaplan Čedermac prisposoba za primorske duhovnike, ki so stopili na stran slovenskih vernikov. Delo opisuje boj za narodno identiteto in pravico do materinega jezika. France Bevk, *Kaplan Martin Čedermac*, Mladinska knjiga, Ljubljana 1990.

2 SPLOŠEN ORIS BAŠKE GRAPE

Za boljše razumevanje obravnavane teme v tem poglavju podajam kratek geografski in zgodovinski oris območja, s poudarkom na razvoju prebivalstva.

2.1 Lega

Baška grapa leži v Občini Tolmin. Je okoli 30 km dolga, ozka dolina reke Bače, na južnem vznožju spodnjih bohinjskih gora, katerih grebeni ne presegajo 2000 m. Glavna vodna žila območja je reka Bača s številnimi pritoki. Pobočja so strma in razčlenjena z grapami. Malo prostora je tudi v dolini. Od 24 naselij so v dolini Klavže, Kneža, Grahovo, Koritnica, Hudajužna in Podbrdo. Ostale vasice in zaselki ležijo po pobočjih nad Grapo. Prevladuje alpsko podnebje, vendar je po dolini reke Bače še čutiti rahel vpliv Jadranskega morja. Dolina prejme prek 2000 mm padavin na leto, s snegom pa so bogate predvsem višine nad 1000 metri. Ni naključje, da je Lokalna turistična organizacija Sotočje za promoviranje območja uporabila slogan Tolminska, dežela žive vode. Območje je namreč zaznamovano z vodo, tako kot celotno Zgornje Posočje.¹³

2.2 Prometni pomen skozi zgodovino

Baška grapa je imela že od nekdanj velik prometni pomen. Po dolini reke Bače je v času svetolucijske halštatske kulture¹⁴ (1000–300 pr. n. št.) vodila pot, ki je povezovala Posočje z Gorenjsko. Domnevajo, da je leta 568 po tej poti v novo domovino potovala tudi skupina Langobardov¹⁵, ki si je v Podmelcu uredila predstražno naselje. Arheologi so pri izkopavanjih tu našli grobove s pridevki, ki

¹³ Slovenski veliki leksikon a–g, str. 165.

¹⁴ Obdobje svetolucijske halštatske kulture (skupina starejše železnodobne kulture) nosi ime po središčnem naselju Most na Soči (Sveta Lucija). To je bilo obdobje največjega razcveta v tolminski davnini, kar nam dokazujejo dragocene najdbe uvoženega grškega in italškega posodja. Miha Mlinar, Čez Most po modrost, LTO Sotočje, Tolmin, 2005, str. 7.

¹⁵ Langobardi so bili germansko ljudstvo, ki je izviralo iz Skandinavije. V 1. stol. pr. n. št. so se priselili na desni in nato na levi breg Labe (Nem.). Od tu so se v 4. in 5. stol. selili v Podonavje, kjer so se ustalili. Pod vodstvom Alboina so se preselili v s. in sred. Italijo, kjer so ustanovili svojo državo (po njih imenovana Lombardija). V njej so vladali od 568 do 774, ko so bili vključeni v frankovsko kraljestvo Karla Velikega, začetnika dinastije Karolingov (pod njim frankovska država doseže največji obseg). Slovenski veliki leksikon, h–o, MK, Ljubljana, 2004, str. 415, 416.

so podobni najdenim predmetom na ostalem prostoru, ki so ga obvladovali Langobardi, in sodijo v čas med drugo polovico 6. in prvo polovico 7. stoletja.¹⁶

Prometni pomen različnih cest pozneje ni bil več odvisen zgolj od geografskih razmer, temveč od prometne politike vladarja oziroma interesov posameznih držav. Dokumenti tolminskega cestnega odbora¹⁷ s konca 19. in začetka 20. stoletja nam posredujejo podatke o takratnih okrajnih in občinskih cestah tolminskega sodnega okraja. Prva od štirih okrajnih cest "kraj Bače" je potekala od Volč oziroma od Pršeta skozi Tolmin, čez Ljubinj, prek Kneže do Podbrda. Leta 1884 pa je bila podaljšana do Petrovega Brda. Gradnja ceste je bila zelo težka in tudi draga; odkupiti je bilo treba veliko zemljišč, graditi podzidja, mostove itd. Cesto so stalno poškodovala tudi močna neurja (leta 1877, 1881, 1894). Ob gradnji železnice¹⁸ je bilo zaradi prevoza težkega tovora neutrjeno cestišče popolnoma uničeno, predvsem odsek Podbrdo–Petrovo Brdo, ki so ga največ uporabljali. Cesta Bača–Kneža je bila dograjena šele leta 1892, malo uporabljena in tudi v precej slabem stanju. Potrebovali so jo predvsem zaradi gradnje železnice.¹⁹

Danes prek tega območja potekata dve prometni povezavi, železniška proga Nova Gorica–Jesenice in cestna povezava med Tolminom, Selško dolino ter Bohinjem, ki je ovinkasta, ozka in slabo vzdrževana.

¹⁶ Simon Rutar, *Zgodovina Tolminskega*, Goriški muzej, Gorica, 1972, str. 15–19.

¹⁷ Tolminski cestni odbor je obsegal takratne občine Grahovo, Ponikve, Sv. Lucija, Volče, Tolmin, Libušnje, Kobarid, Drežnica, Livek, Idrsko, Kred, Sedlo in Breginj. Leta 1900, ko je bil ustanovljen tudi kobariški cestni odbor, se je tolminski zmanjšal in je obsegal le še prvih pet naštetih občin. Vir: Lilijana Vidrih Lavrenčič, *Po sledih starih poti, Razstava dokumentov tolminskega cestnega odbora 1869–1923*, Pokrajinski arhiv v Novi Gorici, 1993, str. 4 in 5.

¹⁸ Bohinjsko progo so gradili med leti 1900–1906. *Transalpina Bohinjska proga*, str. 53 in 54.

¹⁹ Po sledih starih poti, *Razstava dokumentov tolminskega cestnega odbora 1869–1923*, avtor kataloga in razstave: Lilijana Vidrih Lavrenčič, Pokrajinski arhiv v Novi Gorici, (Nova Gorica, 1993), str. 7, 8, 11, 12 in 19.

2.3 Gibanje števila prebivalstva

Prvi popis prebivalstva na Tolminskem je iz leta 1762. Takrat so morali vsi župniki, po naročilu avstrijske cesarice Marije Terezije²⁰, poročati o številu ljudi v svojih župnijah.²¹

Tabela 1: Število prebivalstva na Tolminskem leta 1762²²

Tolmin	4.007 duš	Nemški rut	1.398 duš
Kobarid	3.058 duš	Cerkno	3.911 duš
Bolec	3.325 duš	Šentviška gora	2.026 duš
Volče	2.303 duš	Šebrelje	802 duši
Podmelici (tudi Kneža in Grahovo-Koritnica)	1.363 duš	Vkup	22.193 duš

Simon Rutar v svojem delu *Zgodovina Tolminskega* navaja podatke za naslednje fare: Tolmin, Kobarid, Bovec, Volče, Podmelec, Nemški rut, Cerkno, Šentviška gora in Šebrelje. V njih naj bi leta 1762 skupaj živelo 22.193 duš. Omenja tudi, da so kasneje sledili še drugi popisi, vendar podatki niso na razpolago. Prvi naslednji podatek, ki je prav tako objavljen v omenjeni knjigi, je iz leta 1857, Avtor navaja, da je Tolminska imela takrat kar za 13.400 prebivalcev več kot ob popisu leta 1762. Ob tem se pojavi vprašanje o pogojih, ki naj bi v tem obdobju omogočili tolikšen porast števila prebivalstva. Za ta čas ni zabeleženega nobenega gospodarskega ali drugega razcveta, zato je omenjen podatek vprašljiv.²³

Vse kasneje navedene statistične podatke o številu prebivalstva sem predstavila po naseljih in krajevnih skupnostih občine Tolmin (glej *Tabelo 2: Število prebivalcev po naseljih v občini Tolmin med leti 1869–2010*, ki je v prilogi na str. 92), in sicer v mejah, s kakršnimi je Občina pričela delovati dne 1. 1. 1995. Naj poudarim, da je pri primerjavi teh podatkov s podatki o številu prebivalstva v Tabeli 1 treba

²⁰ Marija Terezija (1717–1780), avstrijska vladarica, češka in ogrska kraljica, hči cesarja Karla VI., je v habsburških deželah zavlada po očetovi smrti (1740) na podlagi Pragmatične sankcije (sprejeta 1713, določa nedeljivost in enotnost habsburških dežel ter dedovanje potomcev v ženski liniji). Slovenski veliki leksikon, h–o, str. 545.

²¹ Simon Rutar, *Zgodovina Tolminskega*, Goriški muzej, Gorica, 1972, str. 184.

²² Prav tam.

²³ Prav tam.

upoštevati obseg obravnavanega geografskega območja. Rutarjeva Tolminska je namreč obsegala bistveno večje geografsko območje zgoraj navedenih župnij.²⁴

Omenjena pokrajina je bila politično vedno mejno območje in to je vplivalo tudi na njen gospodarski razvoj. V 19. stoletju, ko so kmetje zemljo obdelovali na tradicionalen način, je bil zaslužek zelo skromen, zato so moški odhajali na sezonsko delo v druge dežele Avstro-Ogrske. V povprečju je število prebivalstva do 1. svetovne vojne sicer stagniralo, in to kljub temu, da so se ob koncu 19. stoletja ob pomanjkanju možnosti za zaslužek ljudje začeli množično izseljevati v Ameriko. Odločujoč pomen za stagnacijo je imela prav gradnja Bohinjske železnice, saj je izboljšala gospodarske razmere. Mnogi so dobili delo že ob sami gradnji, pozneje pa kot železniški delavci.²⁵

Iz Tabele 2: *Število prebivalcev po naseljih v občini Tolmin med leti 1869–2010* (glej Prilogo na str. 92) lahko razberemo, da je leta 1869 na območju občine Tolmin živelo 17.554 prebivalcev. Največ na območju Krajevnih skupnosti (KS): Most na Soči (1.814 preb.), Tolmin (1.652 preb.), Volče (1.639 preb.), Kneža (1.541 preb.), Podbrdo (1.209 preb.) in Šentviška gora (1.064 preb.). Prav tako lahko vidimo, da je leta 1900 na obravnavanem območju živelo 16.848 prebivalcev, torej za 706 prebivalcev manj, kot ob popisu leta 1869. Iz popisa prebivalstva za leto 1910 pa lahko razberemo, da je tu živelo že 18.059 ljudi, kar predstavlja najvišje število v obdobju med leti 1869 in 2010. V primerjavi z letom 1900 je število prebivalstva najbolj naraslo prav v tistih naseljih, skozi katera so zgradili železniško progo in kjer so postavili železniške postaje: Postaja (za 143 preb.), Podbrdo (za 126 preb.), Klavže (za 126 preb.), Grahovo ob Bači (za 113 preb.) in Hudajužna (za 70 preb.). Število prebivalstva je naraslo tudi v samem mestu Tolmin, in sicer za 151 prebivalcev.²⁶

²⁴ Občina Tolmin je bila ustanovljena 21. 12. 1994, občinska spletna stran, www.tolmin.si/sl/100.

²⁵ Krajevni leksikon Slovenije, I. knjiga, zahodni del Slovenije, DZS, Ljubljana, 1968, str. 391–392.

²⁶ Prav tam.

Ugoden demografski razvoj sta prekinili 1. svetovna vojna²⁷ in odprtje Soške fronte²⁸. Po 1. svetovni vojni²⁹ je obnova domov ljudem začasno zagotovila delo, dokler nista gospodarska kriza³⁰ in spremenjena državna meja v skladu z Rapalsko pogodbo³¹ zopet pospešili izseljevanje prebivalstva. Že prej gospodarsko nepridobitno kmetijstvo je dobilo italijanske tekmece, dežela se ni industrializirala, delovna mesta v redkih državnih službah pa so dobili Italijani. Slovence v državnih službah, še posebno učitelje in železničarje, so premeščali v notranjost Italije. Tako se je po letu 1924 izseljevanje močno povečalo, predvsem v južnoameriške države, v Francijo in Belgijo ter povsod tja, kjer so ljudje našli delo. Del prebivalstva se je zaradi političnih razlogov izselil v Jugoslavijo.³²

Prvi objavljen popis prebivalstva po posameznih krajih, po 1. svetovni vojni, sem dobila za leto 1931. Iz *Tabele 2*, v prilogi na str. 92, lahko razberemo, da se je število prebivalstva na obravnavanem območju, v primerjavi z letom 1910,

²⁷ 28. julija 1914, po sarajevskem atentatu (28. 6. 1914) na avstro-ogrskega prestolonaslenika nadvojvodo Franca Ferdinanda in njegovo ženo kneginjo Zofijo Hohenberško, Avstro-Ogrska napove Srbiji vojno (atentator srbski študent Gavrilo Princip). *Kronika človeštva*, Breda Konte (Ur.), MK, Ljubljana, 1996, str. 848, 850.

²⁸ Kraljevina Italija po sklenitvi londonskega pakta (26. 4. 1915) z Veliko Britanijo, Francijo in Rusijo izstopi iz trojne zveze z Nemčijo in Avstro-Ogrsko. Avstro-Ogrski napove vojno 23. 5., Nemškemu cesarstvu pa 28. 8. S tem se je odprlo italijansko bojišče, ki je zajemalo Tirolsko, Posočje in Kras. Pomemben del tega bojišča je bila Soška fronta. *Kronika človeštva*, str. 858, 861.

²⁹ Natanko pet let po sarajevskem atentatu, 28. 6. 1919, je bila v zrcalni dvorani v Versaillesu podpisana mirovna pogodba. V vojni je življenje izgubilo 7.940.000 ljudi, 19.536.000 je bilo ranjenih, ob koncu vojne jih je bilo v ujetništvu še 6.490.500. Razdelitev sveta se je spremenila. Nova Evropa pa je stala na trhljih temeljih. Nerešene so ostale meje, narodnostni in socialni problemi. To je zadostovalo za dvajset let premirja. *Kronika človeštva*, str. 881, 885.

³⁰ V Julijski krajini so ljudje zaradi slabih gospodarskih razmer občutili pomanjkanje kmalu po spremembi meja (država nalaga vedno nove davke, ni delovnih mest, menjava v novo valuto – lire je izvedena pod realno ceno). Razmere so se stopnjevale vse do borznega poloma v New Yorku (25. 10. 1929), ki velja za začetek gospodarskega propadanja. Kriza, ki je zajela vse industrializirane države na svetu, je zaradi velikega padca cen industrijskim izdelkom in kmetijskim pridelkom najbolj prizadela ljudi v mestih in na kmetijskih območjih. Končala se je v poznih tridesetih letih in je povzročila tudi prestrukturiranje gospodarstva ter modernizacijo. *Kronika človeštva*, str. 909.

³¹ 29. oktobra 1918 je Avstro-Ogrska monarhija razpadla. Večina slovenskega naroda se je najprej za en mesec združila v Državi Slovencev, Hrvatov in Srbov. Država je bila razglašena na Kongresnem trgu v Ljubljani, 29. 10. 1918. Mednarodno ni bila priznana. Obstajala je do 1. 12. 1918, ko se je s Kraljevino Srbijo združila v Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev. Njene državne meje so uzakonili z mirovnimi pogodbami na Pariški mirovni konferenci, v letih od 1919 do 1920. Z Republiko Avstrijo je bila meja določena v Saint Germainu (10. 9. 1919) in s Koroškimi plebiscitom (10. 10. 1920). Meja s Kraljevino Madžarsko 4. 6. 1920 v Trianonu (Versaillesu). Mejo s Kraljevino Italijo pa je zapečatila Rapalska pogodba, podpisana 12. 11. 1920 v Rapallu. S to pogodbo je bila tretjina slovenskega etničnega ozemlja, Istra in del Dalmacije dodeljena Italiji. Slovenski narod je bil tako razdeljen med štiri države z različnimi političnimi sistemi, vsi pa so bili Slovincem v nacionalnem smislu nenaklonjeni. *Kronika človeštva*, str. 876, 877, 879, 886.

³² *Krajevni leksikon Slovenije*, I. knjiga, zahodni del Slovenije, str. 393.

zmanjšalo za 1.178 oseb. Dejansko je bilo izseljencev še več, saj so v popisu leta 1931 upoštevani tudi italijanski priseljenci. Primerjava podatkov za leti 1910 in 1931 nam pove, da se je število prebivalstva najbolj povečalo prav v naseljih, kamor so se zaradi službenih obveznosti priselili Italijani: Tolmin (za 206 preb.), Podbrdo (za 174 preb.) in Most na Soči (za 170 preb.). V vseh ostalih naseljih se je število oseb v glavnem zmanjšalo.³³

Janko Berginc pa v svojem članku o gibanju prebivalstva na Tolminskem piše, da je bil popis prebivalstva narejen tudi za leto 1921. Podatek, ki ga navaja za to leto, izkazuje skoraj isto število ljudi kot oni iz leta 1869, oziroma padec za 542 oseb glede na popis iz leta 1910. Ta padec gre pripisati predvsem žrtvam prve svetovne vojne in zmanjšani nataliteti v vojnih letih.³⁴

Prvi popis prebivalstva po 2. svetovni vojni³⁵ je bil leta 1948. Tudi podatki za to leto nam kažejo nadaljnji upad. Iz *Tabele 2*, v prilogi na str. 92, lahko razberemo, da je ob popisu leta 1948 na obravnavanem območju živel 3.068 oseb manj kot ob popisu leta 1931. Največji upad prebivalstva je izkazan za KS Most na Soči, kjer je leta 1948 živel 515 oseb manj kot leta 1931. Najbolj se je število prebivalstva zmanjšalo v naseljih Most na Soči (za 204), v Modreju (za 108) in v Idriji pri Bači (za 102). V KS Podbrdo je tega leta zabeležen upad za 483 oseb, največ v naseljih Podbrdo (za 215) in Trtnik (za 99). V KS Kneža se je število prebivalstva zmanjšalo za 337 oseb, največ v vaseh Kneža (za 124) in Podmelec (za 110). V KS Volče se je število prebivalstva zmanjšalo za 238 oseb, največ prav v vasi Volče (za 132), v KS Tolmin pa za 208 oseb. V samemu mestu Tolmin se je število prebivalcev povečalo za 98 oseb. Razlog za tolikšno zmanjšanje je treba poiskati v izselitvi italijanskih priseljencev v letih od 1943 do

³³ Prav tam, 391–393.

³⁴ Janko Berginc, »Gibanje prebivalstva na Tolminskem«, v: Tolminski zbornik 1956, ur. Marjan Urbančič, Tolmin, 1956, str. 19.

³⁵ Druga svetovna vojna se je končala s kapitulacijo Japonske (2. 9. 1945). V Evropi se je končala 8. maja, ko se je predala Nemčija. V Sloveniji so boji trajali še do 15. maja 1945. Kronika človeštva, str. 965, 968, 969.

1945, v žrtvah 2. svetovne vojne in v izselitvah tistih, ki se niso strinjali s povojno politično ureditvijo.³⁶

V 50. letih so se tudi v tolminski občini, tako kot po vsej Sloveniji, pričele notranje selitve, ki jih je povzročilo zaposlovanje v večjih industrijskih središčih. Ljudje so se iz odmaknjenih gorskih krajev selili v nižja naselja, bližje delovnim mestom. Tako lahko iz *Tabele 2*, v prilogi na str. 92, za leto 1953 razberemo, da se je število prebivalstva v Občini Tolmin celo malce povečalo, in sicer za 397 oseb.³⁷

Po letu 1953 so v tolminski občini pričeli pospešeno odpirati industrijske obrate tudi v nekdanjih italijanskih vojašnicah v Podbrdu, na Kneži, v Dolenji Trebuši, na Poljubinjskem polju. V 70. letih, še posebno po potresu leta 1976, so v občini uveljavili decentralizacijo industrijskih obratov z namenom, da bi mlade ljudi zadržali v domačem kraju (obrati na Pečinah, v Dolenji in Gorenji Trebuši, v Rutu, Tolminskem Lomu). Načrt je bil razmeroma uspešen, saj se je izseljevanje iz teh naselij začasno ustavilo.³⁸

V povprečju pa lahko za tolminsko občino rečemo, da se je tu po letu 1953 število prebivalstva neprestano zniževalo. Iz *Tabele 2*, v prilogi na str. 92, lahko razberemo, da je ob popisu leta 1961 tu živelo 495 prebivalcem manj kot leta 1953. Ob popisu leta 1971 za 725 oseb manj kot leta 1961 in ob popisu leta 1981 za 670 manj kot ob popisu leta 1971. Število prebivalstva se je leta 1991, v primerjavi z letom 1981, sicer povečalo za 291 oseb, vendar je bolje, da tudi za to obdobje (1981–1991) govorimo o stagnaciji prebivalstva.³⁹

³⁶ Janko Berginc, »Gibanje prebivalstva na Tolminskem«, v: Tolminski zbornik 1956, ur. Marjan Urbančič, (Tolmin, 1956), str. 19 in Krajevni leksikon Slovenije, I. Knjiga, zahodni del Slovenije, str. 391–393.

³⁷ Uršič Hinko, »Gibanje prebivalstva na Tolminskem«, v: Tolminski zbornik 1975, ur. prof. Janez Dolenc, (Tolmin, 1975), str. 429–432 in Krajevni leksikon Slovenije, I. Knjiga, zahodni del Slovenije, str. 391–393.

³⁸ Uršič Hinko, »Gibanje prebivalstva na Tolminskem«, str. 429–432 in Občina Tolmin, Prebivalstvo občine Tolmin, Tolmin, 1997, str. 30–37.

³⁹ Prav tam in Priročni krajevni leksikon Slovenije, DZS, Ljubljana, 1996.

Da se število prebivalstva še vedno zmanjšuje, kažejo tudi podatki popisov zadnjih let. Iz Tabele 2, v prilogi na str. 92, lahko razberemo, da je na območju KS Grahovo ob Bači, Hudajužna, Kneža, Pečine, Podbrdo, Ponikve, Rut in Stržišče leta 1971 skupaj živelo 3.537 prebivalcev. Ob popisu leta 1981 je tu živelo še 2.827 oseb, leta 1991 2.710 in leta 2001 le še 2.360 ljudi. Tudi podatek za leto 2010 kaže, da število preb. še vedno upada, saj je takrat omenjeno območje beležilo 2.296 ljudi.⁴⁰

Ob tem je treba omeniti, da zadnji statistični podatek ni neposredno primerljiv s podatki za predhodna leta, saj Statistični urad RS od 1. 1. 2008 dalje uporablja spremenjeno statistično definicijo prebivalstva, katere posledice se kažejo v tem, da je prebivalstva več. Po novi definiciji so namreč osebe, ki imajo poleg stalnega bivališča tudi začasno bivališče, štete na naslovu začasnega bivališča, v kolikor imajo tega prijavljenega za eno leto ali več. Na Petrovem Brdu in v Podbrdu pa se nahajata domova za starostnike. Ta se nahaja tudi v Tolminu.⁴¹

Na celotnem območju občine Tolmin je torej zaradi stalnega izseljevanja predvsem mladih, za rojevanje sposobnih ljudi, primanjkljaj v naravni rasti prebivalstva, Baška grapa pa je demografsko najbolj ogroženo območje občine Tolmin.

⁴⁰ Uršič Hinko, »Gibanje prebivalstva na Tolminskem«, str. 30–37; Prebivalstvo občine Tolmin, str. 30–37; Priročni krajevni leksikon Slovenije, DZS, Ljubljana, 1996; Državljeni RS po naseljih, Občina Tolmin, Statistični urad RS, na dan 31. 12. 2001 in Državljeni RS po naseljih, Občina Tolmin, Statistični urad RS, na dan 1. 7. 2010.

⁴¹ Statistični urad RS, www.stat.si/novica_prikazi.aspx?id=2915, 2. 10. 2011.

3 GRADNJA BOHINJSKE PROGE IN ŽIVLJENJE V BAŠKI GRAPI DO LETA 1918

Bohinjsko progo (v italijanščini *Transalpina*, v nemščini *Wocheinerbahn*) so gradili med leti 1900 in 1906. Služila naj bi kot povezava srednje Evrope z Jadranskim morjem. Najprej sem se ozrla dobro stoletje nazaj in pogledala, kako so v Baški grapi ljudje živeli takrat, s čim so se preživljali in kaj so razmišljali, ko se je po Grapi začela viti železnica. V tem sklopu sem se osredotočila na njihovo življenje pred gradnjo železniške proge ter na spremembe, ki jih je le-ta prinesla s seboj tja do leta 1918, ko je po razpadu Avstro-Ogrske območje prišlo pod Italijo.⁴²

3.1 Obdobje pred prvo svetovno vojno

3.1.1 S čim so se Graparji preživljali

Domačini so se v glavnem preživljali z živinorejo, gozdarstvom in poljedelstvom. Veliko potokov je omogočilo razvoj mlinarstva. Pletli so izdelke iz volne, namenjene predvsem domači rabi, dodatno pa so služili tudi s prejo lanu in tkanjem. Lan so kupovali predvsem na Kranjskem, platno pa so prodajali po celi Goriški. V Idrijo so vozili maslo in sir. Razširjena je bila žganjekuha; žganje so prodajali celo v Škofjo Loko, kjer so kupovali žeblje in usnje. Splavljali so les in drva po vodotokih. Z revnejših domačij so moški odhajali na sezonsko delo na Koroško, v Galicijo, Romunijo, Hrvaško, Bosno, dekleta in žene pa služiti v Trst, Milan ter celo v Egipt. Nekateri so kot furmani iskali zaslužek na Kranjskem.⁴³

Na gospodarstvo je ugodno vplivala leta 1892 dograjena cesta med Bačo pri Modreju in Podbrdom. Leta 1903 je bila podaljšana čez Petrovo Brdo. Tod so lahko vozili večje in težje tovore, nekateri domačini so dobili delo pri izgradnji. Novo poglavje v zgodovini se začne pisati z začetkom gradnje Bohinjske proge, ki je nekoliko omilila odhajanje ljudi za kruhom.⁴⁴

⁴² P. Petronio, *Transalpina*, str. 5 in *Bau des Wocheiner – Tunnels 1901–1904*, str. 1.

⁴³ Podbrdo bi bilo brez železnice ena zakotna vas, *Zveza organizacij za tehnično Kulturo Slovenije*, VHS, DVD, 59 min, 1996.

⁴⁴ Po sledih starih poti, *Razstava dokumentov tolminskega cestnega odbora 1869–1923*, avtor kataloga in razstave: Lilijana Vidrih Lavrenčič, PANG, (Nova Gorica, 1993), str. 11.

3.1.2 **Železnica in korenite spremembe vsakdana**

Ob obratu stoletja je v samoto udarila vest, da bodo po soteski gradili železnico. /.../ Dolina je bila dotlej ko pozabljena, v stoletju se niti za spoznanje ni spremenila. Po cesti so tovorili le redki vozniki; še ti so bili iz bližnjih vasi. Trška gospoda, ki je priredila izlet v planine. Krošnjar z veliko omaro na hrbtu; razložil je kramo v vsaki hiši, obral ljudi za nekaj drobiža. Rezjanski brusač, ki mu je visoko nad glavo štrlelo brusno kolo. Piskrovezci in Ribničani, šebreljski žebjarji, lasarice in berači, ki so raznašali krajevne novosti. In še orožnik in finančni stražnik /.../ Pa vsi ti so bili že stari znanci. /.../ In so živeli v miru. Zdaj pa je bilo po nekaterih besedah kazano, da se bo vse spremenilo /.../ Železnica? Poznali so jo tudi tisti, ki so komaj verjeli, da za Višarjami in Brezjami leži še drug svet.⁴⁵

Železnica, ki je stekla skozi te kraje, je omogočila udobnejše, hitrejše in varnejše potovanje tudi manj premožnim potnikom. Njena graditev je pomenila velik vir zaslužka domačemu prebivalstvu in zagotovilo, da so služili kruh kar doma. Viri, ki se nanašajo na temo gradnje železnice, navajajo, da je približno polovica denarja, potrošenega za graditev, ostala v rokah domačinov. Mnogi med njimi so na železnici kasneje dobili tudi zaposlitev. Graditev proge je imela velik pomen za razvoj posameznih krajev ob njej. Sama gradnja je s seboj prinesla velike spremembe v življenju ljudi. Nekateri so jo pozdravili z navdušenjem, drugi so bili skeptični. Ta dva vidika sta se že pred in med samo gradnjo odražala tudi v časopisju. Tako se je Soča razpisala o neprecenljivi vlogi Bohinjske železnice za Slovence kot tudi o negativnih posledicah, ki jih je le-ta prinašala s seboj. Tisti bolj optimistični so verjeli, da bo vrednost hiš, posestev, pridelkov močno porasla in da bodo ob železnici pričeli graditi industrijska podjetja, mline in žage. Druga stran pa je pozivala ljudi, naj še pravočasno ukrepajo glede pritoka tujega vpliva

⁴⁵ France Bevk, *Železna kača*, Celje, 1946, str. 7.

in kapitala. Hkrati so jih opozarjali, da v kolikor ne bo nihče ukrepal, bo tujec postal lastnik tovarn, domačin pa le navaden delavec.⁴⁶

Treba je poudariti, da je v 19. stoletju tudi na Tolminskem prišlo do napredka v prosveti in kulturi⁴⁷. V ljudeh sta se začela prebujati narodna zavest in ponos; nastajati so začela društva kulturnega in prosvetnega značaja, ki so imela tudi politični pridih. Aktivni člani društev so bili na tekočem z novicami in polemikami, ki jih je objavljala Soča, vesti pa so prav gotovo širili tudi med druge vaščane. Še več, tudi sami so v uredništvo omenjenega časopisa pošiljali novice iz domačih logov.⁴⁸

V Podmelcu so leta 1871 ustanovili Kmetiško čitalnico v Melcih. O narodnem duhu te vasi v tolminskih hribih in delovanju čitalnice je 17. februarja 1872 poročala tudi Soča. Izpostavila je dejstvo, da je v preteklih letih v to vas odhajalo največ slovenskih časopisov. Pred njo je v vasi namreč delovala farna knjižnica. Po dveh letih od ustanovitve je Kmetijska čitalnica štela okrog 100 članov. Njena vloga je bila vzgojno-izobraževalna; obdelovanje zemljišč, omika kmečkega ljudstva itd. Člani so se potegovali za narodne pravice, brali so politične in leposlovne knjige, prirejali primerne veselice z govori, peticijami in igrami, kot so Županova Micka, Berite novice, Stari Sloveni. Čitalnica v Melcih je imela tudi svojo knjižnico, ki sicer ni bila bogata, bila pa je naročena na več časopisov.⁴⁹

⁴⁶ Nova železnica in njen pomen za našo deželo I, Soča številka 9, 1. 2. 1905; Nova železnica in njen pomen za našo deželo II, Soča številka 11, 8. 2. 1905;

Nova železnica in njen pomen za našo deželo III, Soča številka 13, 15. 2. 1905; Nova železnica in njen pomen za našo deželo IV, Soča številka 16, 25. 2. 1905; Nova železnica in njen pomen za našo deželo V, Soča številka 21, 15. 3. 1905.

⁴⁷ V Tolminu je bila Narodna čitalnica ustanovljena leta 1862, kot prva na Goriškem in kot druga na Primorskem (Trst 1861). Leta 1867 začne z delovanjem čitalnica – bralno društvo Volče, 1871 pa še čitalnica v Kobaridu. Šavli Kurinčič A., "Nastanek čitalnic na Tolminskem", v: Tolminski zbornik 1997, ur. prof. Janez Dolenc, (Tolmin, 1997), str.: 167, 170, 171.

⁴⁸ Marijan Slabe, Na rovašu življenja, Ministrstvo za kulturo in Župnijski urad Grahovo ob Bači, Ljubljana, 2004, str. 256.

⁴⁹ Na rovašu življenja, str. 162, 256, 257, 260.

Fotografija 1:
**Kmetiška čitalnica v
Melcih**

Foto: Iz arhiva študijskega
krožka Podmelška fara
skozi čas.

Polagoma je dolina oživila. Po nji so se v kočijah vozili gospodje. Ustavljali so se v krčmah, govorili nemški, skozi zlate naočnike so bolščali v strmine. Plezali so po skalah, počepavali pred kukalci, zabijali količke, ko da bi se igrali. Domačini so jih posmehljivo pogledovali.⁵⁰

V drugi polovici leta 1902 je prišlo na odseku od Podbrda do Nove Gorice do prvih odkupov zemljišč. Pred začetkom "političnega obhoda" trase, ki je potekal do 22. januarja 1903, so v časopisu Soča vse prizadete posestnike in druge interesente opozorili na pomembnost obhoda. Ljudi so podučili, da se morajo s svojimi zahtevami in željami nemudoma zgledati pri komisiji, saj se kasneje marsikaj ne bo dalo popraviti. Prizadetim so tudi svetovali, naj komisiji ne delajo sitnosti, temveč naj se lepo dogovorijo o spornih zadevah. Vendar je odkup zemljišč med ljudmi vzbudil nejevoljo. Mnogim so odkupili cele njive, drugim so jih razpolovili, da jih niso mogli več obdelovati. Poleg tega so dobro zemljo, ki je bila ljudem glavni vir preživetja, odkupovali po nizki ceni.⁵¹

⁵⁰ Železna kača, str. 10.

⁵¹ Matija Medvešček, »Vpliv gradnje bohinske železice na življenje v dolini reke Soče«, v: Zgodovina za vse, vse za zgodovino, št. 2, let. VIII, Zgodovinsko društvo Celje, (Celje, 2001), str. 31.

Fotografija 2:

**Kneško žitno polje po
izgradnji železniške proge**

Na Kneži je trasa potekala preko žitnega polja. Z železnico in pripadajočimi poslopji je bilo uničenih veliko obdelovalnih površin.

Foto: Iz arhiva študijskega krožka.

Progo so gradili delavci različnih nacionalnosti: domačini, Kranjci, Bosanci, Črnogorci, Italijani; le vodilni uslužbenci in inženirji so bili Avstrijci in Nemci. Zaradi revščine domačega prebivalstva je bila služba pri železnici ekonomsko zanimiva. Drvarji so lahko sekali les doma in jim ni bilo več treba hoditi v tujino. Vozniki so vse dni prevažali hlode, žage so pele noč in dan. Iz kamnolomov, kjer so imeli delo kamnoseki, so s konji vozili oklesano kamenje. Kar je kmet pridelal in zredil, je lahko prodal železničarjem. Takorekoč vsi so imeli delo. Zadovoljni so bili tudi lastniki prenočišč in gostiln.⁵²

Jeseni leta 1900 so začeli z gradnjo Bohinjskega predora⁵³. Delo je bilo najprej oddano podjetniku Skrtu in njegovi skupini 16 delavcev. Delali so neprestano; en oddelek od šeste ure zjutraj do šeste ure zvečer, drugi od šeste ure zvečer do šeste ure zjutraj. V Podbrdo so prihajali povpraševat po delu ljudje iz daljnih krajev, vendar jih podjetniki niso mogli zaposliti, ker glavna dela še niso bila odprta in jim je zadostovala lastna delovna sila.⁵⁴

4. julija 1901 pa je bil v Soči objavljen spodbuden članek za vse, ki so si prizadevali, da bi pri gradnji proge našli svoj zaslužek. Članek je bralcem prinašal

⁵² Podbrdo bi bilo brez železnice ena zakotna vas, VHS, DVD, 1996.

⁵³ Bohinjski predor je prehod alpske verige med Podbrdom in Bohinjsko Bristrico. Primorsko in gorenjsko stran je povezal maja 1904. Ob izgradnji je meril 6.339 m. Danes je skrajšan za 11,26 m, saj so S portal predora leta 1945 med umikom nemške vojske raztretili. Paolo Petronio, Transalpina Bohinjska proga, Slovenske železnice, Ljubljana, 2000, str. 64.

⁵⁴ Bohinjska železnica, Soča št. 149, 29. 12. 1900.

informacijo o tem, da bo po dokončanih pripravljalnih delih na sedmih sekcijah proge zaposlitev lahko dobilo okoli 30.000 delavcev.⁵⁵

Leto kasneje, 15. julija 1902, je Soča o delu v Bohinjskem predoru poročala: "Delavcev je na severni in južni strani 2.200; po narodnosti je 60 % avstrijskih Slovanov, 10 % avstrijskih Lahov, 25 % Lahov iz kraljestva in 5 % Makedoncev."⁵⁶

Konec maja leta 1903 so bila dela na Bohinjski železnici oddana. Na relaciji od Podbrda do Ajbe je dela prevzela dunajska tvrdka Redlich und Berger, ki je obljubila, da bo med prvimi na delo jemala domače ljudi in živino. Na odseku med Podbrdom in Novo Gorico je delalo 6.333 ljudi, v Bohinjskem predoru 2.200.⁵⁷

3.1.3 Nezgode, nesoglasja, in zabava

Gradnja proge je bila vse prej kot lahka.

Stotere roke so vihtele kramp, zasipale prepade, vrtale predore. /.../ Zdaj pa zdaj so se dvignili modri oblački eksplozij. Neka mina je ubila tri kamenarje. /.../ Ritem dela je odmeval od jutra do večera, včasih še dolgo v noč. Razlegalo se je vpitje palirjev. Zdaj pa zdaj bolesten krik delavca, ki mu je zmlelo prste. Teklo je vino, tekla je kri. Dolina se je tresla v drhtavici slasti in bolečine, dolina je živela.⁵⁸

V časopisu Soča so stalno poročali o raznih nezgodah, ki so nastajale pri delu na progi in ob njej. Tako je poročala o smrtni delovni nesreči 17-letnega laškega delavca, ki ga je na Grahovem, medtem ko je nesel vrečo cementa čez progo, povozil vlak.⁵⁹ Pa o smrti 20-letnega Alojzija Vinklerja z Lokvij, kateremu je spodrsnilo v kamnolomu, tako da je padel na glavo kakih 14 metrov globoko.⁶⁰

⁵⁵ Bohinjska železnica in delavci, Soča št. 76, 4. 7. 1901.

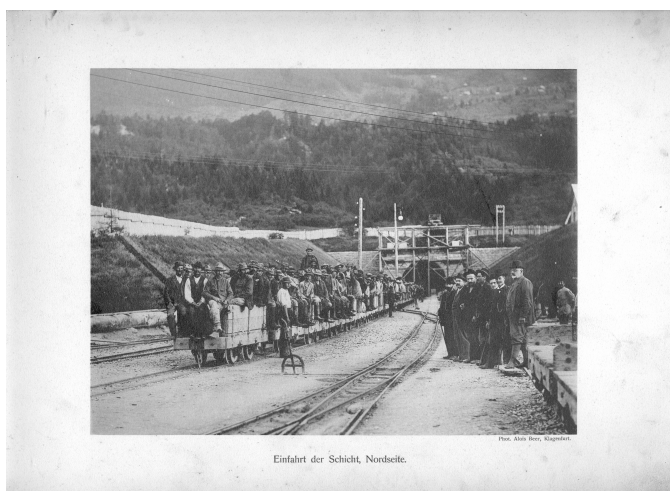
⁵⁶ Dela v bohinjskem tunelu, Soča št. 81, 15. 7. 1902.

⁵⁷ Dela na bohinjski železnici, Soča št. 40, 20. 5. 1903.

⁵⁸ Železna kača, str. 149.

⁵⁹ Železniški stroj razmesaril delavca, Soča št. 77, 24. 9. 1904.

⁶⁰ Nesreča pri bohinjski železnici, Soča št. 83, 15. 10. 1904.

Fotografija 3

Spominski album

Graditelji Bohinjskega predora so v spomin prejeli spominski album Bau des Wocherner-Tunnels, z dokumentarnimi fotografijami.

Foto: Iz spominskega albuma Antona Humarja.

Pri težki gradnji proge je veliko delavcev zbolelo in se poškodovalo. Ob tako velikem številu ljudi se je pokazala potreba, da se poleg bolnišnice v Podbrdu zgradi dodatna bolnišnica. Občina je železniškemu podjetju za postavitev odobrila prostor nad sotočjem Soče in Tolminke. Železniško podjetje je kasneje, ko je železnica že začela obratovati, vse, kar je postavilo pri Tarči, prepustilo občini.⁶¹

V Soči so poročali tudi o nesoglasjih med tujci in domačini, ki so sprožali pretepe. Največkrat sta bila posredi alkohol, saj se nekateri niso menili za "naredbe gospodske,"⁶² in kraje. Z Grahovega so tako pisali, da si je italijanski delavec iz Tridenta prilastil denar za meso, ki so mu ga "tovariši" dali za mesarja.⁶³

So pa inženirji s seboj prinesli tudi nov način zabave in sprostivne. Marija Rutar je zapisala, da so na Brajdi postavili igrišče tenisa, ki ga je uporabljala tudi tolminska gospoda obeh spolov, še posebej učiteljice.⁶⁴

3.1.4 Podjetniški duh

Na prihod nove železnice je Soča opozarjala od samega začetka njene gradnje. V komentarjih je prebivalce opozarjala, naj se pripravijo na gospodarske spremembe, ki jih bo le-ta prinesla s seboj. Tako je od začetka februarja do srede marca 1905 v petih delih objavila razmišljanja pod naslovom Nova železnica in

⁶¹ Marija Rutar, Tolminska je pesem, Tolminski muzej, Tolmin, 2000, str. 71, 72.

⁶² Od Sv. Lucije, Soča št. 66, 19. 8. 1905.

⁶³ Laški delavec slepar, Soča št. 77, 24. 9. 1904.

⁶⁴ Tolminska je pesem, str. 71.

njen pomen za našo deželo. Omenjeni prispevki svarijo prebivalstvo pred vdorom italijanskega in nemškega kapitala in ga nagovarjajo, naj prevzame pobudo na področju razvoja v kmetijstvu, obrti, trgovini in industriji.⁶⁵

Tako je Soča poročala o namenih nemških industrijalcev, ki naj bi na Gorenjskem že v preteklem letu snovali načrte, ne le glede nove železniške povezave, temveč tudi o tem, kako bi se okoristili s trgovino, obrtjo, z vodno močjo: "... Poprej ni nikomur prišlo na um, izkoristiti na veliko vodo Soče, sedaj, ko ima teči po naših dolinah nova železnica, že vidimo nemško tvrdko, ki hoče narediti velikansko vodnomočno napravo."⁶⁶

Februarja je v Soči pisalo tudi: "... Kaj naj res držimo križem roke ter gledamo, kako bo pihala železnica po naši deželi z našimi pridelki in kako zadovoljno bode drugorodni kupec štel na tiho tisočake, katere mu prinese novi promet za trud in delo slovenskega kmetovalca ..." V prispevku je avtor pokritiziral tudi brezbržnost mladih Slovencev in njihovo nezanimanje za obrt in trgovino. Večina naj bi iskala zaposlitev v tovarni in pisarni, za praktična dela pa naj bi se jih odločil le neznamenit odstotek.⁶⁷

Komentarji v Soči so se dotaknili tudi izletništva. V marčevskem prispevku je bilo poudarjeno, da si ljudje lahko obetajo stalne in lepe dohodke, če bodo znali omogočiti izletnikom udobno bivanje. Hkrati pa je lastnike nočitvenih kapacitet okrcal, saj naj bi ti morali v nekaterih krajih, kot na primer Pri Sveti Luciji, za udobnost letoviščarjev poskrbeti že dosedaj. "... Če ne pa pride špekulativen Nemeč, postavi hotele in gostilne, privabi tujce, kateri bodo sicer bivali na naši zemlji, uživali krasoto naših dolin in gora, ali ves dobiček steče v tuj žep." Zanimivo je opozorilo, da bodo v soške planine z železnico prišli nemški planinci, katerih planinsko društvo naj bi bilo še posebej "žilavo in agresivno ter z gmotnega vidika tako krepko, da si bo na naših planinah prisvajalo novih poti in

⁶⁵ Nova železnica in njen pomen za našo deželo I, Soča številka 9, 1. 2. 1905; Nova železnica in njen pomen za našo deželo II, Soča številka 11, 8. 2. 1905; Nova železnica in njen pomen za našo deželo III, Soča številka 13, 15. 2. 1905; Nova železnica in njen pomen za našo deželo IV, Soča številka 16, 25. 2. 1905; Nova železnica in njen pomen za našo deželo V, Soča številka 21, 15. 3. 1905.

⁶⁶ Nova železnica in njen pomen za našo deželo II, Soča številka 11, 8. 2. 1905.

⁶⁷ Nova železnica in njen pomen za našo deželo III, Soča številka 13, 15. 2. 1905.

koč." Z razvojem gostejše mreže koč po soških gorah naj bi slovenski planinci poskrbeli, da se to ne bi zgodilo.⁶⁸

Domačini že pred tem niso stali križem rok, temveč so poprijeli za delo. Soča je že maja 1903 poročala, da je okoli 100 posestnikov konj in vozov z bovškega, kobariškega in tolminskega okraja ustanovilo zvezo, ki je prevzemala vse vožnje, potrebne pri gradnji železnice. V nadaljevanju je v krajšem komentarju avtor članka razmišljal o gospodarskem pomenu zveze, za katero je bil prepričan, da bo imela: "... koristne posledice za razvoj gospodarstva v soški, idrijski in baški dolini, kajti z odstranitvijo medsebojne konkurence in s preprečenjem tuje konkurence bo pod pametnim vodstvom ostal gotovo lep denar našim rojakom."⁶⁹

Po odprtju železnice so podjetni lastniki turističnih kapacitet začeli oglaševati svoje storitve: nočitve, prehrano, pijačo. Ivan Straus iz Podbrda, ki je v Soči oglaševal storitve svoje restavracije ob kolodvoru v Podbrdu, je v oglasu "gospode turiste" skušal privabiti tudi z informacijo, da je Podbrdo najprimernejše izhodišče na Črno prst in Porezen.⁷⁰

3.1.5 Danes vozi prvi vlak

Prikazal se je vlak s salonskimi vozovi. Lokomotiva je bila okrašena z zastavami in venci. V oknih so bili ljudje. Menda se s tem vlakom vozijo nadvojvode in ministri. Zgolj ljudje, ki jih nikoli ni bilo v tej dolini, a jo je njihova volja izorala, ugnetal usode ljudi. /.../ Ivaniš je ko začaran strmel v vlak, ki je počasi, ko da otipava pot, drsel od predora do predora. To je torej?⁷¹

V četrtek, 19. 7. 1906, je bil velik praznik za zavedne Slovence. Ti so, da bi gostje vedeli, da se nahajajo na slovenskih tleh, nekatere železniške postaje okrasili tako, da so kazale "narodno lice". Najvišji gost, ki se je udeležil odprtja Bohinjske

⁶⁸ Nova železnica in njen pomen za našo deželo V, Soča številka 21, 15. 3. 1905.

⁶⁹ Bohinjska železnica, Soča številka 41, 23. 5. 1903.

⁷⁰ Oglas, Soča številka 62, 4. 8. 1906.

⁷¹ France Bevk, Železna kača, Celje, 1946, str. 288.

proge, je bil sam prestolonaslednik nadvojvoda Ferdinand⁷². V Podmelcu so visele narodne zastave (belo-modro-rdeča), na bregu je bila Vodnikova slika z napisom "Živio slovenski narod". Na postaji Sv. Lucija – Tolmin, kjer so sprejeli visoke goste, so visele številne narodne zastave. Soča je poročala: "Vrtovec iz Tolmina je pripeljal s seboj več zastav, katere je porazdelil med župane in obč. odbornike, tam zbrane. Za slov. trebojnice na visokih drugih na kolodvoru se je zavzel župan iz Sv. Lucije gosp. Leban." Na uradnem odprtju proge je bilo prisotnih več tisoč ljudi, tudi mladina iz bližnjih šol, pevci in pevke iz Tolmina ter Sv. Lucije, ki so skupaj zapeli "prav krepko in precizno Slovenski svet."⁷³

3.1.6 Konec velikih pričakovanj

Prva velika pričakovanja, da bo železnica bistveno vplivala na boljše življenje domačinov, so se izkazala za nerealna. Res je gradnja domačinom, prav tako kot številnim delavcem iz drugih krajev, prinesla lep zaslužek, za nekaj časa zaustavila izseljevanje, omogočila boljšo zvezo s svetom in kasneje prenekaterim zaposlitev. Prevezela pa je tudi večino prometa po cestah in zmanjšala zaslužek obcestnim furmanskim gostilnam ter furmanom parizarjem⁷⁴, ki so do tedaj dnevno prevažali tovor iz Gorice do Tolmina in od tam naprej po dolini Bače in Idrijce na Gorenjsko.⁷⁵

Že avgusta so v Soči začeli objavljati pritožbe razburjenih ljudi, ki so se zgražali nad neverjetno počasnostjo dostavljanja poštnih pošiljk z vlakom. Te so namreč v Tolminu prej dobivali po pošti do 9. ure zjutraj, z vlakom pa so do njih prispele šele v popoldanskem času. Na tiste pošiljke, ki so jih poprej prejemale popoldan, pa so morali počakati do naslednjega dne zjutraj.⁷⁶

⁷² Franc Ferdinand (1863–1914), prestolonaslednik in nadvojvoda Avstro-Ogrske. Ubit v sarajevskem atentatu (28. 6. 1914), kar postane povod za začetek prve svetovne vojne. Slovenski veliki leksikon, knjiga 1, MK, Ljubljana, 2003, str. 571.

⁷³ Otvoritev nove železnice, Soča številka 58, 21. 7. 1906.

⁷⁴ Parizar je bil močan, lesen voz, v katerega je bilo vpreženih tudi po več parov konj in s katerimi so prevažali težka bremena. M. Rutar, Tolminska je pesem, str. 73.

⁷⁵ Prav tam, str. 73.

⁷⁶ Iz Tolmina. »Hitra pošta«, Soča številka 63, 8. 8. 1906.

3.1.7 Razcvet gospodarstva ob progi

Po dokončanih gradbenih delih je železnica pričela služiti svojemu namenu. Proga je bila dobro izkoriščena. Po njej so vozili potniški hitri vlaki, potniški, tovorni, živinski vlaki ter lokomotivske vožnje.⁷⁷

V Klavžah je nastal eden izmed prvih zgodnjih industrijskih obratov na Tolminskem. To je bila tovarna za izdelavo stavbnega pohištva na drobno in debelo, podjetnika Antona Križniča. Prej so tu stali hiša, mlin, žaga in kozolec, po odkupu zemljišča pa so zgradili tovarno. Leta 1908 se še omenja delovanje elektrarne za potrebe žage, tri leta kasneje pa je tu že obratovala tovarna pohištva, ki je v letih proizvodnje zaposlovala od 40 do 50 delavcev. V njenem sklopu je obratovala takrat največja žaga na Primorskem, kamor so vozili žagat les iz gozdov nad Grapo. V zadnjem delu tovarne je bila tudi ledenica za pripravo ledu, ki so ga največ vozili v Trst.⁷⁸

Podbrdo je z izboljšanjem prometnih povezav postalo izhodiščna točka na okoliške vrhove. Soška podružnica planinskega društva je že leta 1898 markirala planinsko pot iz Podbrda na vrh Črne prsti in iz Podbrda na Porezen. Leta 1907 je tu zrasla tudi planinska koča.⁷⁹

Fotografija 4

Razvoj planinskega turizma

V Podbrdu so za potrebe planinskega turizma odprli hotel Črna prst, na kolodvoru pa restavracijo.

Foto: muzej Podbrdo

⁷⁷ Velik promet v gorah, Soča številka 60, 28. 6. 1906.

⁷⁸ M. Slabe, Na rovašu življenja, str. 106, 107.

⁷⁹ Pano Razvoj planinskega turizma, Muzej Podbrdo.

3.2 Med prvo svetovno vojno (1914–1918)

Bohinjska proga je imela že od samega začetka zelo velik strateški pomen za vojsko. Prav zato je bila ta bolj naklonjena Bohinjski kot Predelski trasi, kot drugi povezavi s Trstom. Bohinjska trasa je bila uzakonjena leta 1901.⁸⁰

3.2.1 Življenje domačinov v zaledju Soške fronte

28. junija 1914 se je v Sarajevu zgodil atentat. Avstro-Ogrska je mesec kasneje Srbiji napovedala vojno. In čeprav se je vojna ljudi ob Bohinjski progi direktno dotaknila z odprtjem Soške fronte, se je mobilizacija obveznikov v teh krajih pričela že julija 1914. Okrašeni vozovi so tako tudi v Baški grapi zapeljali može in fante do železniških postaj Podbrdo, Hudajužna, Grahovo, Podmelec ter od tam na fronto. Njihov odhod se je med drugim poznal tudi kot manjko pri kmečkem delu: setvi in žetvi žita ter ajde, košnji, sečnji drvi, splavljenju lesa itd.⁸¹

Z odprtjem Soške fronte so progo zaprli za redni potniški promet. Zadnji potniški vlak je skozi Baško grapo zapeljal 25. maja 1915. Končna postaja na severu je postal Podmelec. Vozili so samo še vojaški vlaki. Grapa je prevzela vlogo frontnega zaledja, zato se je tu pričela gradnja številnih skladišč, pekarn, pralnic, bolnišnic, klavnic, delavnic itd. Naselja ob progi, predvsem Podmelec in Kneža, so postala središče dogajanja v zaledju fronte.⁸²

Ker območje ni bilo del frontne linije, je bilo ljudem tu nekoliko prizanešeno, prevzeti pa so morali vlogo najbližjega zaledja, kar je pomenilo, da so bili stalno v neposrednem stiku z vojaštvom. Furmani so material (strelivo, orožje, hrano itd.) v Tolmin zaradi varnosti prevažali po stari cesti čez Hum in Ljubinj. Prispeli vojaki so na fronto odhajali z vpreženimi vozovi ali pa kar peš. Tako so se množili stiki s civilnim prebivalstvom. To je moralo izpolnjevati razne naredbe glede namestitve, negovanja ranjencev, bili so pod stalnim nadzorom, gibanje po Baški grapi ni bilo možno brez dovolilnice in osebnih dokumentov. Železniška proga je bila zastražena noč in dan, gibanje civilistov okrog železniških objektov pa

⁸⁰ Podbrdo bi bilo brez železnice ena zakotna vas, VHS, DVD, 1996.

⁸¹ Boštjan Omerzel, »Bohinjska železnica v Baški grapi in prva svetovna vojna«, v: Življenje ob železni cesti, ur. Karla Kofol, Tolminski muzej, Tolmin, 2006, str. 136, 137.

⁸² Transalpina Bohinjska proga, str. 153.

prepovedano. Straža je imela navodilo, da mora kršitelje takoj zapreti, v kolikor pa bi se ti želeli izogniti preverjanju, je imela dovoljenje za uporabo orožja. Ljudi je pestil stalen strah pred letali, Italijani so zaradi zastraševanja zaledje večkrat obstreljevali, pred lakoto zaradi pomanjkanja najnujnejših življenjskih potrebščin ter tudi pred nevrotičnim obnašanjem vojakov.⁸³

3.2.2 Vojaštvo v zaledju Soške fronte

Kneža je zaradi železnice dobila posebno mesto. Avstrijski vojaški načrtovalci so namreč v tej vasi, na prostoru ob železniški progi, postavili vojaški logor, ki je obsegal osem poslopij in taborišče za vojne ujetnike. V vasi je bilo nastanjeno vodstvo 15. sarajevskega korpusa avstro-ogrske vojske in 50. pehotne divizije. Kasneje so se zaradi varnosti preselili v Hudajužno in na Grahovo.⁸⁴

Avstrijska vojaška komanda je zasilno bolnišnico za svoje ranjence in bolnike naredila v novozgrajeni stavbi Križničeve lesne tovarne, ki je šla v stečaj, v Klavžah,. Tu so bili nastanjeni ranjenci in zdravniki različnih narodnosti in prepričanj. Zdravili so tudi ranjene in bolne civiliste iz zaledja tolminskega bojišča ter italijanske ujetnike. Umrle so med leti 1915–1917 pokopavali na Rutu, v bližini bolnišnice. Še pred drugo svetovno vojno so Italijani (La Legria dei Bechamorti) posmrtno ostanke svojih umrlih izkopali. Ker po letu 1945 za vzdrževanje tovrstnih grobišč ni bilo posluha, je tudi omenjeno pokopališče izgubilo prvotni videz; pokriva ga trava, na osrednjem delu pa je bila zorana njiva. Oficirjem je bila namenjena posebna bolnišnica, ki so jo postavili v Klavžah v hiši številka 22.⁸⁵

Kaj se je v bolnišnici dogajalo z ranjenci, je v svojem delu "Iz mojega življenja" dramatično opisal Henrik Tuma, ki je bil stečajni upravitelj Križničeve tovarne.⁸⁶

⁸³ Na rovašu življenja, str. 28–32.

⁸⁴ Borut Rutar, TIGR proti duhovnemu genocidu fašizma nad Primorci, Tolminsko 1918–1941, Tangram, Ljubljana, 1996, str. 166.

⁸⁵ Na rovašu življenja, str. 113–116.

⁸⁶ Henrik Tuma, Iz mojega življenja: spomini, misli in izpovedi, Tuma d. o. o., Ljubljana, 1997.

Fotografija 5:

Koncert vojaške godbe na Kneži med prvo svetovno vojno.

Foto: Iz arhiva študijskega krožka

Frontno linijo so oskrbovali prek zaledja. Transport materiala se je vršil po železnici. Marko Simić navaja podatek za 4 tedne leta 1917, ko se je vojska pripravljala na 12. soško bitko. Takrat naj bi 2.400 vlakov pripeljalo okoli 100.000 vagonov vojakov, opreme, topov, streliva, hrane in drugega. Za prevoz so uporabili tretjino celotnega železniškega parka monarhije. Da ni prišlo do zastojev, so morali železničarji delati tudi po 50 ur in več.⁸⁷

Od tu dalje se je transport vršil po cesti Kneža–Ljubinj proti bojišču. Vsekakor je bila ta cesta bolj varna kot prometnica Kneža–Bača pri Modreju, za katero so pričakovali, da bo pogosto bombardirana.⁸⁸

V 11. bitki, avgusta 1917,⁸⁹ tudi zaledje ni bilo več varno pred italijanskimi bombnimi napadi. Prihajalo je do stalnega topniškega obstreljevanja. 17. avgusta 1917, na rojstni dan cesarja Karla I., so granate v Podmelcu porušile kaplanijo. Vodstvo korpusa se je odločilo za preselitev vojske v Hudajužno in na Grahovo. Avstrijske enote so bile po enajsti bitki popolnoma izčrpane, italijanska stran pa se je že pričela pripravljati na novo. Avstrija se ni bila več sposobna bojevati z lastnimi silami, saj je v 11 soških bitkah izgubila že skoraj 100.000 vojakov,

⁸⁷ Marko Simić, Po sledih soške fonte, Mladinska knjiga, Ljubljana 1996, str. 181.

⁸⁸ Na rovašu življenja, str.28.

⁸⁹ 11. soška bitka (18. 8.–14. 9. 1917) je bila najbolj krvav spopad ob Soči. Na italijanski strani je padlo 40.000 vojakov, ranjenih je bilo 108.000. Na avstro-ogrski strani pa je bilo mrtvih več kot 10.000 vojakov, ranjenih je bilo 45.000 in pogrešanih 30.000 vojakov. Avstrijci so na severnem delu fronte v tej bitki preprečili padeč tolminskega mostišča in italijanski preboj na Trnovski gozd. Marko Simić, Po sledih soške fonte, str. 177.

italijanska stran celo okoli 200.000 mož. Avstrijcem so zato v 12. soški bitki⁹⁰ priskočili na pomoč zavezniki Nemci. Pred napadom, za katerega so določili 24. oktober 1917, so se pričele mesec in pol dolge priprave na bitko. Največ tovara je bilo pripeljanega po Bohinjski progi, saj je ta omogočala skoraj neposreden prevoz na mesto spopada.⁹¹

Po Avstro-Ogrski zmagi in umiku Italijanov na reko Piavo so vlaki skozi Baško grapo vozili ujetnike in zaplenjeni vojaški material. Pričela se je tudi obnova porušениh delov proge. Redno obratovanje je bilo ponovno vzpostavljeno maja 1918.⁹²

3.2.3 Razpad fronte na Piavi

Po razpadu fronte na Piavi, jeseni 1918⁹³, se je avstro-ogrška vojska pričela umikati proti domu, za odhajajočo vojsko je na slovensko ozemlje pričela prihajati italijanska vojska. Zasedla je tudi vso Soško dolino ter železniško progdo do Podbrda.⁹⁴

⁹⁰ 12. soška bitka (24. 10.–27. 10. 1917), ki je potekala v Zgornjem Posočju (Bovec, Kobarid, Tolmin), je znana po silovitem napadu avstrijske in nemške vojske, ki sta uporabili bojne pline in bliskovito akcijo pehote in topništva. Fronta je bila prebita v širini 32 km, odločilno pa je bilo zavzetje Matajurja in Bovškega Stola. Italijanom je napad nemških in avstro-ogrskih sil uspelo zaustaviti šele na reki Piavi. Slovenska novejša zgodovina 1848–1992, 1, Mladinska knjiga, Ljubljana, 2005, str. 137.

⁹¹ B. Omerzel, »Bohinjska železnica v Baški grapi in prva svetovna vojna«, str.148.

⁹² Prav tam, str. 148, 149.

⁹³ Po preboju fronte pri Kobaridu in umiku Italijanov na reko Piavo se je ta tu ustalila. Avstro-ogrška vojska je začela razpadati ob italijanski protiofenzivi 26. 10. 1918. Cesar Karel I. (po atentatu na nadvojvodo F. Ferdinanda postane naslednik za avstro-ogrski prestol. Tega zasede po smrti cesarja Franca Jožefa I., 21. 11. 1916) brez dogovora z zaveznikom, Nemškim cesarstvom, blizu Padove 3. 11. 1918 podpiše premirje z antanto. Vojne je s tem konec. Po razpadu Avstro-Ogrske se Karel I. (11. novembra) odpove avstrijski cesarski kroni, dva dni kasneje pa še ogrski kraljevski kroni. Kronika človeštva, str. 879, 880.

⁹⁴ B. Omerzel, »Bohinjska železnica v Baški grapi in prva svetovna vojna«, str.149.

4 ŽIVLJENJE V BAŠKI GRAPI POD ITALIJO IN DO KONCA DRUGE SVETOVNE VOJNE

Novembra 1918 so tudi v Baški grapi zagospodovali Italijani, zato sem najprej pogledala, kakšen je bil odziv ljudi na dejstvo, da bodo morali živeti v Kraljevini Italiji, in na postopno ukinjanje številnih narodnostnih pravic: slovenskih šol, društev, tiska, političnih organizacij, služb v javnih uradih itd. s strani fašističnega režima. Zanimalo me je, kako je to vplivalo na njihovo življenje, o čem so razmišljali in na kakšen način so lahko preživeli ob novonastali Rapalski meji. Osredotočila sem se tudi na čas druge svetovne vojne, in na to, kako je na domačine vplivala zamenjava oblasti po kapitulaciji Italije.⁹⁵

4.1 Italijanska zasedba ozemlja in podpis Rapalske pogodbe

Zahodna meja je bila določena na podlagi Londonskega sporazuma⁹⁶ in s podpisom Rapalske pogodbe na tridnevni konferenci v Rapallu blizu Genove. Italija je s podpisom mirovne pogodbe dobila celo več ozemlja, kot ji je bilo obljubljeno z Londonskim sporazumom⁹⁷ in kot je bil predlog Woodrowa Wilsona⁹⁸. Glej v prilogi na str. 94 karto1: Rapalska meja. Dogodki, povezani z reševanjem Jadranskega vprašanja⁹⁹ in končno odločitvijo jugoslovanske delegacije na neposrednih pogajanjih z Italijo, so glasno odmevali tudi v

⁹⁵ Boris Mlakar, »Italijanska oblast v Tolminu ob začetku druge svetovne vojne«, v: Tolminski zbornik 1997, ur. Janez Dolenc, mag. Damjana Fortunat, (Tolmin, 1997), str. 215–228.

⁹⁶ Londonski sporazum je bil tajni sporazum med Italijo na eni strani in silami antante na drugi strani, ki so ga 26. aprila 1915 v Londonu podpisali predstavniki Italije, Združenega kraljestva, Francije in Rusije. S sporazumom se je Italija zavezala napovedati vojno centralnim silam, kar je storila manj kot mesec zatem, v zameno pa bi Italija v primeru zmage pridobila Tridentinsko, Tirolsko, Goriško, Gradiško, Trst, Istro, nekaj jadranskih otokov, nekatera ozemlja v Dalmaciji in Grčiji ter del Turčije. Slovenski veliki leksikon, h–o, str. 484.

⁹⁷ Razmejitvena črta, določena z Londonskim sporazumom, je bila: Trbiž–Predel–Mangart–Podbrdo–Idrija–Snežnik–Kvarner. Cvetko Vidmar, Zadnja tuja vojaška okupacija slovenskega ozemlja, Goriški muzej, Nova Gorica, 2009, str. 98.

⁹⁸ Woodrow Wilson, ameriški predsednik, znan po svojem mirovnem programu (14. točk), je zastopal načelo razmejitve po čim bolj razpoznavnih etničnih mejah in je aprila 1919 predlagal svojo mejo, t. i. Wilsonovo črto. Ta je na severu od meje z Avstrijo do Porezna tekla po razvodju, nato zahodno od Cerknega na Čepovan, ob vzhodnem robu Trnovskega gozda do Razdrtega, mimo Senožec na Učko, od tam pa do izliva reke Raše v morje. Ta predlog sta sprejela tudi predsednika britanske in francoske vlade. Predsednik italijanske vlade je predlog zavrnil in zahteval neposredne pogovore. Zavrnila ga je tudi jugoslovanska delegacija z zunanjim ministrom Antejem Trumbičem na čelu. Slovenska novejša zgodovina 1848–1992, 1, Mladinska knjiga, Ljubljana, 2005, str.: 223, 224.

⁹⁹ Jadransko vprašanje; termin se nanaša na nesoglasje glede določitve meje med Kraljevino Italijo in Kraljevino SHS, po 1. svet. vojni. Podani mejni predlogi so bili zapečateni s podpisom Rapalske pogodbe. Goriška straža, št. 6, letnik III., 5. 2. 1920.

časopisju. Tako je Goriška straža februarja 1920 svoje bralce seznanila z odgovorom jugoslovanske vlade na ultimat antante, katera ji je, kot rešitev Jadranskega vprašanja, predlagala t. i. Lloyd Georgov kompromis¹⁰⁰, oziroma uveljavitev Londonske pogodbe. Toda Jugoslavija angleško-francoskega ultimata ni smatrala za ultimat, temveč za prijateljski predlog, saj naj bi se po njenem prepričanju ultimate postavljalo samo tistemu, kateremu je bilo na pogajanjih že predlagano "to in ono, a ni hotel sprejeti ne tega ne onega." Ker pa z Jugoslavijo glede Jadranskega vprašanja poprej ni bilo nikakršnih pogajanj in ker so na mirovni konferenci "veliki gospodje določevali, odrejali, narekovali vse sami", je pogajajoča se stranka Jugoslavija Lloyd Georgev kompromis smatrala kot prvi predlog. Na slednjega pa naj bi imela pravico, da poda protipredloge, pripombe oziroma ugotovitve. Kraljeva vlada je torej zahtevala dovolj časa za skrbno preučitev predlogov. Goriška straža je v istem članku poročala še o odzivu italijanskega časopisja na jugoslovanski odgovor. Po njihovem mnenju naj bi zavezniki jugoslovanski delegaciji kmalu izročili izvod londonske pogodbe, pripomnili pa so tudi, da je kakršnokoli zavračanje dejstev popolnoma brez pomena: "ali uveljavitev pogodbe ali sporazum."¹⁰¹

V tem kontekstu je Goriška straža objavila tudi članek svojega poročevalca iz Firenc, ki je glede reševanja omenjenega vprašanja izpostavil stališče Američanov. Ti naj ne bi priznali londonske pogodbe, kakor ne rešitve, ki ne bo zadovoljila tudi jugoslovanske strani. "Pozabiti ne smemo, da je vsa Evropa gospodarsko odvisna od Amerike in najbolj Italija. Ali naj se torej postavi sporazum na sovražno stališče Ameriki /.../" Ob takem stališču sta bili v zadregi tudi Francija in Anglija.¹⁰²

Ljudje so bili prepričani, da bo jugoslovansko vprašanje rešeno pravično. Vendar je razvoj dogodkov pokazal drugače. Dnevnik Slovenski narod je 13. novembra iz Ljubljane takole presenečeno poročal o rezultatih konference v Rapallu: "Konec je tak, kakor ga ni pričakoval nobeden še tako črnogledi pesimist." Članek v

¹⁰⁰ David Lloyd George je bil med leti 1916–1922 predsednik vlade Združenega kraljestva in glavni akter ne Pariški mirovni konferenci (1919–1920). Kronika človeštva, str. 864, 875, 885, 892.

¹⁰¹ Jadransko vprašanje, Goriška straža, št. 6, letnik III., 5. 2. 1920.

¹⁰² Reševanje jadranskega vprašanja in Italija, Goriška straža, št. 7, letnik III., 12. 2. 1920.

nadaljevanju razpravlja o razmerah v kraljevini, ki naj bi pogojevale sprejetje "italijanskega diktata". Obregne se tudi ob nevednost jugoslovanskih državnikov glede namena italijanskega zavlačevanja, vse do znanih rezultatov Koroškega plebiscita in predsedniških volitev v Ameriki.¹⁰³

S poročanjem o porazu je Slovenski narod nadaljeval tudi naslednji dan. V prvem delu članka, s podnaslovom Italijanski pogoji, so bili bralcem predstavljeni pogoji italijanske strani, od katerih ti niso odstopali, v drugem delu pa opravičilo jugoslovanske delegacije. Slednja je svojo odločitev za "to veliko in nenavadno žrtev" opravičevala z notranjim in zunanjim položajem države in z nujnostjo varnih državnih meja. Hkrati je poudarila naj "/.../ del našega naroda, ki smo ga izgubili, sprejme to žrtev radi blaginje vse naše države /.../ da ostvarimo podlago za boljše odnošaje z Italijo."¹⁰⁴

Edinost je 14. novembra na prvi strani objavila 9 členov uradnega besedila podpisane Rapalske pogodbe. V prvih petih členih je bila opisana črta nove meje med Kraljevino Italijo in Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev, predstavljen položaj Zadra, otokov Cres, Lošinj, Lastovo in Palagružo ter Reške države, določene so bile tudi razmejitvene komisije, katere naj bi bile sestavljene iz zastopnikov obeh strani, in to v enakem številu. Naslednji trije členi so določali gospodarske in finančne odnose med državama, pravice italijanskih državljanov v Kraljevini SHS, razvoj kulturnih stikov ter intelektualne in moralne odnose. Zadnji člen navaja, da je pogodba sestavljena tako v italijanskem kot srbohrvaškem jeziku, vendar, da se bo v primeru nesoglasij upoštevala italijanska verzija besedila.¹⁰⁵

Razmejitvena črta, na katero je pristala Kraljevina SHS v zameno za priznanje s strani Kraljevine Italije, je potekala približno takole: Peč–Jalovec–Triglav–Možic–Porezen–Blegoš–Hotedršica–Planina–Javorniki nad Cerknico–Biška gora–

¹⁰³ Naš poraz v jadranskem vprašanju, Slovenski narod, št. 260, LIII leto, 13. 11. 1920.

¹⁰⁴ Poraz v jadranskem vprašanju, Slovenski narod, št. 261, LIII leto, 14. 11. 1920.

¹⁰⁵ Po podpisu rapalske pogodbe, Edinost, št. 233, XLV, 14. 11. 1920.

Snežnik–Kastav–Reka. Italiji so pripadali tudi otoki Cres, Lošinj, Lastovo, Palagruža in mesto Zadar. Glej v prilogi na str. 94 karto1: Rapalska meja.¹⁰⁶

Italijani so na podlagi podpisane Rapalske pogodbe, januarja 1921, zasedeno ozemlje priključili Kraljevini Italiji. Na italijanski strani novonastale Rapalske meje je leta 1921 tako ostalo 320.000 Slovencev in 34.000 Beneških Slovencev, medtem ko je Kraljevini SHS pripadlo okrog 75.000 Italijanov.¹⁰⁷

Informacije o novonastalih razmerah in o položaju, v katerem so se znašli ljudje, je na prvih straneh prinašala tudi Edinost. Razpisala se je predvsem o kratenju pravic slovenski manjšini, nacionalnem in kulturnem razvoju ter o zaščiti slovenske manjšine.¹⁰⁸ Pisala je o protestnih shodih proti podpisu pogodbe, ki so potekali v Ljubljani (hotel Union), Beogradu, Zagrebu in drugih mestih.¹⁰⁹ Obregnila se je ob Willsonove točke, ob diplomacijo in ob pravico samoodločbe narodov. Willson naj bi sicer padal, nikakor pa ne tudi njegov nauk, za katerega bo prišel čas, ko bo pravilno razumljen za dobrobit človeštva.¹¹⁰ Prav tako se je obregnila ob besede italijanskega zunanjega ministra Sforze, ki je v italijanskem parlamentu govoril o tem, da bi morala Italija "stotini tisoče Slovencev" zagotoviti najširšo svobodo jezika in kulture. Te besede manjšini niso zadostovale. Želela je namreč zakonsko zagotovitev svobode in pravic, kot jo je imela italijanska manjšina pod mednarodnim jamstvom.¹¹¹

4.1.1 Slovenska manjšina

Jugoslovanska vlada med pogajanja za zahodno mejo ni zahtevala zakonske zaščite slovenske manjšine v Italiji. Določil o zaščiti manjšinskih pravic ni vsebovala ne Rapalska pogodba kot tudi ne poznejši jugoslovansko-italijanski sporazumi,¹¹² s katerimi naj bi se izboljšali odnosi med državama.¹¹³

¹⁰⁶ C. Vidmar, Zadnja tuja vojaška okupacija slovenskega ozemlja, str. 98.

¹⁰⁷ Karla Kofol, »Varovanje in utrjevanje Rapalske meje«, v: Vojske, orožje in utrdbeni sistemi v Posočju, ur. Karla Kofol, Tolminski muzej, Tolmin, 2008, str.: 113.

¹⁰⁸ Naš odziv, Edinost, št. 234, XLV, 16. 11. 1920.

¹⁰⁹ Odmevi jadranske pogodbe, Edinost, št. 236, XLV, 18. 11. 1920.

¹¹⁰ Kako je prišlo do Rapalskega sporazuma, Edinost, št. 238, XLV, 20. 11. 1920.

¹¹¹ K izjavam ministra Sforze o novih jugoslovanskih državljanih Italije, Edinost, št. 245, XLV, 28. 11. 1920.

¹¹² Leta 1924 sta podpisani rimski pogodbi; pakt o prijateljstvu in sodelovanju ter sporazum o Reki, ki je dotlej neodvisno državo prepustil Italiji in tako spremenil tudi rapalsko mejo. Pakta, ki

So pa ob sprejemanju Rapalske pogodbe v italijanskem parlamentu zakonsko zaščito zahtevali socialistični poslanci¹¹⁴. Vlada je njihovo zahtevo sicer zavrnila z argumentom, da jugoslovanska vlada tega na pogajanjih ni zahtevala. Kljub zavrnitvi vlade je poslanska zbornica z veliko večino sprejela resolucijo, na podlagi katere naj bi manjšine gojile svoj jezik, kulturo in vero. Vendar je razvoj dogodkov zahteval drugače. Nestabilne gospodarske razmere in neučinkovitost državnega aparata so botrovali nastanku fašizma¹¹⁵, ki je v Julijski krajini uvedel t. i. program obmejnega fašizma¹¹⁶, s katerim so fašisti želeli zaščititi italijanske nacionalne interese na vzhodni meji. Program je posegal tako v politično kot kulturno, šolsko, društveno itd. življenje tamkajšnjih ljudi.¹¹⁷

4.1.2 Rapalska meja

S podpisom Rapalske pogodbe so italijanske enote pričele z mejnimi kamni označevati mejno črto in na vrhovih graditi mulatjere, vojašnice, bunkerje in druge utrdbe: vojašnico na Možicu, železni bunker in vojašnico na Lajnarju, zaklonišče Caposaldo na Petrovem Brdu, trdnjavo na vrhu Bače in mnoge druge.¹¹⁸

je bil sklenjen za obdobje petih let, Mussolini leta 1929 ni hotel podaljšati, z argumentom, da jugoslovanski parlament ni hotel ratificirati Nettunskih konvencij. Teh 32 konvencij, ki naj bi reševale raznovrstna vprašanja ob meji, vendar ponovno v korist Italije, sta državi podpisali leta 1925. Tretji sporazum o prijateljstvu in sodelovanju je bil podpisan leta 1937, med pogajanjema pa je Italija prvič, čeprav samo verbalno, priznala obstoj slovenske in hrvaške manjšine na svojem ozemlju. Slovensko-italijanski odnosi 1880–1956, Poročilo slovensko-italijanske zgodovinsko-kulturne komisije, Združenje CONCORDIA ET PAX, Nova Gorica, 2003, Obdobje 1918–1941.

¹¹³ Prav tam.

¹¹⁴ Italijanska socialistična stranka je bila ustanovljena leta 1892. V Kraljevini Italiji se je uveljavila nekaj let pred prvo svetovno vojno. Leta 1919 pa je na volitvah v rimski parlament osvojila 165 od 508 poslanskih sedežev. Zaradi gospodarske krize in vpliva boljševiške revolucije je del stranke sprejel revolucionarni program, njeno reformistično krilo pa je z vlado sklepalo kompromise. Stranka tako leta 1921 razpade na Komunistično stranko Italije in reformiste (socialisti). Slovenska novejša zgodovina 1848–1992, 1, MK, Ljubljana, 2005, str. 510.

¹¹⁵ Fašizem, nacionalistično gibanje v Italiji med obema svetovnima vojnama, ki ga je vodil B. Mussolini. Leta 1921 se je gibanje preoblikovalo v stranko, ki je po »Pohodu na Rim« (1922) v državi prevzela oblast. Slovenski veliki leksikon, a–g, str. 532.

¹¹⁶ Fascismo di confine – Začetek obmejnega fašizma je 13. julij 1920, in sicer dan, ko so fašisti požgali slovenski Narodni dom v Trstu. Prvo obdobje fašističnega nasilja nad manjšino torej predstavljajo leta od 1920 do 1922, ko je fašizem uničeval predvsem sedeže strank, društev, kulturnih ustanov, tiskarne, zasebne lokale itd., začelo pa se je že tudi nasilje nad zavednim prebivalstvom. Slovenska novejša zgodovina 1848–1992, 1, MK, Ljubljana, 2005, str. 522, 523.

¹¹⁷ Novembra 1925 je Mussolini v zaupni okrožnici ministrom in državnim sekretarjem poslal vladni program o upravljanju Novih provinc. Program je postal temelj vsemu ravnanju fašistične vlade, izhajal pa je iz "dejstva", da so vsa na novo priključena ozemlja geografsko in historično sestavni del Italije. Milica Kacin Wohinz, Marta Verginella, Primorski upor fašizmu 1920–1941, Slovenska matica, Ljubljana, 2008, str. 33.

¹¹⁸ Prav tam, 137–141.

Za določitev in označitev novonastala mejne črte sta obe državi ustanovili posebno meddržavno komisijo¹¹⁹, kateri sta usklajevali potek meje in mejne označbe. Mejni kamni na italijansko-jugoslovanski meji so bili narejeni iz železobetona in v treh velikostih. Meter visok mejni kamen je označeval važnejše, dobro vidne točke ob meji. Med njimi so stali 60 centimetrov visoki vmesni mejni kamni, na mestih, kjer je mejna črta prečkala glavne komunikacijske poti, pa so stali meter in pol visoki posebni mejni kamni. Italijanske delovne skupine so bile pri določanju meje mnogo boljše organizirane kot jugoslovanske. Za pripravo kartografskih podatkov je bil zadolžen italijanski Vojaški geografski inštitut. Italijanski geometri so, ob navzočnosti članov jugoslovanske vlade, opravili tudi večino izmer na terenu ter poskrbeli za izdelavo kartografskega, slikovnega in drugega dokumentarnega gradiva. Aktivnejšo vlogo je jugoslovanska stran prevzela le pri izdelavi in postavljanju mejnikov na ravninskem delu meje, medtem ko so mejne kamne v visokogorju postavljali Italijani. Prav zato marsikje, kot na primer na vrhu Lajnarja nad Podbrdom, italijanske utrdbe segajo preko meje.¹²⁰

Za varovanje in nadziranje meja v Italiji je bila odgovorna t. i. krajevna finančna straža¹²¹, ki je preprečevala tajne prehode, kontrabant ter druga kazniva dejanja. V začetku italijanske vladavine je bilo ob meji manjše število "financarjev", z leti, ko so bili zanje zgrajeni primernejši bivalni prostori, in zaradi poostrelega nadzora, pa so bile posadke finančne straže nastanjene že skoraj v vsakem večjem kraju ob meji. V Posočju se je največje število stražnikov nahajalo na Tolminskem, kjer sta bili dve postojanki. Prva je imela sedež v Tolminu, druga v Podbrdu. Poleg njih so mejo nadzorovali tudi kraljevi orožniki¹²², ki so skrbeli za javni red in mir, na meji pa so izvajali predvsem kontrolo prehodov državne meje. Glavni poveljstvi orožnikov sta bili v Tolminu in Bovcu, dve večji postojanki pa še v Podbrdu in v Kobaridu. Na meji je bila od vsega začetka prisotna tudi redna

¹¹⁹ Prva italijansko-jugoslovanska komisija za določitev in označitev meje je bila določena 23. 5. 1921, svoje delo pa je v celoti zaključila šele leta 1926. K. Kofol, v: *Vojske, orožje in utrdbeni sistemi v Posočju*, str.: 115.

¹²⁰ K. Kofol, v: *Vojske, orožje in utrdbeni sistemi v Posočju*, str.: 115.

¹²¹ Guardia di Finanza je delovala v okviru Ministrstva za finance. Prav tam.

¹²² Carabinieri Reali so bili podrejeni Ministrstvu za notranje zadeve. Prav tam, str.116.

vojska s posebnimi inženirskimi enotami, ki so skupaj z najetimi gradbenimi podjetji gradili cestno omrežje, obrambne in obmejne objekte, mulatjere, gorske steze, žičnice oziroma vso potrebno infrastrukturo. Pri gradnji strateško manj pomembnih poti in objektov so sodelovali tudi domačini. Obmejne poti in utrdbe pa so lahko gradili samo delavci iz najbolj oddaljenih delov Italije in še njih so neprestano selili.¹²³

Fotografija 6:

Kasarna na Možicu

V kasarni na Možicu so bili nastanjeni pripadniki obmejne straže.

Foto: Arhiv Tolminskega muzeja.

Tudi proga na območju od Trsta do Podbrda je prišla pod nadzor italijanskih čet, od Bohinjske Bistrice do Jesenic pa pod nadzor vojske Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev. Zaradi meddržavne meje v Bohinjskem predoru je proga popolnoma izgubila prvoten namen. Postala je lokalna proga in ta sloves se jo drži še danes.¹²⁴

Podbrdo je zaradi potekajoče meje po vrhovih okoliških gora in železniškega predora dobilo pomemben geostrateški položaj. Postalo je izhodiščna točka do obmejnih stražnic na Črni prsti, Slatniku, Poreznu, Grantu in Petrovem Brdu. Kraj se je med obema vojnama razvil v pravo malo mestece, z različnimi železniškimi, carinskimi in policijskimi uradi ter vojaškimi objekti. Italijanski uslužbenci, ki so velikokrat s seboj pripeljali celotno družino, so se najprej naselili v najete privatne hiše, kasneje pa so v spodnjem delu Podbrda začeli graditi večstanovanjske stavbe, ki so kraju dale bolj urban videz. Število italijanskih uslužbencev se je v

¹²³ Prav tam, str.117, 118.

¹²⁴ P. Petronio, Transalpina Bohinjska proga, str. 157.

primerjavi z domačini povzpelo na razmerje 3:1. Podbrdo je zaradi preobrazbe v vojaško in upravno središče pritegnilo pozornost obveščevalne službe armade Kraljevine Jugoslavije.¹²⁵

Zaradi italijanske temperamentnosti se je spremenil tudi utrip kraja. Povečal se je promet blaga v trgovinah in gostilnah; kar nekaj gostiln so na novo odprli italijanski gostinci sami. Zgradili so železniško kinodvorano, v kateri so, tudi za domačine, predvajali filme. Vendar so se odrasli Podbrčani neradi družili z Italijani. Bolje je komunikacija stekla med slovenskimi in italijanskimi otroci. Porajale so se tudi velike ljubezni. Domačini povedo, da so italijanski priseljenci znali mnogo bolje vasovati pri dekletih. Marsikatera domačinka se je tako omožila in odselila v Italijo.¹²⁶

4.1.3 Vzpon fašizma

Neurejene gospodarske in politične razmere v državi; razcep socialistične stranke in vedno bolj agresivno delovanje fašističnega gibanja, vse to je maja 1921 pripeljalo do predčasnih volitev.¹²⁷

Ljudje v Julijski krajini so imeli na teh volitvah prvič možnost oddati svoj glas. Bili so razdeljeni na tri volilna okrožja; Goriško, Trst in Istro.¹²⁸

Predvolilna mrzlica se je odražala v Goriški straži. Ta je konec aprila med drugim objavila Volilni Katekizem. Z njim je bralcem posredovala osnovne informacije glede volilne izkaznice – čemu je ta namenjena, kako jo dobiti, kaj storiti v primeru njene izgube, pa glede glasovnice in kandidatov Jugoslovanske narodne stranke¹²⁹ za Goriško, Istro in Trst.¹³⁰

¹²⁵ B. Rutar, TIGR, str. 167.

¹²⁶ Podbrdo bi bilo brez železnice ena zakotna vas, VHS, DVD, 1996.

¹²⁷ Slovenska novejša zgodovina 1848–1992, 1, MK, Ljubljana, 2005, str. 511.

¹²⁸ Milica K. Wohinz, Marta Verginella, Primorski upor fašizmu 1920–1941, Slovenska matica, Ljubljana, 2008, str. 354.

¹²⁹ Jug. narodna stranka se je na volitvah za vstop v italijansko poslansko zbornico potegovala z zahtevami za: politično, kulturno in gospodarsko enakopravnost; avtonomijo; prost izvoz predelkov; slovenske šole in jezik; izboljšanje socialnega položaja delavstva in pravično rešitev "kolonskega vprašanja". Jugoslovanska narodna stranka, Goriška straža, letnik IV., št. 21., 6. 5. 1921.

¹³⁰ Volilni katekizem in Kandidati Jugoslovanske narodne stranke, Goriška straža, letnik IV., št. 24., 27. 4. 1921.

Da bi na volišča prišlo kar največ ljudi, ki bi glasovali v prid Jugoslovanske narodne stranke, je časopis vse do volitev volivcem prinašal tovrstne informacije. Tako je eden izmed člankov volivce "podučil", da bodo na volitvah imeli izbiro samo med dvojim: "Na eni strani jugoslovanski narodi: Slovenci in Hrvati Primorja, na drugi pa italijanski komunisti, fašisti, socialisti in drugi smrtni sovražniki Jugoslovanov."¹³¹

Ljudi so skušali na volišča spraviti tudi z različnimi parolami: "Kdor ne gre na volišče, je izdajalec našega naroda. Za naše pravice gre, za najsvetejše, kar imamo, za zemljo in za jezik, ki so nam ga zapustili pradedi." Ali pa: "Pomnite, da je volitev tajna. Če hočete, ne more nihče vedeti, kako ste volili. Ne bojte se nikogar! Tudi bojazljivci so naši sovražniki!"¹³²

Edinost je bralce spomnila, da so Jugoslovani po razpadu avstro-ogrske monarhije v Italiji ostali brez pravega političnega zastopstva. Podučila jih je, da več glasov, kot bodo dobili kandidati Jugoslovanske narodne stranke, bolj glasno bodo lahko kasneje njeni izvoljeni poslanci v italijanskem državnem zboru povzdignili svoj glas in razložili, kakšen je položaj manjšine.¹³³

V prid omenjeni politični stranki so potekali tudi politični shodi. Tako je Goriška straža objavila dopisa s Ponikev in Pečin, "/.../ ta dan ne bo med nami niti enega, ki bi ne šel na volišče /.../ Saj so nam govorniki lepo opisali, da gre za našo lepšo bodočnost, teh razmer smo itak siti."¹³⁴

V časopis so se oglasili tudi s shoda v Podmelcu, na katerem se je zbralo veliko število podpornikov Jugoslovanske narodne stranke. Tudi oni so poročali, da bodo 15. maja vsi, "kot en mož", glasovali za omenjeno stranko "/.../ , da bodo tisti, ki bi radi dokazali, da nas sploh ni na tej sveti zemlji, videli, da nas je mnogo več, nego je njim ljubo."¹³⁵

¹³¹ EDINI, Goriška straža, letnik IV., št. 21., 6. 5. 1921.

¹³² Goriška straža, letnik IV., št. 22., 10. 5. 1921.

¹³³ Pomen volitev za nas, Edinost, XLVI, št. 104, 4. 5. 1921,

¹³⁴ Dopisi – Ponikve, Pečine, Goriška straža, letnik IV., št. 18., 27. 4. 1921.

¹³⁵ Dopisi – iz Podmelca, Goriška straža, letnik IV., št. 19., 29. 4. 1921.

Dva dneva po volitvah je Goriška straža poročala o delnih rezultatih volitev ter o nasilju fašistov na dan volitev v Hudajužni, na Grahovem, v Tolminu, v Volčah, v Cerknem itd.¹³⁶

O veliki volilni udeležbi v nekaterih krajih severne Italije, predvsem kmetov in delavcev iz goriških hribov,¹³⁷ in o izidu volitev po občinah na Goriškem je poročala tudi Edinost. Rezultati so bili za obravnavano območje naslednji: "Grahovo – JNS 347, kom. 25; Hudajužna – JNS 155, rep. 2; Sv. Lucija – JNS 571, kom. 8, blok 2."¹³⁸

Uradna objava rezultatov je pokazala, da je na Goriškem Jugoslovanska narodna stranka prejela 34.639 glasov, komunisti so dobili 10.111 glasov, ital. blok 4.743 glasov, ljudska stranka 2.526 glasov in republikanci 1.408 glasov.¹³⁹ V italijansko poslansko zbornico je bilo tako izvoljenih pet kandidatov iz jugoslovanske liste.¹⁴⁰

Fašisti so na samostojnih ali mešanih listah dobili le 7 odstotkov glasov. Največ so jih ponovno prejeli socialisti, v parlament so vstopili tudi komunisti italijanske narodnosti. Kljub temu je bilo fašistično gibanje že novembra reorganizirano v stranko. Članstvo v Mussolinijevi¹⁴¹ fašistični stranki se je hitro povečevalo. Slednja je 28. oktobra 1922 organizirala t. i. "pohod na Rim", kamor je Mussolini vkorakal v spremstvu pripadnikov fašističnega gibanja. Kralj Viktor Emanuel III.¹⁴² je pod hudim pritiskom klonil in Mussoliniju izročil mandat za sestavo vlade. Prva fašistična vlada je bila tako koalicijska. Da bi utrdila svojo oblast, je sprejela volilno reformo. Na njeni osnovi bi stranki, ki bi na naslednjih volitvah

¹³⁶ Pozdrav našim volilcem, Goriška straža, letnik IV., št. 24., 17. 5. 1921.

¹³⁷ Najmanjši med najprvimi, Edinost, XLVI, št. 118, 20. 5. 1921.

¹³⁸ Izid volitev na Goriškem, prav tam.

¹³⁹ Uradni izidi volitev, Goriška straža, letnik IV., št. 26., 25. 5. 1921.

¹⁴⁰ Primorski upor proti fašizmu 1920–41, str. 354.

¹⁴¹ Benito Mussolini (1883–1945), ljudskošolski učitelj in urednik socialističnega strankarskega glasila Avanti, se je leta 1919 razšel s socialisti in ustanovil bojne fašije, iz katerih je leta 1921 nastala Nacionalna fašistična stranka. Po »pohodu na Rim« (oktober 1922) je postal predsednik vlade, leta 1925 je uvedel fašistično diktaturo. S svojim programom javnih del in reform je za številne Italijane postal duce (vodja). Z agresivno zunanjo politiko (1935 vdor v Etiopijo, sodelovanje s Hitlerjem v 2. svet. vojni) je hotel razširiti državne meje. Leta 1945 so ga ustrelili in obesili italijanski partizani. Slovenski veliki leksikon, h–o, str. 679.

¹⁴² Viktor Emanuel III (1869–1947) zasede prestol leta 1900. Ker ni onemogočil pohoda fašistov na oblast (1922), je bil do leta 1943 le formalni vladar kraljevine Italije, dejanski pa Mussolini. Leta 1946 je odstopil v korist sina Umberta II, vendar so se italijanski državljani na referendumu še istega leta odločili za republiko. Slovenski veliki leksikon, p–ž, str. 773.

prejela relativno večino, vendar najmanj četrtno glasov, pripadalo kar dve tretjini poslanskih sedežev. Na podlagi te reforme in odloka o razdelitvi Julijske krajine na posamezne pokrajine¹⁴³ je fašistična stranka na volitvah 6. aprila 1924 dobila 374 poslanskih sedež. Prejela je namreč 64 odstotkov glasov.¹⁴⁴

Goriška straža je tudi pred temi volitvami svoje bralce informirala o poteku volitev, o slovenskih kandidatih in jih pozivala na volišča. Tudi tokrat je poročala o fašističnem nasilju in goljufijah pred in na dan volitev: "Majhno število Slovencev se je merilo z ogromnim uradnim aparatom, ki je hotel ZA VSAKO CENO in z najbolj zahrbtnimi, najbolj ogabnimi, najbolj umazanimi sredstvi upogniti in zlomiti hrbte našega ljudstva."¹⁴⁵

Rezultati volitev za obravnavano območje, ki sta jih objavili Goriška straža in Edinost, so bili naslednji: "Grahovo/Hudajužna – Slov. stranka 292, fašisti 43, komunisti 170; Sv. Lucija – Slov. stranka 302, fašisti 11, komunisti 43."¹⁴⁶ Edinost je objavila rezultat samo za Hudajužno: "Sl. 140, faš. 50, kom. 13."¹⁴⁷

Rezultat italijanskih parlamentarnih volitev v Julijski krajini je bil sledeč; Slovenska lista je prejela 19,4 odstotka glasov, fašistična 60,4 odstotka, komunistična pa 10,8 odstotka glasov. Slovence sta v poslanski zbornici v Rimu zastopala samo še dva poslanca.¹⁴⁸

Vodenje države je tako prevzela nova fašistična vlada, ki je s sprejemanjem protimanjšinskih zakonov začela novo obdobje v raznarodovanju manjšin. Na volitvah marca 1929 so imeli volivci možnost samo še potrditi oziroma zavrniti

¹⁴³ Ozemlje s slovenskim (tudi hrvaškim) prebivalstvom, ki je bilo po Rapalski pogodbi priključeno Italiji, so Italijani imenovali Venezia Giulia (slovensko Julijska krajina ali Julijska Benečija). To območje je od oktobra 1922 delovalo kot ena upravna enota (provincia). Januarja 1923 pa je bila provincia s krajevnim odlokom razdeljena na posamezne pokrajine, v katerih so bili Slovenci (tudi Hrvati) povsod v manjšini. Tako je tudi večina ozemlja nekdanje Goriško-Gradiščanske (gradiški, goriški, tolminski, idrijski, trbiški okraj) pripadlo Videmski pokrajini (štela 146 občin). Januarja 1927 je bila ustanovljena nova Goriška pokrajina, ki je štela 121 občin (trbiški okraj je namreč ostal v Videmski pokrajini). Slovenska novejša zgodovina 1848–1992, 1, MK, Ljubljana, 2005, str. 517.

¹⁴⁴ Slovenska novejša zgodovina 1848–1992, 1, MK, Ljubljana, 2005, str. 511.

¹⁴⁵ Zmagoviti nastop zavednih Slovanov, Goriška straža, letnik VII., št. 28., 8. 4. 1924.

¹⁴⁶ Izid volitev, prav tam.

¹⁴⁷ Izidi volitev na Goriškem, Edinost, XLIX, št. 85, 8. 4. 1924.

¹⁴⁸ Primorski upor fašizmu 1920–41, str. 358.

eno samo fašistično listo. Volivci so režim podprli. Tudi v Julijski krajini je 90 odstotkov udeleženi glasovalo zanj.¹⁴⁹

4.1.4 Fascismo di confine

Fašisti z Mussolinijem na čelu so zanikali obstoj drugih narodnosti v priključeni Julijski krajini. Priznavali so sicer, da tam živi skupina nerazvitih, manjvrednih, pokornih in miroljubnih drugorodcev, ki pa nikakor niso narodna manjšina. Fašistična politika je slonela na prepričanju, da mora ta biti enaka za vse italijanske državljane, torej tudi drugorodce, saj je usmerjena k "moralnemu, socialnemu in nacionalnemu povzdigu italijanske nacije." Prepričani so bili, da bo večina Slovencev ponosna na to, da so postali del tako visoko razvite italijanske civilizacije. Eliminirati naj bi bilo treba le "hujskače", s čimer so imeli v mislih pretežno izobražence. Raznarodovalnega programa fašistični oblastniki niso nikoli razglašali za uradni vladni program, zato so bili posamezni raznarodovalni ukrepi zaupne narave. Da Slovenci niso nerazviti drugorodci, pa je v Italijo sporočal italijanski veleposlanik v Beogradu, Alessandro Bodrero. Ta je leta 1925 v pismu, ki ga je poslal italijanskemu zunanjemu ministru, napisal, da je slovenski narod miren in na visokem kulturnem nivoju. Prepričan je bil, da bi postali dobri italijanski državljani, če bi jim v Italiji pustili ohraniti svoj jezik in kulturo. Ministra je tudi opozoril, da bodo s politiko, ki jo vodijo, dosegli ravno nasprotno učinke.¹⁵⁰

V Edinosti je bila na to temo objavljena polemika iz glasila bojevnikov in vojnih pohablencev "La Frontiera", v kateri so zapisali, da bi bilo za Italijo bolje, da bi imela na svoji vzhodni meji prijateljsko in ne sovražno prebivalstvo. Glede priznavanja slovensko govoreče manjšine pa so bili mnenja, da jo priznava tudi fašistična vlada, saj v nasprotnem primeru za slovenske kraje ne bi izdajala proglasov v italijanskem in slovenskem jeziku.¹⁵¹

¹⁴⁹ Primorski upor fašizmu 1920–41, str. 362.

¹⁵⁰ Primorski upor fašizmu 1920–41, str. 33–40.

¹⁵¹ Zanimiva polemika, Edinost, L, št. 281, 1. 12. 1925.

4.2 Gospodarske in politične razmere v novi državi

S tem, ko so se spremenile državne meje, so se začele spreminjati tudi gospodarske razmere. Na območju, ki ga obravnavam, je večina ljudi živela na majhnih posestih, na katerih samo s kmetijstvom in živinorejo niso mogli preživeti. Nekateri so bili lastniki gostiln, trgovin, nočitvenih kapacitet, raznih obrti, kot so mlinarstvo, kovaštvo, čevljarstvo, krojaštvo, nožarstvo, itd. Nekaj jih je bilo zaposlenih v gozdarstvu in lesni industriji, pri železnici, kot učitelji. Stopnjevanje draginje, devalvacija denarja,¹⁵² izguba služb¹⁵³ in davki, pa so ljudi silili v izseljevanje in v postranski zaslužek. Ljudje v Baški grapi, ki je postalo obmejno območje in kamor je prišlo številno italijansko vojaštvo, policija, uradniki itd., so imeli sicer veliko možnosti za zaslužek z odpiranjem trgovin, gostiln, nočitvenih kapacitet in opravljanjem raznih obrti. Kljub temu pa večina tega ni zmogla; tako zaradi pomanjkanja financ kot zaradi nezmožnosti izkazovanja lojalnosti režimu, pa četudi zgolj zaigrano, zaradi materialnih koristi. Poleg tega je bila italijanska konkurenca zelo močna.¹⁵⁴

Razmere v Baški grapi so se tako ponovile. Kratkotrajno možnost zaslužka doma, ki jim ga je omogočila gradnja proge, je zamenjalo ponovno iskanje zaslužka izven Grape in v tujini. Tisti, ki so kot državni uslužbenci na železnici opravljali dela kretničarjev, prometnikov, pragovnih delavcev itd., so pod Italijo to državno delovno mesto lahko obdržali samo pod pogojem, da so se preselili v notranjost države. Njihova delovna mesta naj bi namreč, zaradi obmejnega območja, zasedli italijanski uslužbenci. Vsi tisti, ki te ponudbe niso sprejeli, so bili avtomatično ob službo. Naj ob tem omenim, da je služba pri železnici pomenila redno plačo in ob upokojitvi redno prejemanje pokojnine. Zato je bil takrat poklic železničarja, poleg učiteljev, poštarjev itd., ugleden poklic. Pod Italijo so delavci na železnici delali do 55. leta starosti, potem so se morali upokojiti, vendar so še naprej

¹⁵² Ob koncu vojne je bila vrednost denarja nižja za 50 odstotkov, pozno pa je bila izvedena tudi zamenjava kron v lire. Slovenska novejša zgodovina I., str. 526.

¹⁵³ Na podlagi uredb, s katerimi so Italijani načrtno spodkopavali slovensko gospodarstvo, so postopoma skoraj vsa pomembna delovna mesta na Primorskem v celoti zasedli italijanski uslužbenci. Prav tam.

¹⁵⁴ Borut Rutar, Iz primorske epopeje, Mohorjeva založba Celovec-Ljubljana-Dunaj, 2004, str. 40.

prejemali denar – pokojnino. Domačini so zato takšno službo poimenovali kar "stalna služba".¹⁵⁵

Ker je Italija revna z gozdovi, so njihovi apetiti vključevali tudi gospodarsko izkoriščanje lesa. V Grapi, kot tudi na celotnem Tolminskem, so tako izsekali veliko gozda. O tem priča tudi zapis v Kroniki učiteljice Angele Klinkon, kjer piše, da so Italijani iz gozda v Prodih odnašali ogromne količine lesa. Da bi gozd čim bolj izkoristili, so iz Prodov do Kneže okoli leta 1925 napeljali žičnico, katero so uporabljala razna italijanska podjetja. Zadnji lastnik je bilo podjetje Rizzatti.¹⁵⁶

V ta namen je bila kasneje po Kneški grapi narejena tudi cesta. Goriška straža je o pričetku gradnje, oktobra 1928, objavila kratko novičko, v kateri je bilo zapisano, da bo cesta za tamkajšnje ljudi "precejšnega pomena".¹⁵⁷

Območje, bogato z vodo, je bilo zanimivo za izkoriščanje vodne sile. Goriška straža je poleti 1923, v rubriki Kaj je novega na deželi, objavila novičko iz Klavž, ki govori o prodaji Kurkove tovarne za lesne izdelke. Novi lastniki iz Milana naj bi tam naredili večjo električno centralo. Ljudje so to novico sprejeli tako z navdušenjem kot s strahom: "Z veseljem čujemo, da bomo lahko v kratkem imeli po naših gorskih vaseh električno razsvetljavo /.../, bojimo se pa, da bodo hoteli tem potom začeti tudi s poitalijančevanjem"¹⁵⁸

Do domačinov niso bili usmiljeni niti narava niti davki. Goriška straža je večkrat poročala o v ujmah uničenih pridelkih. "Letina je kazala zelo dobro, toda vsakdnevni dež grozi vničiti vse pridelke. Krme ne moremo posušiti, žito je pomendrano, sadja bo malo. Ker se nam obetajo še vsak dan novi davki, gledamo s skrbjo v bodočnost."¹⁵⁹

¹⁵⁵ Podbrdo bi bilo brez železnice ena zakotna vas, VHS, DVD, 1996.

¹⁵⁶ Kronika dogodkov med NOB v predelu Loje, Lisec, Kneške Ravne, Prode, Zagačnik, Sela nad Podmelcem in Borovnica, str. 1. Zapisala učiteljica Klinkon Angela iz Borovice, po pripovedovanju domačinov, leta 1958.

¹⁵⁷ Kaj je novega na deželi? – Iz Kneške grape, Goriška straža, št. 83, leto XI, 31. 10. 1928.

¹⁵⁸ Kaj je novega na deželi, Goriška straža, št. 53. letnik VI., 5. 7. 1923.

¹⁵⁹ Prav tam.

Tudi tisti, ki so pridelali tržne viške, so se hudovali nad "prekupci". Ti naj bi jim, predvsem za živino in mlečne izdelke, dajali "jako nizke cene."¹⁶⁰

4.2.1 S trebuhom za kruhom in kontrabant

Revščina je mnoge prisilila, da so odšli s trebuhom za kruhom v Francijo, Belgijo, Švico, Bolgarijo, Ameriko, Avstralijo, Jugoslavijo. Ker je bila brezposelnost tudi v Jugoslaviji velika, so Gorenjci na priseljence "grdo gledali", saj so jim ti "zajedali" delo. Dekleta in žene so odhajale služiti v Gorico, Milan in Trst.¹⁶¹

Vlogo poročevalca in informatorja o izseljevanju je prevzela tudi Goriška straža. Januarja 1923 je objavila tovrstno informacijo iz tajništva Kmetško delavske zveze, katera je ljudi informirala o postopkih pridobivanja potrebnih dokumentov, in sicer v primerih, ko so se za delo v tujini odločili po lastni želji, oziroma so bili na delo pozvani, kot tudi, če so tja odšli sami oziroma s celotno družino. Da ljudje zaradi svoje odločitve ne bi še bolj obubožali, jih je zveza informirala tudi o državah, v katerih ni oziroma je delo. Tako je poročala, da mnogi, ki so se izselili v Avstralijo, niso mogli dobiti dela, medtem ko so v Franciji dobile zaposlitev cele skupine delavcev. Za delo v rudnikih so jih tja namreč vabila francoska podjetja. O tem, v kolikor bi kdo želel, kot npr. v Braziliji, postati lasten gospodar, pa je zapisala, da bi moral imeti v žepu vsaj 10.000 lir, s katerimi bi si lahko kupil zemljo in orodje. Zveza je pisanje zaključila s sledečo informacijo: "Povsod vlada velika revščina in brezposelnost. Z lahkim srcem lahko svetujemo našim kmetom in delavcem, da je najboljšše, ako vztrajajo, dokler le zmorejo na svoji domači grudi. Doma je delo še človeško in omogočuje vsaj skromno življenje."¹⁶²

Goriška Straža je kasneje na svojih straneh uvedla celo rubriko, ki jo je poimenovala Pisma naših izseljencev. V njej je objavljala pozdrave, božična, novoletna in velikonočna voščila, pa tudi delavske novosti iz držav, kjer so primorski Slovenci služili svoj vsakdanji kruh. Junija 1927 je tako objavila Pismo iz Francije, v katerem sta avtorja opisala tamkajšnje "leto za letom slabše"

¹⁶⁰ Kaj je novega na deželi – Iz tolminske okolice, Goriška straža, št. 69, letnik X., 5. 10. 1927.

¹⁶¹ M. Slabe, Na rovašu življenja, str. 35.

¹⁶² Tajništvo Kmetške delavske zveze, Kaj je izseljevanjem?, Goriška straža, št. 5, letnik VI., 18. 1. 1923.

razmere. Državo je pestila brezposelnost, kot posledica velikega pritoka inozemske delovne sile, ki se je odzvala potrebam po delu v rudnikih železove rude. Zaradi napornega in slabo plačanega dela si je vsak čim prej poiskal boljšega. Potreba po rudniških delavcih je bila zato še vedno velika, zato so ti delodajalci vabili vedno nove ljudi. Potem ko je vlada ustavila priseljevanje in zaprla meje, so tisti, ki so se želeli vrniti domov, imeli velike težave s pridobitvijo dovoljenja za povratek.¹⁶³

Izseljenci so pisali tudi o prijetnih stvareh. Eno takšnih pisem je v uredništvo prispelo iz Aumetz-a v Franciji. Poročali so, da tam delajo možje in fantje iz skoraj vsake primorske vasi, "posebno število so zastopana Brda, tolminski in idrijski okraji." To območje "po pravici imenujejo Aumetz – slovensko republiko." Iz pisma je razvidno, da so se tam kulturno udeleževali. Na Miklavžev večer so tako s kulturnim programom pozdravili ustanovitev tamburaškega društva Triglav, vključevali pa so se tudi v družabno življenje tamkajšnjih ljudi. Na Sveti dan in 8. januarja so tako prisostvovali dramatičnima večeroma tamkajšnje šolske in odrasle mladine, v programu pa sta sodelovala tudi dva mlada Slovenca. Tukajšnji župnik se jim je v francoskem in nemškem jeziku javno zahvalil in hkrati izrazil željo, da bi se tamburaši združili s tamkajšnjim cerkvenim pevskim zborom ter sodelovali z njim vsaj ob velikih praznikih."¹⁶⁴

Zaradi velikega odmeva bralcev in "deželanov", ki so pričeli v uredništvo prinašati številna pisma svojcev iz Amerike, je bil mesec kasneje objavljen tudi daljši prispevek na to temo. Izseljenci so poročali, da navaden delavec le redko dobi primeren zaslužek in da večina opravlja za skromen zaslužek garaška dela. Za številne brezposelne so zapisali: "/.../ njihov položaj je obupen, kamnu bi se smilili." Hkrati so bili objavljeni pogoji za priseljevanje v Argentino, s strani tamkajšnjega generalnega konzula. Priselitev v državo je bila tako dovoljena poljedelcem, mizarjem, kovačem, sedlarjem, mehanikom in pekom, medtem ko delavcev za gradnjo železnic niso več potrebovali. Po novem so vsi morali k

¹⁶³ Obid, Golja, Pismo iz Francije, Goriška straža, št. 51, letnik X., 1. 7. 1927.

¹⁶⁴ Pozdravi naših izseljencev, Goriška straža, št. 5, letnik XI., 18. 1. 1928.

prošnji za izseljeniški potni list dati tudi "verodostojen dokaz, da je prosilcu v Argentini zasigurano delo."¹⁶⁵

Tudi iz Brazilije je prispelo svarilno pismo glede tamkajšnje brezposelnosti. Avtorja je k pisanju članka spodbudilo srečanje s slovenskim rojakom v Buenos Airesu, ki je že poldrugi mesec iskal zaposlitev, medtem pa porabil že vse svoje prihranke. V pogovoru ga je zbudilo prepričanje ljudi iz Julijske krajine, da je Amerika obljubljeni dežela in dejstvo, da sogovornik razen slovenščine ni govoril nobenega drugega jezika in ni bil izučen v nobeni obrti. Poudaril je, da mizarji, kovači, mehaniki, kuharji in cvetličarji lahko veliko zaslužijo, vendar nimajo skoraj nikjer dela za daljši čas. Dobro službo so si lahko obetale tudi šivilje, kuharice in navadne služkinje, medtem ko naj bi bilo za zidarje, čevljarje in preproste delavce – dninarje bolje, da ne bi hodili tja. Bralce je tudi opozoril na razne agente "paro-plovnih služb", ki so zavajali ljudi glede obilice dela v Ameriki. Njihovo plačilo je bilo namreč odvisno prav od števila ljudi, ki so jih spravili na parnik.¹⁶⁶

Najbolj žalostna pisma so prihajala iz Amerike. Na njihovi osnovi se je uredništvo konec septembra 1928 odločilo, da objavi opozorilo o tamkajšnjih neugodnih razmerah za izseljence, in s tem mogoče prepreči "kak usoden korak."¹⁶⁷

Informiranje prebivalstva o možnostih zaposlitve v Ameriki. Objavljeno v Goriški straži, št. 25, letnik VII, 27. 3. 1924.

¹⁶⁵ Ali je dobro v Ameriki?, Goriška straža, št. 81, letnik XI., 24. 10. 1928.

¹⁶⁶ Iz južne Amerike, Goriška straža, št. 23, letnik VIII., 21. 3. 1925.

¹⁶⁷ Nujno opozorilo, Goriška straža, št. 74, letnik XI., 28. 9. 1928.

Iz Nemškega Ruta so v uredništvo časopisa sporočili, da se je od njih v Francijo in Belgijo izselilo okrog 30 fantov in da se nameravata, prav tako v Francijo, izseliti še dve družini. Pripisali so tudi, da "Pridnejši in varčnejši pošiljajo tu pa tam kaj denarja domov /.../"¹⁶⁸

Domačinom so se dela zaradi naravnih ujem občasno odprla tudi na domačem terenu. V dopisu iz Grahovega, ki je bil objavljen februarja 1925 v Goriški straži, lahko preberemo, da je podjetje Shiavi iz Kobarida za popravilo razdrtih obrambnih jezov ob postaji Grahovo in ob železniški progi proti Hudajužni že od poletja 1924 zaposlovalo večinoma domačine iz bližnjih in tudi bolj oddaljenih vasi. Le zaslužek je bil zaradi druginje bolj pičel.¹⁶⁹

Fotografija 7:

Fantje odhajajo s trebuhom za kruhom

Matija Manfreda s Huma (levo) je s 15 leti odšel skupaj z vrstnikom za vajenca v Idrijo, kjer se je izučil za peka. Do vpoklica k vojakom je to delo opravljal v Cerknem.¹⁷⁰

Fotografijo iz leta 1935 hrani Bernarda Manfreda iz Tolmina.

Tudi dekleta so odhajala služiti, večinoma v Trst in Milan. Ker pa je bila njihova narava dela drugačna, so se pri italijanskih družinah naučile marsikaterih gospodinjskih veščin, ki so jih prenašale v domače družine, še posebej kuharskih. Prav tako so sprejele modernejšo kulturo oblačenja. V domačem okolju, še posebej v tolminskih hribih, je to marsikoga zbudilo v oči. Tako je Goriška straža objavila prispelo pismo s Tolminskega, v katerem je bilo zapisano, da tako ob

¹⁶⁸ Kaj je novega na deželi? – Nemški Rut, Goriška straža, št. 51, letnik X., 1. 7. 1927.

¹⁶⁹ Kaj je novega na deželi? – Grahovo ob Bači, Goriška straža, št. 16, letnik VIII., 25. 2. 1925.

¹⁷⁰ Posnetek s pripovedovanjem Matijeve soproge Bernarde Manfreda iz Tolmina hrani P. Rejec.

nedeljah kot ob delavnikih po okolici Tolmina srečujejo skoraj "same moderne gospodične". Pisca članka je zmotilo to, da so nosile svilene in prozorne nogavice, na bluzah brez rokavov pa globoke izreze, in to kljub pomanjkanju, ki je pestilo številne družine. Le redko kje naj bi se še videlo kmečkemu stanu primerno oblečena dekleta. Dopis je zaključen dokaj ostro: "/.../ žalostno je, da tudi dobra in drugače nepokvarjena dekleta v modi po opičje posnemajo moderno ženstvo."¹⁷¹

Zopet drugi, prav tako s Tolminskega, je zapisal: "Nehote se povprašaj, če si v resnici v gorski vasici, in nisi morda zalezal v Pariz."¹⁷²

Bolj pogumni so do zaslužka prišli tudi s kontrabantom. Iz Jugoslavije so tihotapili kavo, tobak, moko in duga živila, ki so bila tam cenejša. Prekupčevali so tudi z živo živino in žganjem. Prvi organizatorji tihotapstva na meji so bili Brici, saj so bili večji tega posla še iz časov, ko so tihotapili preko stare avstro-ogrske in italijanske meje, ki je potekala v neposredni bližini Goriških brd. Z nastankom Rapalske meje so tihotapske poti speljali čez Peči, v hudih zimah pa prek Cerknega.¹⁷³

Fotografije 8, 9:

Dekleta odhajajo s trebuhom za kruhom
Angela Rejec s Kneže je, tako kot veliko drugih deklet, odšla služiti v Milan. Tam so dekleta odkrivala meščanske navade.¹⁷⁴

Foto: originale hrani Patricija Rejec

¹⁷¹ Iz Tolminskega, Goriška straža, št. 71, letnik X., 14. 10. 1927.

¹⁷² Dnevne vesti, Proti ženski potratnosti, Goriška straža, št. 30, letnik X., 15. 4. 1927.

¹⁷³ Tomaž Pavšič, Ob stari meji, pričevanja in spomini, Založba Bogataj, Idrija 1999, str. 67.

¹⁷⁴ Posnetek s pripovedovanjem Sabine Rutar s Kneže, hrani P. Rejec.

Meja je bila od začetka bolj slabo nadzorovana, zato je bila v vaseh pod Rodico in Črno prstjo organizirana prava tihotapska mreža. Zaradi kontrabanta, vnosa slovenskega časopisja in stopnjevanja napetosti na meji so se razmere iz leta v leto zaostrovale. Na mejo je bila tako poslana enota prostovoljne milice državne varnosti¹⁷⁵, ki je morala skrbeti za javni red in mir ter "pravo držo" italijanskih državljanov. Vedno večje je bilo število zaprtih in tudi obsojenih.¹⁷⁶

Kontrabant je bil za domačine pogumno dejanje. Na drugi strani meje, v Jugoslaviji, pa je na tihotapstvo marsikdo gledal z drugega zornega kota. Tako so bile v časopisu Slovenec, leta 1920, objavljene misli o tihotapstvu. Prispevek se nanaša na kranjskogorski okraj, kjer so ljudje živeli v bližini dveh demarkacijskih črt; italijanske in avstrijske. Tako je tudi tihotapstvo potekalo čez obe meji, na katerih so na ljudi streljali, odvzemali so jim blago, kaznovali so jih z denarno globo. Avtor, ki je kontrabant smatral za hudodelstvo, se je spraševal, zakaj gorenjsko ljudstvo podpira "sovražnika" s tem, da mu prinaša stvari, ki jih nima. V sedmih točkah se je razgovoril o tem poslu, ki naj bi mnoge premamil, da so se odrekli služenju kruha na pošten način. Vsaka občina naj bi imela v evidenci take občane. V nadaljevanju je pisal o tistih, ki prodajajo konje in govejo živino, in navedel celo načine, s katerimi naj bi jim finančna straža prišla na sled: "/.../ vsak teden naj pregledajo hleve posestnikov, je li še živina na svojem mestu. Ako manjka kake glave, mora gospodar dokazati, kam bi bila prišla." Opozoril je tudi na iznajdljivost tihotapcev: "Srečaš človeka, ki pelje gnoj na njivo in še od daleč ti ne pride na misel, da ima v gnoju marsikaj /.../ Pozimi vpreže mož vola v sani in gre z njim po drva /.../ in jih pripelje domov brez vola." Hkrati je predlagal, kam bi se morale finančne straže postaviti – "tik demarkacijske črte v občini Rateče-Planica", saj naj bi bile sedaj preveč oddaljene od italijanske demarkacijske črte. Pod nadzorom naj bi prav tako morali biti trgovci, ki so tihotapce najbolj podpirali s slanino, klobasami in tobakom. Pisanje je zaključil z mislijo, da bi bilo zelo nevarno za tistega, ki bi "naznanjeval tihotapce", zato je pozval duhovščino, naj

¹⁷⁵ Milizia volontaria sicurezza nazionale je bila ustanovljena leta 1923 in je bila podrejena predsedniku vlade in njegovi fašistični stranki. Karla Kofol, Vojske, orožje in utrdbeni sistemi v Posočju, Tolminski muzej, Tolmin, 2008, str. 119.

¹⁷⁶ Prav tam, str. 119.

ob vsaki priliki opozarja ljudstvo, da je tihotapstvo v nasprotju s sedmo božjo zapovedjo.¹⁷⁷

4.3 Raznarodovanje

Od samega začetka priključitve h Kraljevini Italiji so se Slovenci v Julijski krajini borili proti raznarodovanju. Sprva so to počeli bolj na mehak in legalen način, v okviru društev in političnega življenja, s fašističnim zaostrovanjem razmer pa so prešli v ilegalo in prepovedane oblike organiziranega boja. Za prelomno leto lahko štejemo leto 1927, ko je fašistični režim pričel odkrito nastopati z metodami za etnični izbris slovenske manjšine.¹⁷⁸

4.3.1 Slovenski fantje italijanski vojaki

Slovence je najprej razburila vest, da bodo tudi slovenski fantje vključeni v italijansko vojaško obveznost. Tako je bil septembra 1921 v Goriški straži objavljen protestni članek proti "krvnemu davku" in opis pogovora z vojnim ministrom, ki je med drugim povedal, da se vojaška služba ne bi smela izrabiti za raznarodovanje.¹⁷⁹

V naslednjih letih je časopis v rubriki Naši fantje vojaki bralcem prinašal njihova pisma, božična, novoletna in velikonočna voščila ter pozdrave iz Belluna, Benetk, Bolonije, Firenc, Milana, Napolija, Parme, Pieve di Cadore, Rima, Tirane, Turina, Verone itd. in iz različnih rodov: gorskega topniškega polka, alpskega gorskega polka, reg. planincev, pešpolka, topničarjev, konjeniškega polka, zrakoplovnega oddelka itd. Služenje vojaščine je bilo v nekaterih rodovih lažje, drugje zopet težje. Tako je pismo, ki je v uredništvo Goriške straže prispelo iz Napolija, razkrivalo odnos nekaterih nadrejenih do vojakov slovenske narodnosti. Slovenski vojak je med drugim zapisal, da je njihov "kapitano", ko je odbiral vojake za dopust, izbral samo enega Slovenca. Ostalim "Austriac-om", kakor so klicali

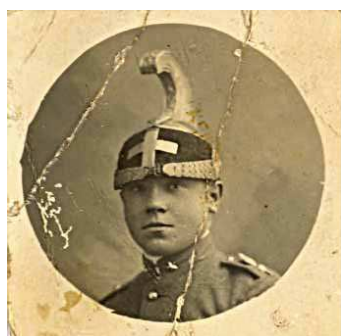
¹⁷⁷ Nekoliko misli o tihotapstvu, Slovenec, št. 85, letnik XLVIII., 5. 4. 1920.

¹⁷⁸ Borut Rutar, Iz primorske epopeje, str. 7–18.

¹⁷⁹ Zakaj smo proti krvnemu davku? in Pogovor z vojnim ministrom, Goriška straža, št. 41, leto IV, 7. 9. 1921.

Slovence, pa je naredil naslednji govor: "Siete anche voi Italiani e dovete imparare Italiano, se no non andiate a licenza – prima no!"¹⁸⁰

Slovenec, ki je vojsko služil v zrakoplovni skupini, v katero so se lahko vključili le tisti s srednješolsko izobrazbo ali z zaključeno mehanično obrtjo, pa je pisal o najboljši in najlažji vojaški službi. Po mesecu dolgih "prestanih vajah" si je namreč vsak izbral tečaj, ki ga je najbolj zanimal, npr. za motorista, pilota, avtomobilista, knjigovodjo, strojepisca, pisarja itd. Po opravljenem tečaju so vojaki izbrano stroko nato opravljali celo službeno dobo.¹⁸¹

Fotografije 10, 11, 12: **Slovenski fantje v različnih rodovih italijanske vojske**

Slovenski fantje so služili vojsko v različnih rodovih italijanske vojske. Foto: originale hrani P. Rejec

4.3.2 Sprememba krajevnih imen

28. marca 1923 je kralj izdal odlok o spremembi slovenskih in hrvaških krajevnih imen v italijansko obliko.¹⁸²

Tako so tudi v Baški grapi naselja in druga krajevna imena dobila italijansko različico poimenovanja. Società alpina Friulana je leta 1930 izdala planinski vodič po Furlaniji, ki zajema tudi dolino reke Bače. V njem so med drugim opisane planinske poti, izhodiščne točke na okoliško hribovje ter naravne in cerkvene znamenitosti ob poti. Iz njega sem povzela italijanska poimenovanja naselij, vezana na to območje: Bača pri Modreju/Baccia di Modrèa, Bača pri

¹⁸⁰ Naši fantje vojaki – Napoli, Goriška straža, št. 1, letnik VI, 4. 1. 1923.

¹⁸¹ Naši fantje vojaki – Ivo Gorkič, Slovenci v zrakoplovni skupini, Goriška straža, št. 44, letnik V, 1. 11. 1922.

¹⁸² Primorski upor fašizmu 1920–41, str. 357.

Podbrdu/Baccia di Pedicolle, Bukovo/Buccova, Grahovo/Gracova-Serravalle, Grant/Grandi, Hudajužna/Villa Jusina, Kal/Cal di Gracova, Klavže/Clause, Kneža/Chiesa S. Giorgio, Kneške Ravne/Ràune di Chanèsa, Koritnica/Coritena, Kuk/Cucco di Gracova, Lisec/Lisizza, Logaršče/Logarsca, Loje/Loia, Obloke/Oblocca, Petrovo Brdo/Passo di Pedicolle, Podbrdo/Pedicolle, Podmelec/Piedimelze, Ponikve in Pečine/Paniqua, Porezen/Porsena, Rut/Rutte di Gracova, Stržišče/Sterzisce, Temljine/Temeline, Trtnik/Tertenico, Zarakovec/Zara Costa, Znojile/Monte Snòile.¹⁸³

4.3.3 Ukinitve slovenskih šol

1. oktobra 1923 je italijanska vlada sprejela zakon o šolski reformi. 17. člen t. i. Gentilejeve¹⁸⁴ reforme je določal, da bo s šolskim letom 1923/24 pouk v prvih razredih drugojezičnih ljudskih šol potekal v italijanskem jeziku. Postopoma, tekom let, pa bo v vseh razredih, tako ljudskih kot meščanskih šol, slovenščina kot učni jezik ukinjena. Do leta 1925 je še bilo možno učenje slovenskega jezika pri dodatnih urah, vendar samo ustno, brez knjig in zapisov snovi. Obvezen predmet pa je postal verouk. Do šolskega leta 1927/28 so italijanske oblasti zaprle okrog 400 slovenskih in hrvaških osnovnih šol. Tolminsko učiteljske je bilo spremenjeno v italijansko gimnazijo.¹⁸⁵

Jugoslovanski poslanci v italijanskem parlamentu so z Izjavo protestirali proti načrtu rimske vlade, da bi v slovensko šolo vpeljala italijanščino. Poleg tega so v njej zapisali, da je ukrep v nasprotju z obljubami italijanskega parlamenta, prejšnjih vlad in da tepta načela "Zveze narodov"¹⁸⁶. Kraljevina Italija je bila sicer oproščena posebnih pisnih obveznosti do svojih narodnih manjšin, vendar le zato, ker je njena vlada zagotovila, da bo Italija, kot kulturna država, to spoštovala sama od sebe.¹⁸⁷

¹⁸³ Guida del Friuli V., Gorizi con le vallate dell'Isonzo e del Vipacco, Società Friulana, Osteria Grande (BO), 1990, ponatis iz leta 1930, str. 537–562.

¹⁸⁴ Giovanni Gentile (1875–1944), italijanski filozof, minister za šolstvo v Mussolinijevi vladi od 1926 do 1928. Ustreljen s strani italijanskih partizanov. Slovenski veliki leksikon, a–g, str. 611.

¹⁸⁵ Primorski upor fašizmu 1920–1941, str. 357.

¹⁸⁶ Društvo narodov je bilo ustanovljeno na mirovni konferenci v Parizu, 28. aprila 1919, z namenom, da bi zagotavljalo mir in varnost. V skupščini Društva narodov so bile zavezniške zmagovite države, nevtralne in države poraženke pa sprva niso imele možnosti za včlanjenje. Kronika človeštva, str. 883.

¹⁸⁷ Izjava, Edinost, XLVIII, št. 240, 9. 10. 1923.

Prav o tej reformi in o njenih posledicah sta največ pisali tudi Goriška straža in Edinost. Goriška straža je tako na svojih straneh objavila celo govor dr. Besednjaka¹⁸⁸, ki ga je imel v državnem zboru, v okviru obravnave vprašanja o šolskem pouku med slovenskim in nemškim prebivalstvom. Z njim je vlado pozval, naj spremeni šolsko politiko do narodnih manjšin. V približno uro trajajočem govoru, večkrat je bil glede dolžine opozorjen s strani predsednika zbornice, je med mnogimi italijanskimi poslanci prebudil zanimanje za slovensko šolstvo. Ministrom, poslancem in samemu Mussoliniju je zastavil vrsto vprašanj in izrekel številne misli, ki so izzvale veliko hrupa in glasnih protestov v državnem zboru. Naj navedem le nekatere najbolj prodorne, s katerimi je besede italijanskih poslancev postavil v kontradiktoren položaj in katere so prav gotovo spodbudno delovale na prepričanje slovenskih bralcev glede njihovih narodnostnih pravic.¹⁸⁹

"Kaj naj si mislijo narodne manjšine v Italiji, ko čitajo take¹⁹⁰ članke v laških časnikih in jih primerjajo z Vašo šolsko politiko do lastnih slovanskih in nemških sodržavljanov? /.../ Mislite Vi, da kar je pravično v Tuniziji, mora biti krivično v Julijski krajini? /.../ Če mislite, da smo mi v krivici, potem so v krivici tudi italijanske manjšine na Malti, v Tuniziji, v Braziliji in Iztoku in vi jih morate prepustiti njihovi usodi. Svoj govor je namenoma zaključil z mislimi Gentilejevega "sotrudnika" Lombarda – Radice-ja: "Tlačena manjšina hoče rešiti zaklad, ki ji je bil izročen in čigar vrednost stoji visoko nad manjšino. (Hrup. Protesti)."¹⁹¹

¹⁸⁸ Dr. Engelbert Besednjak (1894–1968), slovenski politik krščanskosocialne usmerjenosti, pri tridesetih je postal poslanec v rimskem parlamentu, kjer je s svojimi govori, v prid narodnih manjšin, izzval mnoge proteste. Po letu 1930 je živel kot politični emigrant na Dunaju. Za slovensko manjšino je deloval v okviru evropskega manjšinskega kongresa. Branko Marušič, Dr. Engelbert Besednjak, Kaplje, 1969, Digitalna knjižnica Slovenije, www.dlib.si, 23. 8. 2011.

¹⁸⁹ Boj proti krivičnemu šolskemu zakonu, Govor poslanca dr. Besednjaka v drž. zboru, Goriška straža, št. 98, leto VII, 29. 12. 1924.

¹⁹⁰ Beseda se nanaša na pomanjkanje in obstoj italijanskih šol v Tunisu ter na pošiljanje italijanskih otrok v francoske šole. Slednje so Italijani namreč smatrali za raznarodovanje, zatiranje jezika, pa tudi italijanske zgodovine, literature, zemljepisa itd. Prav tam.

¹⁹¹ Prav tam.

Edinost je oktobra 1923 objavila prevedeni članek dr. Saladinija, ki je bil objavljen v veronskem "Corriere del Mattino" in v katerem je doktor izrazil svoje mnenje glede šolske reforme. Med drugim je zapisal, da bi morali pouk v javnih šolah priključenih pokrajin imeti slovenski učitelji, italijanskega jezika pa naj bi se otroci učili pri dodatnih urah. Pripomnil je, da je italijanščina namreč uradni jezik, in da so zato v tem jeziku napisani tudi razni spisi in odredbe. V komentarju na članek je bilo poudarjeno, da Slovenci ne oporekajo učenju italijanskega jezika, in da ta lahko postane del učnega načrta kot obvezni predmet, da pa oporekajo popolnemu iztrebljanju slovenskih šol.¹⁹²

V članku "Ne dotakajte se naših šol!", ki je spregovoril o gonji proti učiteljem in slovenskim šolam, so bile zapisane tudi preroške besede: "Ako nam odvzamete šolo, videli nas boste vse složne v odporu. /.../ Vsaka naša hiša bo šola, vsak naš človek bo učitelj ..."¹⁹³

Vendar raznarodovalnega fašističnega režima po legalni poti ni mogel ustaviti nihče. Niti Kongres evropskih narodov¹⁹⁴, ki je v Ženevi prvič zasedal oktobra 1925, s ciljem, da zaščiti narodnostne pravice manjšin.¹⁹⁵

Tako so se po letu 1926 v šolskih prostorih pojavili še napisi "Qui si parla soltanto Italiano!" in Mussolinijeve fotografije, na spričevalih je, poleg kraljevega, svoje mesto dobil še fašistični simbol. Slovenski jezik, ki je bil izgnan iz šol, je svoje zavetje dobil pri slovenski duhovščini. Ves ta čas se je vršil pritisk na slovenske učitelje. Goriška straža je poročala, da so ravnatelji in učitelji februarja 1925 s strani šolskega nadzornika prejeli okrožnico, da se morajo včlaniti v društvo "Dante Alighieri", katerega namen naj bi bil poitalijančevanje. Slovenski učitelji

¹⁹² Šolsko vprašanje slovenske manjšine v Italiji, Edinost, XLVIII, št. 239, 7. 10. 1923.

¹⁹³ Ne dotikajte se naših šol!, Edinost, XLVIII, št. 244, 13. 10. 1923.

¹⁹⁴ Kongres evropskih narodov je bil ustanovljen leta 1925, kot organ Lige narodov in je združeval trideset predstavnikov narodnih manjšin. Zasedal je vsako leto do samoukinitve leta 1938. Predsedoval mu je dr. Josip Vilfan, ki je bil tudi poslanec v italijanskem parlamentu. Član je bil tudi E. Besednjak. Kongres si je prizadeval za zaščito narodnih manjšin v vseh državah. Primorski upor fašizmu 1920–1941, str. 358 in 359.

¹⁹⁵ Prav tam.

so se tako morali odločati, ali se zamerijo "svojemu gospodarju" in se izpostavijo nevarnosti, da pridejo ob kruh, ali pa pomagajo pri "raznarodovanju dece."¹⁹⁶

Ob premestitvi slovenskih učiteljev na delo v notranjost države, je Goriška straža pisala o njihovi zaskrbljenosti glede premajhnega znanja italijanskega jezika, da bi lahko uspešno in odgovorno poučevali italijanske otroke.¹⁹⁷

Fotografija 13:

Spričevalo za ljudsko šolo – šolsko leto 1928/29

Dvojezična spričevala, ki so jih zadnjič izdali za šolsko leto 1924/25, so zamenjala italijanska.

Original hrani Patricija Rejec

Seveda so morali vsi učitelji, ki so želeli obdržati svojo službo, v Gorici najprej opraviti pisni, v Trstu pa nato še ustni del izpita iz italijanskega jezika. Tisti, ki se vabilu na opravljanje izpita niso odzvali, so bili odpuščeni iz službe.¹⁹⁸ Tisti, ki pa so bili iz službe odpuščeni zaradi nezadovoljivega znanja italijanščine, so bili po kr. odloku iz avgusta 1926 upokojeni.¹⁹⁹

Od pomladi 1926 je bila šolajoča se mladina avtomatično vključena v mladinsko organizacijo Balilla²⁰⁰, ki je prevzela vlogo fizične in moralne vzgoje mladih, da

¹⁹⁶ Dnevne vesti, Pritisk na slovenske učitelje, Goriška straža, št. 12, leto VIII, 11. 2. 1925.

¹⁹⁷ Učiteljstvu, Goriška straža, št. 68, leto X, 28. 9. 1927.

¹⁹⁸ Učiteljski izpiti, Goriška straža, št. 63, leto X, 24. 8. 1927.

¹⁹⁹ Dnevne vesti, Odpuščeni učitelji, Goriška straža, št. 93, leto X, 28. 12. 1927.

²⁰⁰ Opera Nazionale Balilla je bila ustanovljena 3. aprila 1926 s strani fašistične stranke. Ime Balilla je dobila po dečku, ki je v Genovi s kamenjem napadel avstrijske okupatorje. Šolajoča se

bi jim z nekakšno predvojaško vzgojo vcepila "militarističnega duha." Kasneje, sredi tridesetih let, so začele nastajati še organizacije za predšolske otroke – Figli in Figlie della Lupa.²⁰¹ Goriška straža je poročala, da je bilo v celi državi v Balillo vpisanih okrog pol milijona otrok.²⁰²

V Baški grapi se je že zelo zgodaj rodil odpor proti italijanskim prišlekom. Za zametek ilegalnega organiziranega odpora lahko štejemo že leto 1924, ko je Julij Torkar²⁰³, v sodelovanju z Zorkom Jelinčičem²⁰⁴ in Albertom Rejcem²⁰⁵, na obmejnem delu Baške grape pričel z organizacijo narodnjaškega gibanja. Njegova prva naloga je bila, da v vsaki vasi odpre ilegalno slovensko šolo, zagotovi primerno izobražene učiteljice ter priskrbi učne pripomočke. Torkar je abecednike in berila v Podbrdo tihotapil med trgovskim blagom. Pouk je najprej organiziral v Podbrdu, v letih 1926/27 pa je ustanovil ilegalne slovenske šole še v Znojilih, v Stržišču, v Hudajužni, na Grahovem ob Bači, v Poreznu, v Grantu, v Oblokah, v Rutu, v Trtniku, v Kalu, na Bači in na Petrovem Brdu. Organiziral je tudi planinske pohode na okoliške vrhove, na katerih so se pogovarjali o razočaranju nad Italijo in fašizmom.²⁰⁶

4.3.4 Odpravljanje slovenščine iz javnega življenja

Z letom 1925 so se začeli vrstiti vedno novi sklepi, dekreti, odloki itd., ki so onemogočali oziroma prepovedovali uporabo slovenskega jezika in so svoj vrhunec dosegli v dobrih dveh letih. Najprej so bili s splošno odredbo, ki je veljala

mladina do 14. leta je bili vključena v t. i. fantovske Balilla in dekliške Piccole Italiane, po tem letu pa v Avanguardiste in Giovani Italiane. Z 18. leti (do 21. leta) so fantje postali Giovani fascisti, dekleta pa Giovani fasciste. Primorski upor fašizmu 1920–1941, str. 58, 59 in 359.

²⁰¹ Prav tam, str. 60.

²⁰² Dnevne vesti, Balilla, Goriška straža, št. 54, leto X, 13. 7. 1927.

²⁰³ Julij Torkar, sin trgovca z mešanim blagom iz Podbrda, je v očetovi trgovini opravljal posle trgovskega potnika. Blago je nabavljal v Gorici in Trstu ter ga po železnici vozil v Podbrdo. Na pogostih poslovnih poteh se je seznanil tudi z Zorkom Jelinčičem in Albertom Rejcem. B. Rutar, TIGR, str. 167.

²⁰⁴ Zorko Jelinčič (1900–1965) je bil organizator prosvetnega življenja in podtalne borbe proti fašizmu na Primorskem. Bil je eden izmed ustanoviteljev organizacije TIGR, poleg Jožeta Dekleva, Zorka Jelinčiča, Alberta Rejca, Teodorja Sardoča, Andreja Šavlija in Jožeta Vadnjala. Skupaj z Rejcem sta vodila goriški del TIGR-a. Iz primorske epopeje, str. 20, 42.

²⁰⁵ Albert Rejec, eden izmed ustanoviteljev organizacije TIGR. Po razkritju odporniškega gibanja in likvidacije na prvem tržaškem procesu (1930) je emigriral v Ljubljano, kjer je skupaj z Danilom Zelenom, Justom Godničem in Antonom Černačem oblikoval novo vodstvo organizacije TIGR. Bil je operativni vodja organizacije. Iz primorske epopeje, str. 51, 60.

²⁰⁶ B. Rutar, TIGR, str. 168, 169.

za vse nove pokrajine, v notranjost države premeščeni nekateri slovenski državni uslužbenci. Odredba je bila hkrati tudi krinka za njihovo odpuščanje. Tako je Edinost poročala o premestitvi večine železničarjev slovenske narodnosti v notranjost italijanske države.²⁰⁷

Iz pogovora poslanca dr. Besednjaka z ministrom za javna dela, ki je bil objavljen v Goriški straži, pa lahko glede odpuščanja slovenskih cestarjev med drugim preberemo, kakšni so bili vzroki in osnove odpuščanja: "Koga naj odpustim? Odločil sem se, da odpustim tiste, ki so dosegli 65. leto /.../ tiste, ki ne vrše dobro službe, ker so leni ali pa nesposobni." Minister sicer ljudi na seznamu osebno ni poznal, se je pa držal priporočil svojih podrejenih inženirjev.²⁰⁸

V Edinosti je bila pod rubriko "Vesti iz Goriškega" objavljena novica o stanju glavne ceste, ki teče skozi Baško grapo. Cesta je bila v zelo slabem stanju, ponekje naj bi jo odnesla voda. Cesta je pred skoraj letom dni ostala brez cestarja in od takrat je ni nihče več popravljaj.²⁰⁹

O težavah zaposlovanja Slovencev v državnih službah govori tudi članek Pereče vprašanje. V njem je najprej opozorilo na ukaželjnost preprostih kmečkih fantov, od katerih si je marsikdo "s svojo nadarjenostjo in pridnostjo pridobil svetovni sloves."²¹⁰

Da je temu tako, pritrjuje tudi Podbrdčanom dobro znana življenjska zgodba Petra Kusterle²¹¹, ki je 28 let, do razpada Avstro-Ogrske, služboval na dunajskem dvoru. Tam je najprej opravljal službo dvornega orožnika, kasneje pa lakaja. Na Dunaju naj bi bil še posebno dobro znan tamkajšnjim visokošolcem, kateri so se obračali nanj "v potrebah in stiskah". Kot vzorni uslužbenec je k zadnjemu počitku nesel tako prestolonaslednika Ferdinanda kot cesarja Franca Jožefa. Slednji naj bi mu celo zapustil pol milijona kron in zlato uro. Ker pa so pod

²⁰⁷ Dnevne vesti, Splošno premeščanje slovenskih železničarjev, Edinost, L, št. 210, 6. 9. 1925.

²⁰⁸ Za slovenske železničarje in cestarje, Goriška straža, št. 74, leto VIII, 16. 9. 1925.

²⁰⁹ Vesti iz Goriškega, Baška dolina, Edinost, LII, št. 213, 7. 9. 1927.

²¹⁰ Pereče vprašanje, Goriška straža, št. 92, leto VIII, 18. 11. 1925.

²¹¹ Rojen na Bači, 21. februarja 1882. Po razpadu Avstro-Ogrske se vrne v Podbrdo. Umrli zaradi bolezni, še ne star 56 let. Kaj je novega na deželi? – Podbrdo, Goriška straža, št. 93, leto X, 28. 12. 1927.

Kraljevino Italijo avstrijske krone izgubile svojo vrednost, se je preživljal s trdim delom in skromno pokojnino.²¹²

V nadaljevanju članka Pereče vprašanje je obravnavana problematika zaposlovanja izobražene mladine v državnih službah. Kljub zaključenemu šolanju v tujini, na italijanskih učiteljskih in srednjih šolah, so jim bila zaprta vrata, tako pri sodnji kot pri železnici, v zdravstvu, šolstvu, pri inženirjih itd., in to samo zato, ker so bili Slovenci.²¹³

Goriška straža je že decembra 1924 poročala tudi o mladih, ki so maturirali na tolminskem učiteljskem in niso mogli dobiti zaposlitve v šolstvu.²¹⁴

Oktobra istega leta je fašistična vlada s kraljevim dekretom potrdila sklep o prepovedi uporabe slovenskega jezika na sodiščih, v javnih uradih, na javnih napisih, odpravljene so bili prevodi zakonov.²¹⁵

Fotografiji 14 in 15: Spreminjanje slovenskih napisov v italijanski jezik

Italijani so spreminjanje krajevnih imen in drugih javnih napisov v italijanščino dosledno izvajali.²¹⁶ Fotografiji sta posneti na Ilovici. Foto: original hrani Ivan Lahamar (levo), arhiv Študijskega krožka (desno).

V začetku aprila 1927 je v Julijski krajini pričel veljati še kraljevi dekret o spremembi priimkov v italijansko obliko. Ta je bil na Južnem Tirolskem v veljavi že od leta 1926. Marca 1928 je izšel še zakon, ki je novorojencem prepovedal

²¹² Prav tam.

²¹³ Prav tam.

²¹⁴ Dnevne vesti, Grenak učiteljski kruh, Goriška straža, št. 97, leto VII, 22. 12. 1924.

²¹⁵ Primorski upor fašizmu 1920–1941, str. 355.

²¹⁶ M. Slabe, Na rovašu življenja, str. 37.

dajati imena, "ki bi žalila italijanski narodni čut". Otroci v Julijski krajini so zato uradno imeli samo italijanska imena."²¹⁷

Goriška straža je na to temo povzela članek, ki je bil objavljen v glasilu fašistične organizacije *La vedetta dell'Isonzo*. Ta je med drugim poročal, da poitalijančevanje priimkov v Julijski krajini, razen na Goriškem, poteka hitro. Ker pa je bilo v tem članku navedeno, da "/.../ bo treba brez mehkočutne obzirnosti vrniti starodavno lice družinskim priimkom, ki so vsled pritiskov postali barbarski /.../", je uredništvo pripisalo, da so slovenska imena že iz dobe, ko so se naši dedje naselili na tem ozemlju, in da v njih ni latinskih korenin.²¹⁸

Na Tolminskem je bilo spremenjenih nekaj več kot polovica priimkov. V sami Baški grapi so poitalijančili 56 družinskih imen.²¹⁹

Ljudi v Baški grapi so razburile tudi nove osebne izkaznice, najbolj tisti del, ki se je nanašal na nacionalnost ter na prstni odtis. Tako je s Ponikev v uredništvo prispel dopis, v katerem so se domačini zgražali nad tem, da jih ima v izkaznici kar 60 pod "nazionalità" napisano "italiana", in to kljub temu, da ne razumejo italijansko. Spraševali so se, kako bi odreagirala varnostna oblast, v kolikor bi na potovanju koga ustavila, ta pa ne bi znal v italijanskem jeziku dati nobenega odgovora. "Ta pogrěšak pri izkaznicah bi morala obč. uprava popraviti." Spraševali pa so se tudi o tem, ali so res tako "sumljivi ljudje", da morajo vsi dati prstni odtis.²²⁰

Razburjanje okrog prstnih odtisov je izhajalo iz dejstva, da je bil ta za vse pravzaprav prostovoljen, tudi za "nevarne in sumljive osebe". Res pa je, da so bili upravitelji občinskega urada, na podlagi prejete okrožnice s strani Goriške prefekture, dolžni nagovarjati stranke, da to naredijo prostovoljno.²²¹

²¹⁷ Primorski upor fašizmu 1920–1941, str. 360, 361.

²¹⁸ Spremenjevanje priimkov, Goriška straža, št. 21, leto XI, 14. 3. 1928.

²¹⁹ M. Slabe, Na rovašu življenja, str. 37.

²²⁰ Kaj je novega na deželi? – Ponikve, Goriška straža, št. 26, leto X, 1. 4. 1927.

²²¹ Dnevne vesti, Osebne izkaznice, Goriška straža, št. 55, leto X, 15. 7. 1927.

Prefekti vzhodnih provinc so septembra 1927 od ministrstva za notranje zadeve prejeli še zaupno okrožnico, s katero se je od njih zahtevalo, da ukinejo vsa slovenska kulturna in druga društva ter tudi vse slovenske časopise.²²²

Prav društvena aktivnost pa je bila tista, ki je bila v Baški grapi najbolj živahna in je imela za seboj že dolgoletno tradicijo. Društva, ki so bila ustanovljena že pred 1. svetovno vojno, so kmalu po končani vojni obnovila svoje delovanje. Mladež je po vaseh pričela ustanavljati tudi nova društva. Tako je še leta 1925 v uredništvo Goriške straže prispel dopis z Logaršč, ki je poročal o ustanovitvi tamkajšnjega Prosvetnega društva – Naš Dom. Društvo naj bi tudi tam nastalo zaradi verskih, narodnostnih in gospodarskih potreb ter zaradi izobrazbenega napredka mladine. Društva so delovala po krščanskem nazoru, kar je pomenilo, da so morale vse aktivnosti potekati v skladu s krščanskimi moralnimi in verskimi načeli.²²³

Mladina omenjenega društva je že avgusta domačinom odigrala trodejanko Na Visokem in burko Pred sodnikom. V veselje starejšim, ki so bili prepričani, da veselica s plesom za mladež ni primeren način zabave, po prireditvi niso organizirali "nazadnjaškega plesa."²²⁴

Društva so kulturne prireditve s komedijami, žaloigrami, dramami itd., ki so jih popestrila z deklamacijami, pevci pa z zborovskim petjem, prirejala vse do njihove ukinitve. Tako je prosvetno društvo Novi vrh iz Nemškega Ruta še 3. 7. 1927 odigralo igri Na Visokem in Eno uro doktor.²²⁵

Prav je, da na tem mestu omenim še druga neformalna izobraževanja, ki so prav tako potekala v teh krajih. Goriška straža je poročala, da je Kmetška hranilnica v Hudajužni organizirala zadružni tečaj z gospodarsko obarvanim programom, katerega so se udeležili številni kmetje, delavci, pa tudi dekleta iz Hudajužne,

²²² Primorski upor fašizmu 1920–1941, str. 361, 362.

²²³ Kaj je novega na deželi? – Logaršče, Goriška straža, št. 26, leto VIII, 1. 4. 1925.

²²⁴ Kaj je novega na deželi? – Logaršče, Goriška straža, št. 66, leto VIII, 19. 8. 1925.

²²⁵ Kaj je novega na deželi? – Nemški Rut, Goriška straža, št. 51, leto X, 1. 7. 1927.

Podbrda, Grahovega in Bukovega.²²⁶ S Ponikev pa je prišla vest o štiritedenskemu kmetijskem tečaju, ki ga je obiskovalo 27 fantov.²²⁷

Po razpustitvi društev je Goriška straža objavila sezname razpuščenih društev v številkah, ki so izšle: 7., 14., 21. in 28. septembra ter 5. in 14. oktobra. Utemeljitev za razpustitev je bila pri vseh društvih enaka "/.../ delovanje, ki ni v skladu z narodnim redom v državi."²²⁸

V začetku novembra je bralce nagovorila še s člankom, s katerim jih je podučila, da mora "sedaj" vsaka hiša postati "društvena soba" in prevzeti izobraževalno ter vzgojno vlogo razpuščenih društev, seveda v skladu s krščanskimi načeli.²²⁹

Tudi fašizem je ukinjena prosvetna društva želel nadomestiti s svojo kulturno-rekreacijsko ustanovo Dopolavoro²³⁰, ki je prirejala kinopredstave, športne prireditve, ekskurzije, gledališke prireditve itd. Kljub pestremu programu so fašisti za ustanovo imeli prevelika pričakovanja.²³¹

4.3.5 Vloga cerkve

Ko je bil slovenski jezik izrinjen iz šol, se je pod okriljem duhovščine preselil v cerkev. Tam v slovenskem jeziku niso potekale zgolj pridige in verouk, ampak so gospodje večkrat organizirali tudi "urice", v okviru katerih so med drugim razpravljali o slovenstvu.²³²

Vendar tudi katoliški Cerкви, ki je po razkropitvi slovenskih izobražencev prevzela njihovo vlogo pri ohranjanju narodne zavesti, fašizem ni prizanesel, saj jo je smatral kor resno oviro za asimilacijo Julijske krajine. Sprva se je duhovščini tu uspelo organizirati tako, da so bili kos pritisku. Avgusta 1928 je

²²⁶ Zadrufni tečaj v Hudijužni, Goriška straža, št. 14, leto IV, 13. 4. 1921.

²²⁷ Kaj je novega na deželi? – Ponikve, Goriška straža, št. 86, leto X, 2. 12. 1927.

²²⁸ Dnevne vesti, Razpuščena društva, Goriška straža, št. 66, leto X, 14. 9. 1927.

²²⁹ Nova društvena soba, Goriška straža, št. 77, leto X, 4. 11. 1927

²³⁰ Opera nazionale Dopolavoro je bila ustanovljena z namenom druženja ljudi "po delu." Primorski upor fašizmu 1920–1941, str. 58.

²³¹ Prav tam.

²³² Na rovašu življenja, str. 37–39.

Zbor svečnikov sv. Pavla²³³ sklenil, da ne bodo nikdar poučevali krščanskega nauka v tujem jeziku, izvajanje verouka v materinem jeziku pa je januarja 1929 v pastirskem pismu zapovedal tudi goriški nadškof Frančišek B. Sedej²³⁴. Slovenski duhovniki so bili odločno proti romanizaciji Cerkve, zaradi česar so prihajali v spor z rimskokatoliškimi dostojanstveniki.²³⁵

Konkordat²³⁶ med Vatikanom in Italijo je še poslabšal razmere slovenskih duhovnikov, saj so bili zaradi tega pod hudim pritiskom italijanskih nacionalistov. Z novim odnosom med Kraljevino Italijo in Cerkvijo pa so se začela stopnjevati tudi razhajanja med duhovniki in škofijskimi dostojanstveniki. Ti so duhovniško predanost pri ohranjanju narodne identitete razumeli kot "nacionalistično zablodo". Zaradi tega je med Slovenci prevladalo prepričanje, da italijanska Cerkev sodeluje z režimom.²³⁷

Za prelomnico lahko štejemo dva dogodka. Najprej je oktobra 1931, na željo sv. Sedeža, odstopil nadškof Sedej, katerega je nasledil apostolski administrator Giovanni Sirotti. Slednji je bil velik zagovornik italijanizacije Julijske krajine. Septembra 1933 je sledil še odlok prefekta Videmske province o prepovedi uporabe slovenskega jezika "v cerkvah slovenske Benečije."²³⁸

Položaj, v katerem so se znašli duhovniki, je prav gotovo najbolj zgovorno opisal France Bevk v romanu Kaplan Martin Čedermac. Da so za cerkvenimi zidovi v slovenskem jeziku, poleg bogoslužja, potekale tudi druge izobraževalne aktivnosti, pisatelj nakaže v opisovanju trenutka, ko se Čedermac odloči, da bo

²³³ Zbor svečnikov sv. Pavla je bilo združenje slovenskih duhovnikov v Julijski krajini, ki je svoje delovanje ponovno obnovilo leta 1920. Prvič ustanovljen že leta 1899, in sicer kot stanovska organizacija slovenske in hrvaške duhovščine. Bil je pobudnik narodnokulturne dejavnosti katoliško usmerjene inteligence. Jana Krebelj, mentor: red. prof. dr. Janko Prunk, somentorica: doc. dr. Smilja Amon, Slovenci in abesinska vojna, diplomsko delo, Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede, Ljubljana 2004.

²³⁴ Frančišek Borgia Sedej, od 1906 do 1931 goriški nadškof, ki je bil od leta 1922 dejaven v boju proti italijanizaciji Julijske krajine. Prizadeval si je za pouk v slovenskem jeziku. Slovenski veliki leksikon, p–ž, str. 379.

²³⁵ Primorski upor fašizmu 1920–1941, str. 362.

²³⁶ 11. februarja 1929 sta Kraljevina Italija in papež Pij XI. podpisala lateransko pogodbo, s katero je bila ustanovljena država Vatikan. S tem je bila dosežena sprava med fašistično vlado in vatikansko državo. Mussolini je v konkordatu priznal katoliško vero za državno vero v Italiji, papež pa je v zameno priznal italijansko državo ter pristal, da Cerkev ne bo sodelovala v politiki. Kronika človeštva, str. 906.

²³⁷ Slovensko-italijanski odnosi 1880–1956, Obdobje 1918–1941.

²³⁸ Primorski upor fašizmu 1920–1941, str. 364.

slovensko literaturo skrili na varno. "Oguljene platnice, malce zmečkani in zamazani listi Gregorčičevih poezij. /.../ Prešernove Poezije, broširana izdaja, z opazkami na robovih. /.../ Oči so mu nehote obstale na verzu, ki je bil debelo podčrtan s svinčnikom. Največ svetà otrokom sliši Slave /.../ "²³⁹

Prav je, da poskušamo Bevkov roman danes brati v luči takratnih dogodkov, skozi oči takratnega bralca in navsezadnje skozi oči izobraženca s pisateljsko žilico, ki je bil vsem tem dogodkom priča. Bevk je namreč z romanom med Slovence širil narodnostno zavedanje, jih skozi zgodbo informiral o dogajanju v rimskokatoliški Cerkvi in jim hkrati dajal uteho. "V nebesih se bomo razgovarjali v vseh jezikih in tudi po slovensko. Tega nam nihče ne bo branil /.../"²⁴⁰

Tudi duhovniki si niso mogli predstavljati, kako bodo službovali v italijanskem jeziku. V jeziku, v katerem niso znali razmišljati, z besedami, ki jim niso bile domače in s katerimi niso znali čustvovati. "Še ta teden bo morda v marsikateri cerkvi za vedno utihnila slovenska beseda. /.../ V duhu je naslikal prizor v cerkvi. Stopi na prižnico in spregovori: »Cari cristiani!« Verniki ostrme, zastane jim sapa, ne morejo verjeti /.../ Kaj bodo storili?"²⁴¹

Decembra 1936 je bila v Podmelecu ustanovljena dekliška Marijina družba, ki je delovala do oktobra 1942. V tem času so članice organizirale 96 shodov, o katerih obstajajo zapisniki v slovenskem jeziku. Program je obsegal versko vzgojo, moralni pouk, športno udejstvovanje in urejanje cerkve.²⁴²

Podmelec je v tem času ostal kraj, kjer se je govorilo domačo besedo in kamor so prihajali zavedni Slovenci tudi iz okoliških krajev. Organizatorji upora v Baški grapi so med drugim organizirali tudi majhne izlete z godbo in pevci. Tako so leta 1938, v podporo tamkajšnjemu duhovniku Petru Šorliju, ki je bil znan po svojih slovutih pridigah v slovenskem jeziku, izvedli pohod tudi na relaciji Koritnica–

²³⁹ France Bevk, Kaplan Martin Čedermac, Mladinska knjiga, Ljubljana, 1990, str. 14.

²⁴⁰ Kaplan Martin Čedermac, str. 141.

²⁴¹ Kaplan Martin Čedermac, str. 39.

²⁴² Na rovašu življenja, str. 42.

Podmelec. Šorli kljub ovadbam, opominom in kaznim ni klonil pod fašističnim pritiskom.²⁴³

4.4 Nastanek odporniškega gibanja

Za zametek ilegalnega organiziranega odpora v Baški grapi lahko štejemo leto 1924. Sprva so se organizatorji odpora s svojimi akcijami proti poitalijančevanju odzvali bolj obrambno; z ustanavljanjem šol, pridobivanjem slovenske literature, osveščanjem ljudi o nacionalni identiteti itd. Leta 1927, ko je zaradi vedno večjega krčenja narodnostnih pravic sledilo spoznanje, da je slovenska manjšina pod fašizmom obsojena na asimilacijo, pa so se odločili za skrajne ukrepe. Za kraj in čas ustanovitve organizacije TIGR²⁴⁴ v Baški grapi velja sestanek poleti 1926 v Šebreljah, na katerem je bilo navzoče večje število udeležencev iz krajev ob Bači. Jeseni 1927 sta sledila še sestanka v gozdu pri Bukovem in v Hudajužni, kjer so tigrovci razpravljali o metodah nasprotovanja fašizmu. Za tajen prenos pošte iz Gorice v Jugoslavijo je pod Torkarjevim vodstvom stekla organizacija zaupnikov po celotni Baški grapi. V srednjem in spodnjem delu Baške grape je mrežo organizacije TIGR prevzel Zorko Jelinčič. Oba sta kmalu postala sumljiva fašističnim oblastem, prav tako kot na desetine ostalih mož in kmečkih fantov, ki so dobili svoje kartoteke, četudi so rekli samo kakšno pikro na račun fašizma v gostilni.²⁴⁵

V letih od 1926 do 1928 se je v Baški grapi izoblikovala mreža organizacije TIGR, ki je bila glavna vez med vodstvom v Gorici in člani jugoslovanske obveščevalne službe na Jesenicah. Organizirano narodnjaško delovanje so prevzeli posamezniki iz Podbrda, Bače, Grahovega ob Bači, Hudajužne, Ruta, Koritnice, Temljin, Kneže, Kneških raven, Loj, Klavž in Bukovega. Posamezni člani so za organizacijo po vaseh opravljali različne dejavnosti: zbirali in prenašali so informacije iz upravnega in vojaškega delovanja Italijanov, prenašali slovensko

²⁴³ Borut Rutar, *Iz primorske epopeje*, Mohorjeva založba, Celovec–Ljubljana–Dunaj, 2004, str. 48.

²⁴⁴ TIGR – začetnice: Trst, Istra, Gorica, Reka. Zametek ilegalne organizacije proti fašizmu je osnovan 28. 12. 1924, na sedežu časopisa *Edinost* v Trstu. Najprej je delovala pod vplivom Orjune, predvsem ob meji. Člani so zbirali predvsem politične in vojaške informacije za potrebe jugoslovanske vojske. Ko so ustanovitelji emigrirali, so organizacijo prevzeli člani razpuščenih prosvetnih društev. *Primorski upor fašizmu 1920–1941*, str. 358.

²⁴⁵ B. Rutar, *TIGR*, str. 169–171.

in italijansko protifašistično literaturo ter skrbeli za vodenje Slovencev, italijanskih protifašistov in drugih dezertarjev iz italijanske vojske čez mejo.²⁴⁶

Goriški tigrovci so bili sprva mnenja, da se proti fašizmu nima smisla boriti z udarnimi akcijami, kot ustrahovanjem in požigi. Raje so zagovarjali kulturno-prosvetno delovanje, saj so bili prepričani, da bo to oslabilo raznarodovanje. Vendar je tudi tovrsten odpor zaostril fašistično represijo; izključevanje zavednih dijakov iz šol, upokojevanje učiteljev, kaznovanje tigrovcev itd.²⁴⁷

Novembra 1926, po četrtem neuspelem atentatu na Mussolinija, je fašistična vlada sprejela poseben zakon za zaščito države²⁴⁸. Antifašistom iz Julijske krajine so na Posebnem sodišču za zaščito države sodili na 167 procesih, in sicer 808 osebam. Med njimi je bilo 544 obtožencev slovenske in hrvaške narodnosti. Od 47 smrtnih obtožb je bilo 36 izrečenih Slovincem in Hrvatom.²⁴⁹

Po aretacijah leta 1930 in po izvedbi prvih smrtnih obsodb na prvem tržaškem procesu²⁵⁰ se organizacija TIGR tudi v Baški grapi ni več tako razvijala. Njeno središče je celica preselila v vas Rut.²⁵¹

Leta 1934²⁵² je Italija mobilizirala slovenske fante, zato so se začele države, ki so mejile na Italijo, pripravljati na morebitno vojno. V ta strateški obrambni načrt je Kraljevina Jugoslavija vključila tudi organizacijo TIGR. S tem se je njena vloga preobrazila. Gverilske skupine TIGR-a naj bi v primeru vojne onesposobile

²⁴⁶ B. Rutar, TIGR str. 189.

²⁴⁷ Iz primorske epopeje, str. 42–43.

²⁴⁸ Posebno sodišče za zaščito države je bilo ustanovljeno 25. 11. 1926 in je delovalo do 29. 7. 1943. Na 978 procesih je bilo sojeno 5.619 osebam. Obsodili so jih 4.596. Primorski upor fašizmu 1920–1941, str. 360.

²⁴⁹ Prav tam.

²⁵⁰ 1. tržaški proces, imenovan tudi bazoviški proces, je potekal od 1.–5. septembra 1930. Na Posebnem sodišču za zaščito države v Trstu so sodili 18 Slovincem in Hrvatom, ki so nasprotovali fašističnemu režimu. Dva osumljenca sta bila oproščena, 12 obsojenih na zaporno kazen, 4 so bili obsojeni na smrt. Dan po procesu so Ferda Bidovca, Frana Marušiča, Zvonimirja Miloša in Alojza Valenčiča ustrelili na gmajni pri Bazovici. Slovenski veliki leksikon, p–ž, str. 689. Od tolminskih tigrovcev so bili na zaporno kazen obsojeni trije. Zorko Jelinčič na 20 let, Anton Rutar na 10 let in Jernej Luznik na 5 let. Ciril Kosmač je bil zaradi mladoletnosti oproščen. Iz primorske epopeje, str. 43.

²⁵¹ B. Rutar, TIGR, str. 197, 207.

²⁵² Leta 1934 se začne Italija pripravljati na vojno v Afriki. Oktobra 1935 napade in premaga Etiopijo (Abesinijo). Kronika človeštva, str. 923.

pomembno prometno infrastrukturo, ki je vodila proti Jugoslaviji. Istega leta so tudi v Ruti že nastali prvi zametki takšne gverilske skupine.²⁵³

Po letu 1935 je tudi organizacija TIGR pričela stopnjevati svoje aktivnosti. Še istega leta sta z italijansko Komunistično partijo sklenili sporazum o sodelovanju v boju proti fašizmu. V nadaljnjih letih so pričeli s pripravami na oborožen upor za osvoboditev Primorske. Po letu 1938 pa še z izdelovanjem podrobnih načrtov za narodno vstajo, s katero naj bi prišlo do priključitve Primorske k matičnemu narodu. Vendar je bila odporniška mreža, ki naj bi vstajo izvedla ob napadu Italije na Jugoslavijo, spomladi 1940 razkrita.²⁵⁴

V času aretacij je bila odkrita tudi celica v Ruti. Od 7. do 28. oktobra 1940 so Italijani v Ruti, na Koritnici, na Kneži in na Slapu ob Idriji aretirali sedemnajst ljudi. 14. decembra 1941²⁵⁵ je Posebno sodišče za zaščito države v Trstu razglasilo obsodbo. Med šestdesetimi obtoženimi je bilo tudi šest članov celice TIGR iz Rute. Prav tej celici je bila od vseh celic na Primorskem izrečena najvišja kazen. Simon Kos je bil obsojen na smrt, Ludvik Prezelj, Franc Bizajl, Mirko Brovč in Feliks Rejec na 30 let ječe, Jože Kos pa je bil oproščen.²⁵⁶

4.5 Alpski zid

Mir, ki je bil sklenjen med državami po 1. svetovni vojni, je bil varljiv. Gospodarska kriza je spodbudila razmah nacionalizma, zato je bil strah pred izbruhom nove vojne iz dneva v dan večji. Oboroževalna mrzlica je zajela tudi Kraljevino Italijo, ki je začela na meji s Francijo, Švico, Avstrijo in Jugoslavijo graditi mogočni utrdbeni sistem, katerega je poimenovala Alpski zid. Strategija obrambe meje v Zgornjem Posočju je bila narejena leta 1934, z ustanovitvijo enot obmejne straže in razdelitvijo območja na sektorje in podsektorje. Začela se je tudi gradnja številnih novih kasarn, utrdb in poti. Na Kneži je bila tako zgrajena

²⁵³ B. Rutar, TIGR, str. 197, 207.

²⁵⁴ Iz primorske epopeje, str. 12, 13.

²⁵⁵ Drugi tržaški proces ali Tomažičev proces je potekal od 2. do 14. decembra 1941. Sojeno je bilo 60 Slovincem, večinoma pripadnikom TIGR-a. Štirje osumljenci so bili oproščeni, 47 jih je bilo obsojenih na zaporne kazni, štiri na dosmrtno ječo in pet na smrt. Dan kasneje so bili Josip Tomažič – Pinko, Simon Kos, Ivan Vadnal, Ivan Ivančič in Viktor Bobek ustreljeni na Opčinah. Slovenski veliki leksikon, p–ž, str. 689.

²⁵⁶ B. Rutar, TIGR, str. 214, 219, 220.

vojašnica XXI./b²⁵⁷ podsektorja, v kateri so bili nastanjeni vojaki alpskih artilerijskih enot, ki so skrbele za številne utrdbe ob železnici. Območje podbrškega podsektorja XXI./c²⁵⁸, pa je potekalo od Vogla do Porezna. Na prvem delu meje, do Črne prsti, Italijani niso gradili pomembnejših obrambnih objektov, saj zaradi narave terena niso pričakovali množičnejšega sovražnikovega napada. Bistveno močnejše je bil utrjen drugi del meje, med Črno prstjo in Poreznom. Številne utrdbe so varovale tudi prehod preko Petrovega Brda, saj ga s strateškega vidika v tistem času lahko primerjamo s prelazom Vršič.²⁵⁹

Ljudje so vedeli, da je vojna pred vrati. V Grapo je prihajalo vedno več vojaštva, Italijani so pospešeno obnavljali bližnjo mejo z Jugoslavijo, vpeljali so "raduno",²⁶⁰ sladkor, kavo in milo so dobili le še z nakaznicami, denar je začel izgubljati vrednost, poostril se je nadzor nad sumljivimi Slovenci. Pripravam na vojno je sledil še vpoklic k vojakom.²⁶¹

4.6 Oris življenja v Grapi v času druge svetovne vojne

Z napadom na Francijo²⁶² je Italija vstopila v drugo svetovno vojno. Od takrat dalje se je pospešeno pripravljala tudi za napad na Jugoslavijo. 6. aprila 1941²⁶³ tudi Jugoslavija stopi v vojno. V Baški grapi je, z nalogom²⁶⁴ za začasno izselitev prebivalstva iz obmejnega pasu med Podbrdom in Podmelcem, stekla evakuacija domačinov. Ti so morali zapustiti domove in oditi v notranjost Italije²⁶⁵. Tudi župnik se je moral pridružiti izseljencem. S seznama so bili izpuščeni le starejši in bolni. Zbirna mesta so bile najbližje železniške postaje.²⁶⁶

²⁵⁷ XXI./b podsektor je obsegal Kobariško in osrednji del Tolminske. K. Kofol, Vojske, orožje in utrdbeni sistemi v Posočju, str. 132

²⁵⁸ XXI./c podsektor je imel sedež v Podbrdu. Prav tam, str. 137.

²⁵⁹ Prav tam, str. 139.

²⁶⁰ Obvezen odkup živine in pridelkov za državne potrebe. V ta namen so izvedli tudi popis živine. M. Slabe, Na rovašu življenja, str. 42.

²⁶¹ Na rovašu življenja, str. 42.

²⁶² 10. 6. 1940 Italija vstopi v vojno na strani Nemškega rajha ter napove vojno Franciji ter Veliki Britaniji. Kronika človeštva, str. 938.

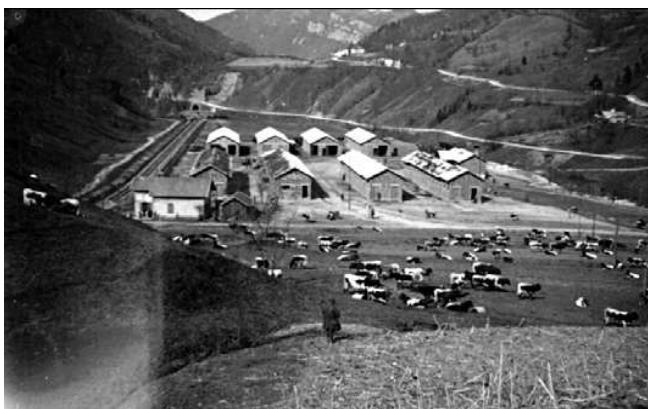
²⁶³ 6. aprila 1941 je Nemčija z Italijo, Madžarsko, Romunijo, Bolgarijo in Albanijo napadla Kraljevino Jugoslavijo. Kronika človeštva, str. 942.

²⁶⁴ Že 4. aprila je karabinjerska postaja na Grahovem dobila vsa navodila za evakuacijo prebivalcev. Predstavniki fašističnih oblastnih organov so po vaseh še isti večer ljudem najavili, da bodo v 24-ih urah izseljeni. Na Rovašu Življenja str. 43.

²⁶⁵ Izseljeni v mesta Lucca, Bagni di Lucca, Altepascio, Capanneri, Carfagnana, Massaresa, Montecarlo, Pietrasanta, Seravezza in Viareggio. B. Rutar, TIGR, str. 220.

²⁶⁶ Na Rovašu življenja, str. 44.

Svoje apetite je Italija pokazala 11. aprila, ko so njene vojaške sile prodrle iz Trbiža čez Rateče proti Jesenicam, iz Baške grape prek Petrovega Brda proti Železnikom, iz Idrije in Hotedršice proti Vrhniki ter iz Postojne proti Ljubljani. Prodoru vojske se ni nihče učinkovito postavil po robu. Jugoslovanske enote so se najprej branile na obmejnih območjih, vendar so se že 11. aprila umaknile in italijanska vojska je brez odpora vkorakala v Ljubljano.²⁶⁷

Fotografija 16: **Evakuacija aprila 1941**

Na kneškem polju so pri italijanskih kasarnah v času evakuacije zbrali vso živino. Za ostalo lastnino prebivalstva naj bi skrbeli državni organi, vendar so izpraznjene domačije postale tarča plenjenja italijanske vojske. Ko so se ljudje čez tri mesece vrnili, so našli izropane domove.²⁶⁸ Foto: arhiv ŠK.

Na območju Baške grape je prebivalstvo v začetku popolnoma izkazovalo pripadnost Osvobodili fronti²⁶⁹, saj je iskalo pomoč, ki bi jim omogočila življenje v matični državi. V prvi polovici leta 1942 so tako skoraj po vseh večjih vaseh na baško-cerkljanskem območju nastali terenski odbori OF. Aprila istega leta je bil v Rutu ustanovljen krajevni odbor OF. Prve manjše partizanske enote so se tu organizirale šele poleti 1942. Slovenski fantje so bili namreč v italijanski vojski in še januarja 1943 so Italijani ponovno vpoklicali nabornike, rojene v letih 1922–1924.²⁷⁰

²⁶⁷ Prav tam.

²⁶⁸ TIGR, str. 220.

²⁶⁹ Osvobodilna fronta (OF), ustanovljena 26. aprila 1941 v Ljubljani, na začetku imenovana Protiimperialistična fronta. V temeljnih točkah, sprejetih jeseni 1941, je poudarjala osvoboditev izpod okupacije, združitve vseh Slovencev, samoodločbo in obnovo demokratične Jugoslavije. Slovensko partizansko vojsko je razglasila za svojo legalno oboroženo silo. Poleti 1945 je postala del Ljudske fronte, aprila 1953 pa se je preimenovala v Socialistično zvezo delovnega ljudstva. Slovenski veliki leksikon, h–o, str. 825.

²⁷⁰ Na Rovašu življenja, str. 44–49.

Tudi duhovniki so bili sprva za OF, vendar so ves čas opozarjali tudi na nevarnost komunizma. Njihova propaganda proti komunizmu je bila znana že iz obdobja med obema vojnama in je potekala v skladu papeškimi okrožnicami.²⁷¹

Po kapitulaciji Italije²⁷² so se slovenski fantje in možje vrnil iz italijanskih bataljonov in zaporov. Takrat so se mnogi priključili partizanom²⁷³, zato se je njihovo število močno povečalo. S tem je poraslo število minersko-sabotažnih akcij²⁷⁴ ob železniški progi, kot tudi napadov na posamezne patrole, kamionske prevoze, vojaške objekte itd. Domačini so se zavedali, kakšen pomen ima železniška komunikacija za sovražno vojsko, zato so pri akcijah pomagali z obveščanjem in vodenjem partizanskih skupin. Prav tako so aktivno sodelovali pri zbiranju hrane, obleke, sanitarnega materiala za partizansko vojsko in se vključevali v boj za osvoboditev.²⁷⁵

Nemški okupatorji so območje priključili v Operacijsko cono Jadransko Primorje²⁷⁶.

Delček te zgodbe je prikazan tudi v prvem slovenskem zvočnem celovečernem filmu Na svoji zemlji, ki so ga začeli snemati poleti 1947. Kot osrednja lokacija za snemanje je bila izbrana Baška grapa. Večina prizorov je posnetih v vaseh

²⁷¹ Mlakar Boris, "Nasprotniki osvobodilne fronte in domobranstvo na Baškem", v: KRONIKA časopis za slovensko krajevno zgodovino, Prispevki za zgodovino Tolminskega, ur: Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino, (Ljubljana, 1994), str. 65.

²⁷² Italija je kapitulirala 8. septembra 1943. Po kapitulaciji in ustanovitvi Štaba za zahodno Slovenijo ter razglasitvi Vrhovnega plenuma OF o priključitvi Slovenskega Primorja k združeni Sloveniji v novi Jugoslaviji (septembra 1943) je bilo območje Baške grape vključeno v delovanje Devetega korpusa. Na Rovašu življena, str. 53.

²⁷³ Vsi moški, ki so se vrnil iz italijanske vojske ali iz internacije, so dobili pozivnice, da so se priključili partizanom. Kronika dogodkov med NOB v predelu Loje, Lisec, Kneške Ravne, Prode, Zagačnik, Sela nad Podmelcem in Borovnica, str. 18.

²⁷⁴ S takšnim načinom bojevanja so partizanske enote sovražniku ob progi zadale hude rane. Še posebej so tovrstne akcije pridobile na pomenu v drugem delu vojne, ko so območje zasedli Nemci. Od poletja 1944 so potekale skoraj vsak drugi dan. Največje akcije, ki so se zgodile na tem območju, so na progi uspešno prekinile promet za skupno kar pet mesecev. Nataša Mrak, »Bohinjska železnica v drugi svetovni vojni«, v: Življenje ob železni cesti, ur. Karla Kofol, (Tolmin, 2006), str. 155–166.

²⁷⁵ N. Mrak, »Bohinjska železnica v drugi svetovni vojni«, v: Življenje ob železni cesti, str. 167

²⁷⁶ Operacijska cona Jadransko primorje je bila ustanovljena 10. septembra 1943. Obsegala je Ljubljansko pokrajino, Julijsko krajino (Slovensko primorje, Istro, Kvarner) in Furlanijo. Slovenska novejša zgodovina, knjiga 1, str. 575.

Koritnica in Grahovo. Scenarij za film je napisal Ciril Kosmač²⁷⁷. V filmu je glavna figura stari Obrekar, s partizanskim imenom Očka Orel, ki pooseblja odpor Primorcev proti fašizmu. V filmu so prikazani dogodki v času italijanske in nemške okupacije Grape.²⁷⁸

Domačini so med vojno trpeli številne zločine in rope s strani vojaštva, in sicer kot posledico suma sodelovanja s partizani, zaradi odhoda domačinov v partizane in kot maščevanje za partizanske akcije. Številni tovrstni dogodki so zapisani v kroniki Angele Klinkon.²⁷⁹

Iz literature in virov je razvidno, da je OF leta 1943 začela izgubljati na zaupanju, saj se je določeno število domačinov od nje odvrnilo. Začeli so se povezovati s takratnim vladajočim vojaškim in upravnim slojem, pogosteje nemškim. K temu so pripomogla tudi razna dejanja partizanov, ki so jih domačini smatrali za napačna in grešna. V nadaljevanju podajam le nekatera. Angela Klinkon v Kroniki navaja: "Kmalu po razpadu Italije so vaščani Sel sklicali vso vas na skupni sestanek, da bi razčistili zadevo Krnčenavih. Večina ljudstva je zahtevala smrt zaradi izdajstva, zato so odgnali in usmrtili Šavli Ivano, njeno hčerko Marico in sestro Danico."²⁸⁰

Decembra 1944 je v napadu na vlak pod Logarščami eksplozija mine težko ranila šest, lažje pa 17 domačink, ki so se peljale iz Podbrda proti Sv. Luciji.²⁸¹

Za razliko od italijanskih oblasti, je nemška uprava dala slovenskemu prebivalstvu popolno kulturno in prosvetno avtonomijo, Občina je izdajala dvojezične slovensko-nemške osebne izkaznice, veliko domačinov je dobilo delo pri

²⁷⁷ Ciril Kosmač se je rodil leta 1910 na Slapu ob Idrijci. Dolina, v kateri je odraščal, in tamkajšnji ljudje so mu bili glavni vir pisateljskega navdiha. Kar nekaj njegovih del in likov je zaživel tudi na filmskem platnu. Karla Kofol, Ciril Kosmač in film »Na svoj zemlji«, Posebna izdaja ob 100-letnici rojstva in 30-letnici smrti pisatelja Cirila Kosmača, Tolminski muzej, Tolmin, 2010, str. 1.

²⁷⁸ Prav tam, str. 1–4.

²⁷⁹ Kronika dogodkov med NOB v predelu Loje, Lisec, Kneške Ravne, Prode, Zagačnik, Sela nad Podmelcem in Borovnica.

²⁸⁰ Prav tam, str. 18.

²⁸¹ Življenje ob železni cesti, str. 170.

železnici.²⁸² Te zaposlitve, pa tudi druge, ki jih je delil okupator, niso bile po godu Osvobodili fronti, saj je bilo to razumljeno kot odtujevanje od protifašističnega boja. Okrajni komite KPS²⁸³ je svoje politično nezadovoljstvo izrazil v začetku maja 1944, z oceno pripadnosti in obnašanju ljudi v Grapi. Med vasi, kjer naj bi bil najbolj viden vpliv domobrancev, sta sodili Klavže in Podmelec. Prav tako so izpostavljali preračunljivost in prilagodljivost domačinov v odnosu do okupatorja. Okrajni komite KP za Baško grapo je ugotavljal tudi navzočnost organizirane belo-plave garde.²⁸⁴

Orožniška domobranska postojanka na Grahovem je bila ustanovljena 27. februarja 1944. Posadka v postojanki je v povprečju štela od 10 do 15 moških, ki so izvajali določene policijske in propagandne akcije, predvsem so vzpodbujali morebitne prostovoljce, da se jim pridružijo. Trudili so se tudi za vzpostavitev slovenskega šolstva ter za oživitev kulturnega življenja. Na območju Baške grape naj bi k domobrancem prestopilo do 55 moških. Mlakar navaja, da je bila med njimi dobra tretjina prostovoljcev, ostali pa naj bi bili k vstopu prisiljeni. Največ jih je bilo iz vasi Rut, iz ostalih vasi po en do tri primeri. Nobenega ni bilo iz Petrovega Brda, Kuka, Hudajužne, Kneže ter iz vasi nad Knežo. Služili so v glavnem v Tolminu in Kobaridu. Ker v Baški grapi ni bilo večjih domobranskih enot, je prihajalo do redkih spopadov med njimi in partizani. Ob koncu vojne se je le redkim izmed njih uspelo prebiti v Italijo.²⁸⁵

Med vojno so v Baški grapi občasno delovale tri šole, in sicer v Podmelcu, na Grahovem in v Podbrdu. Angela Klinkon v Kroniki opisuje tudi svoje učiteljevanje na partizansko-potovalni šoli Loje – Temljine, ki je bila ustanovljena 1. februarja 1944. Klinkonova je zapisala, da so jo domobranci z Grahovega hoteli

²⁸² Mlakar Boris, "Nasprotniki osvobodilne fronte in domobranstvo na Baškem", v: KRONIKA časopis za slovensko krajevno zgodovino, Prispевki za zgodovino Tolminskega, str. 71, 72.

²⁸³ Komunistična partija Slovenije (KPS) je bila slovenska politična stranka, ustanovljena 18. aprila 1937. V ustanovnem manifestu je opozorila na fašizem kot grožjo slovenskemu narodu. Z Dolomitsko izjavo (februar 1943) si je zagotovila vodstvo v Osvobodilni fronti, po vojni pa je prevzela oblast v LR Sloveniji. Leta 1952 se je preimenovala v Zvezo komunistov Slovenije. Do leta 1990 je bila edina politična stranka. Po volitvah 1990 se je preimenovala v Združeno listo socialnih demokratov. Sicer pa je bila Komunistična organizacija v Sloveniji ustanovljena že leta 1920, in sicer kot del Komunistične partije Jugoslavije. Slovenski veliki leksikon, h–o, str. 309.

²⁸⁴ Na rovašu življenja, str. 61.

²⁸⁵ Mlakar Boris, "Nasprotniki osvobodilne fronte in domobranstvo na Baškem", v: KRONIKA časopis za slovensko krajevno zgodovino, Prispевki za zgodovino Tolminskega, str. 74–84.

prisiliti, da sprejme poučevanje v domobranski šoli. Pred grožnjo, da jo pošljejo v Nemčijo, jo je rešil le zelo resen prehlad. Glavne težave, ki so jih v šoli pestile, so bile strah pred okupatorjem, pomanjkanje šolskih učbenikov in zvezkov. Na šoli je obstajala tudi pionirska organizacija. "Pionirji so bili kurirji, obveščevalci, nabiralci orožja in zdravilnih zelišč. Vadili so tudi v dramatizaciji za skromne kulturne prireditve".²⁸⁶

K vzrokom, da je marca 1945 delovanje odborov OF v Grapi skoraj zamrlo, prav gotovo lahko prištejemo tudi nenehno okupatorjevo in domobransko kontrolo ter streljanje talcev. 11. julija 1944 so Nemci na Grahovem ustrelili 21 talcev, o čemer priča po vojni postavljen spomenik z napisno ploščo.²⁸⁷

4.7 Konec vojne

1. maja 1945²⁸⁸ je bila železniška proga na relaciji Jesenice–Gorica–Trst osvobojena. Večina v Grapi živečih Italijanov se je od tu izselila že pred koncem vojne²⁸⁹.

Alpinci in bataljon B. Mussolinija, ki je varoval železniško progo, so Grapo zapustili konec aprila 1945. Nemci, ki so se še zadrževali v Podbrdu in na Petrovem Brdu, pa so se 5. maja umaknili skozi Bohinjski predor.²⁹⁰

Ob umikanju nemške vojske so severni portal predora razstrelili, zato je predor za 11,26 m krajši kot ob odprtju proge in brez znamenitega kamnitega portala.²⁹¹

²⁸⁶ Kronika dogodkov med NOB v predelu Loje, Lisec, Kneške Ravne, Prode, Zagačnik, Sela nad Podmelcem in Borovnica, str. 30, 31.

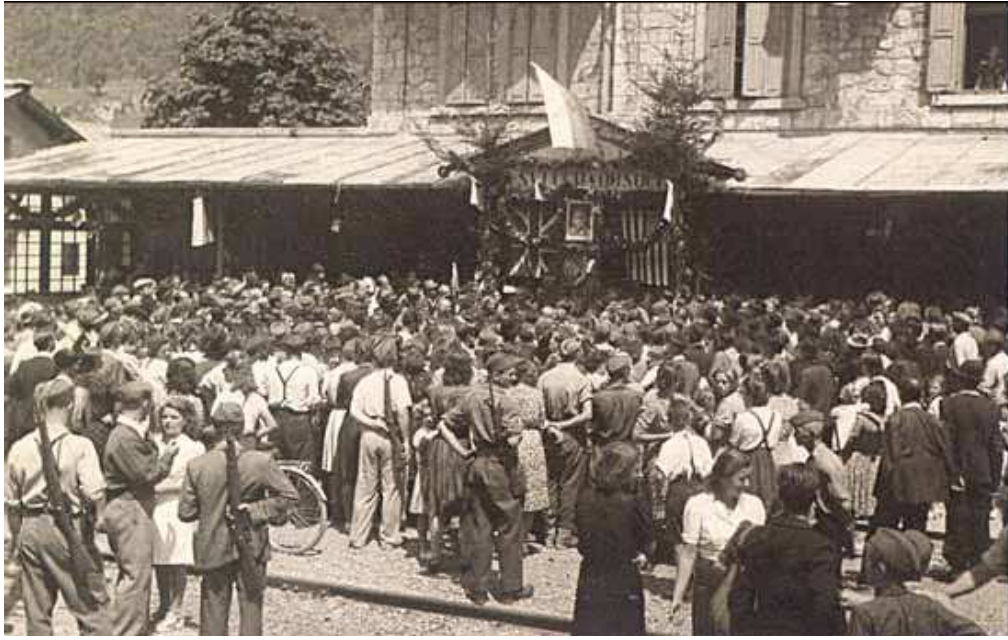
²⁸⁷ Na rovašu življenja, str. 60.

²⁸⁸ Enote IX. Korpusa NOVJ so osvobodile Gorico in prodrle do Trsta. 2. maja so nemško-italijanske enote kapitulirale v Italiji in na Tirolskem. Ta dan je padel tudi Berlin. Karla Kofol, "Konec vojne – upanje na ponovni razcvet bohinjske železnice", v: Življenje ob železni cesti, ur. Karla Kofol, (Tolmin, 2006), str. 174.

²⁸⁹ 7. maj 1945, v glavnem stanu vrhovnega poveljnika zahodnih vojaških sil v Reimsu podpišejo brezpogojno nemško kapitulacijo. 9. maja ponovno podpišejo brezpogojno kapitulacijo, tokrat v glavnem stanu Rdeče armade, v Berlinu. Kronika človeštva, str. 965. 9. maja so partizanske enote vkorakale v Ljubljano. 15. maj 1945 velja za konec druge svetovne vojne v Sloveniji in v Evropi. Slovenska novejša zgodovina 1848–1992, knjiga 1, str. 770–772.

²⁹⁰ Na rovašu življenja, str. 63.

²⁹¹ 195 P. Petronio, Transalpina Bohinjska proga, str. 64.

Fotografija 17: **Slovesnost ob prihodu prvega vlaka po vojni**

Maja 1945 je na železniško postajo Sv. Lucija zapeljal prvi vlak po koncu 2. svetovne vojne.²⁹²

Foto: arhiv Tolminskega muzeja

²⁹² K. Kofol, v: *Življenje ob železni cesti*, (Tolmin, 2006), str. 173.

5 KRATEK ORIS DOGAJANJA PO DRUGI SVETOVNI VOJNI

V zadnjemu delu sem podala še kratek oris dogajanja po drugi svetovni vojni. Z novo mejo in priključitvijo območja k Jugoslaviji se je tu začelo novo politično, upravno in gospodarsko življenje.

Kakšna bo povojna delitev sveta, so se "velike sile" dogovorile že na srečanju v Teheranu²⁹³ leta 1943. Vendar je Jugoslavija, ki bi morala po načrtih velikih sil priti pod vpliv zahoda, postala komunistična država, kar je pomenilo, da je za zahod izgubljena. Prav tako je Titova²⁹⁴ partizanska vojska nepričakovano zavzela Trst pred zavezniki. Ti so temu seveda nasprotovali, tudi z grožnjami o oboroženem spopadu²⁹⁵, saj so bili zaskrbljeni zaradi političnih razmer in nujnostjo kontrole nad komunikacijskimi potmi. Obdobje krize se je zaključilo 9. junija 1945, s podpisom sporazuma v Beogradu, in sicer med poveljnikom zavezniškega generalnega štaba na območju Trsta, Williamom D. Morganom, in načelnikom generalštaba jugoslovanske armade, Arsom Jovanovičem. Jugoslovani so se morali na osnovi tega sporazuma umakniti na vzhodno stran Morganove črte. Meja med obema conama je prikazana na Karti št. 2: Morganova črta, v prilogi str. 95.²⁹⁶

Vprašanje Julijske krajine in Trsta je postalo eno ključnih svetovnih vprašanj po 2. svet. vojni. "Veliki trije" so o njem najprej razpravljali na konferenci v

²⁹³ Teheranska konferenca je trajala od 28. novembra do 1. decembra 1943 v Teheranu. Na njej so se sestali voditelji treh najmočnejših zavezniških sil. Združene države Amerike je zastopal predsednik Franklin Delano Roosevelt, Združeno kraljestvo ministrski predsednik Winston Churchill, Sovjetsko zvezo pa predsednik Stalin. Med drugim so se pogovarjali tudi o povojni ureditvi Evrope in o mejah znotraj nje. Sklenili so tudi, da bodo na območju Jugoslavije pomagali partizanski vojski, pod vodstvom Josipa Broza – Tita. Slovenski veliki leksikon, p–ž, str. 612.

²⁹⁴ Josip Broz, partizansko ime Tito, je bil politik hrvaško-slovenskega rodu; rojen 7. maja 1892 v Kumrovcu, umrl 4. maja 1980 v Ljubljani. Bil je jugoslovanski maršal in dosmrtni predsednik Socialistične federativne republike Jugoslavije (SFRJ). Slovenski veliki leksikon, knjiga 1, str. 281.

²⁹⁵ Pritisk je bil tudi posledica sprememb v vodstvu ZDA; Rooseveltova načela dogovarjanja so zamenjala Trumanova načela konfrontacije. Slovenska novejša zgodovina, 2. del., str. 910.

²⁹⁶ Z Beograjskim sporazumom sta bili v Julijski krajini (pravno še vedno del Italije) vzpostavljeni vojaški upravi. V coni A (zahodno od Morganove črte) so upravo prevzeli Anglo-Američani, v coni B (vzhodno od Morganove črte) pa Jugoslovani. M. Klavara, "Živeti ob Morganovi črti", str.: 164, 165.

Potsdamu.²⁹⁷ Morganova črta je postajala del železne zaves, ki je ločevala dva svetovna vojaška, politična in ideološka bloka."²⁹⁸

5.1 Morganova črta v Zgornjem Posočju

Meja med conama v Zgornjem Posočju ni potekala neposredno po strugi Soče, temveč je v cono A spadalo tudi nekaj vasi na levem bregu reke²⁹⁹. Baška grapa je prišla pod cono B. Čeprav je Morganova črta Bohinjsko progo prečkala pri viaduktu Lehnen³⁰⁰, je bila zavezniška vojska prisotna tudi na progi vse do Jesenic. Tito je zaveznikom namreč dovolil, da lahko za oskrbo čet na Koroškem uporabljajo celotno progo. Meja za domačine ob demarkacijski črti ni bila hermetično zaprta³⁰¹, zato jim ta ni predstavljala večjih težav. Slednje so imeli predvsem s politično ureditvijo³⁰² in z ekonomskimi razmerami. V coni A je bil standard prebivalstva bistveno višji, saj so ameriški vojaki imeli precej denarja, s katerim so domačinom lahko plačevali različne usluge, kot pranje perila, kupovali so tudi poljske pridelke, jajca, meso itd. Razmere v coni B so bile bistveno slabše, še posebej zato, ker je bilo veliko dobrin in materiala prepovedano nositi prek meje. Tako se je tudi na tej meji razvila prepovedana trgovina. Prebivalci iz cone B so za zaslužek prek meje tihotapili poljedelske pridelke, živino, mlečne izdelke, drva itd.³⁰³

5.2 Čigava bo Julijska krajina

Jugoslavija je kot ena izmed zmagovalk v drugi svetovni vojni terjala pravico, da sodeluje v povojnem urejanju meja, še zlasti tistih najbolj spornih, ki so se

²⁹⁷ Konferenca je potekala v Nemčiji od 17. julija do 2. avgusta 1945. Države udeleženke: Sovjetska zveza, Združeno kraljestvo in ZDA. Cilj koference je bil predvsem doseči dogovor o tem, kaj narediti z Nemčijo, vzpostavitev povojnega reda ter mirovna pogodba. Kronika človeštva, str. 967.

²⁹⁸ Slovenska novejša zgodovina 2. del, str. 910.

²⁹⁹ Kal - Koritnica, Čezsoča, Vrsno, Ladra, Smast, Libušnje, Kamno, Selišče, Volarje, Gabrje in Dolje. M. Klavora, "Živeti ob Morganovi črti", str. 164.

³⁰⁰ Med Mostom na Soči (Sv. Lucija) in Avčami.

³⁰¹ Po sporazumu med Jugoslavijo in zavezniki je bilo določeno, da lahko ljudje neovirano prehajajo mejo, vendar samo tisti, ki so stalno bivali na območju Julijske krajine. Vsi ostali, ki so prihajali bodisi iz Italije ali Jugoslavije, so potrebovali posebno dovoljenje, izdano od zavezniške vojaške uprave in jugoslovanske vojaške uprave. M. Klavora, »Živeti ob Morganovi črti«, str. 166.

³⁰² Prebivalstvo v coni A je bilo razočarano ob umiku jugoslovanske armade čez Morganovo črto. Propaganda v coni A sicer ni bila naklonjena režimu v coni B oziroma Jugoslaviji, vendar so prebivalci Bovške leta 1946, ob prihodu mednarodne komisije v Bovec, z mirnimi demonstracijami jasno sporočili, da želijo priključitve k Jugoslaviji. Prav tam, str. 166, 170.

³⁰³ Prav tam, str. 164, 165, 166, 167.

oblikovale po 1. svetovni vojni. Od 11. septembra do 2. oktobra 1945 je v Londonu potekala konferenca sveta zunanjih ministrov, na katero je vlada Demokratične federativne Jugoslavije predložila memorandum o Julijski krajini in Trstu. V njem je podala obsežne zemljepisne, zgodovinske, etnografske in gospodarske argumente. Na tej konferenci sta bili tako prvič uradno formulirani jugoslovansko in italijansko stališče glede razmejitve. Jugoslovanski predlog je temeljil na etnični meji, italijanski pa na Wilsonovi črti. Konferenca se je zaključila s soglasjem nekakšnega etničnega ravnovesja.³⁰⁴

Štiri sile, ZDA, Velika Britanija, Francija in Sovjetska zveza, so v skladu s sklepi londonske konference ustanovile mednarodno komisijo, ki naj bi ugotovila, tudi z obiskom terena, etnično pripadnost ozemlja. Obhod je potekal marca in aprila 1946.³⁰⁵

Komisijo so tudi v Zgornjem Posočju pričakali številni protestniki, ki naj bi njene člane prepričali o jugoslovanski usmerjenosti. V Bovcu so komisijo pozdravili s slavolokom, na katerem je bilo napisano "Dobrodošli med Jugoslovani." Pa vendar je komisija videla le tisto, kar je bilo v skladu s političnimi napotki njihovih držav. Svetu zunanjih ministrov je tako podala poročilo s štirimi različnimi mejnimi predlogi. Prikazani so na karti št. 3: Štirje predlogi razmejitve med Italijo in Jugoslavijo, v prilogi na str. 96.³⁰⁶

Poleti 1946 je bil sprejet francoski predlog, saj naj bi izražal etnično ravnovesje. Izhajal je iz predpostavke, da pusti v Italiji približno enako število Slovencev kot Italijanov v Jugoslaviji. Kljub protestom se je morala jugoslovanska vlada podrediti mednarodnemu pritisku in 10. februarja 1947 v Parizu podpisati mirovno pogodbo z Italijo. Mirovna pogodba je začela veljati 15. septembra istega leta. Njen najpomembnejši del so bile prav gotovo določbe o mejah, saj je bila z njimi odpravljena Rapalska meja iz leta 1920.³⁰⁷

³⁰⁴ Metod Mikuž, "Vprašanje Julijske krajine in Trsta 1947–1954", v: Zgodovinski časopis, letnik XXIX, zvezek 1–2, ur. Dr. Vasilij Melik (Ljubljana, 1975), str. 16, 17, 18.

³⁰⁵ Slovenska novejša zgodovina 2. del, str. 912.

³⁰⁶ M. Klavora, »Živeti ob Morganovi črti«, str. 170.

³⁰⁷ Slovenska novejša zgodovina 2. del, str. 912, 913.

S podpisom mirovnega sporazuma pa še ni bilo rešeno vprašanje Trsta, saj je bilo ustanovljeno Svobodno tržaško ozemlje.³⁰⁸

5.3 Povojna obnova v Baški grapi

Obdobje po drugi svetovni vojni je zaznamovala obnova porušenih domov, železnice, gospodarskih objektov, tudi kulturno življenje se je pričelo zelo hitro razvijati. Ljudje so dobili zaposlitev pri popravilu proge. Na železnici so se kaj kmalu pokazale velike težave zaradi pomanjkanja ustreznega kadra. Italijanski delavci so se namreč vrnili domov, slovenski, izseljeni med obema vojnama, pa so se le počasi vračali. Da bi usposobili zadostno število ustrezno izobražene delovne sile, je tedanja Vojaška uprava jugoslovanske armade leta 1946 v Podbrdu odprla izobraževalni center. V okviru te šole, ki je delovala do leta 1952, so organizirali tečaje, pa tudi daljša izobraževanja za vse profile železniških delavcev. Težava pa je nastopila pri vključevanju domačinov v izobraževanje. Pogoj za vključitev je bil namreč uspešno opravljen izpit iz matematike in slovenskega jezika. Prav pri slednjem se je Primorcem ustavilo. Ker so obiskovali italijanske šole, so imeli priznane le štiri razrede osnovne šole, slovenščina pa jim je povzročala kar nekaj težav. Prednost so tako imeli tisti domačini, ki so brali veliko slovenske literature. In čeprav je bil podbrški železničarski izobraževalni center edini na Primorskem, so se tam v večini izobraževali slušatelji iz osrednje Slovenije.³⁰⁹

Po zaslugi železnice so v Podbrdu prišli še do ene pridobitve. Na demontiranem obračališču za lokomotive je ostala okrogla betonska jama, v kateri so uredili bazen. Delo na železnici po drugi svetovni vojni ni bilo več tako cenjeno kot nekdanj v Avstriji in pod Italijo. Bilo je slabo plačano, zato so železničarji in domačini po letu 1960 zaposlitev raje iskali kje drugje. V tem času se je na tej

³⁰⁸ Svobodno tržaško ozemlje – STO je obstajalo med leti 1947 in 1954. Razdeljeno je bilo na dve območji. Cona A, ki je vključevala Trst, je bila pod vojaško upravo britanskih zavezniških sil, cona B, ki je zajemala Slovensko primorje in Istro, pa je bila pod upravo Jugoslovanske armade. Z londonskim sporazumom, ki je bil podpisan leta 1954, je STO prenehalo obstajati. Cona A je bila priključena Italiji, cona B pa Jugoslaviji. Slovenski veliki leksikon, p–ž, str. 548. Dokončno je bila meja med Italijo in Jugoslavijo urejena šele z dodatnim – osimskim sporazumom, ki sta ga podpisali Socialistična federativna republika Jugoslavija in Republika Italija, in sicer 10. novembra 1975 (ratificiran leta 1979). S tem je bil urejen mednarodni status območja ter razmejitvev na kopnem in morju. Slovenski veliki leksikon, h–o, str. 817.

³⁰⁹ K. Kofol, »v: Življenje ob železni cesti, str. 175, 176.

progi pričel zmanjševati tudi promet, kar je imelo za posledico ukinjanje delovnih mest.³¹⁰

5.4 Začetek izseljevanja iz Grape

V 50. letih se je v tolminski občini pričelo notranje območno preseljevanje. Ljudje so se iz odmaknjenih gorskih krajev selili v nižja naselja, bližje delovnim mestom. Po letu 1953 so namreč začeli pospešeno odpirati industrijske obrate tudi v bivših italijanskih vojašnicah v Podbrdu, na Kneži, v Dolenji Trebuši, na Poljubinjskem polju. V 70. letih, še posebno po potresu leta 1976, so v občini uveljavili decentralizacijo industrijskih obratov, da bi mlade ljudi zadržali v domačem kraju. Načrt je bil razmeroma uspešen, saj se je izseljevanje iz teh naselij začasno ustavilo.³¹¹

³¹⁰ Podbrdo bi bilo brez železnice ena zakotna vas, DVD.

³¹¹ K. Kofol, »v: Življenje ob železni cesti, str. 180–182.

6 ZAKLJUČEK

Baška grapa danes sodi med najbolj neperspektivna območja občine Tolmin. Prebivalstvo se stara, mladi odhajajo s trehuhom za kruhom in le redki si po končanem šolanju ali zaposlitvi v drugih mestih tu ustvarijo svoj dom. Z diplomsko nalogo Kako je Bohinjska proga vplivala na življenje prebivalstva v Baški grapi sem raziskala dejavnike, ki so v preteklosti vplivali na razvoj območja in način življenja tukajšnjih ljudi. Ozemlje je bilo namreč politično vedno mejno območje, in prav to je v njegovem razvoju odigralo glavno vlogo. Najprej sem na podlagi zbranih statističnih podatkov ugotovila, da je od popisa leta 1869 do leta 1910 število prebivalstva še nekako stagniralo, k čemur je pripomogla ravno gradnja železnice v začetku 20. st. Po tem letu število prebivalstva stalno vpada.

Proučila sem in v enem delu zbrala 100-letno zgodovino Baške grape. Večji poudarek sem namenila prav obdobju gradnje proge, ki je v življenju tukajšnjega prebivalstva pustilo velik pečat. Pa tudi obdobju med obema vojnama, saj sem ugotovila, da je za to obdobje zbranega najmanj gradiva. V kolikor ne bi upoštevala tudi kasnejšega dogajanja, med drugo svetovno vojno in po njej, bi bil prikaz razvoja oziroma odhajanja mladih in aktivnih ljudi iz Baške grape pomanjkljiv. Glavno vlogo pri tem so odigrale nekatere politične odločitve, zaradi katerih lahko Baško grapo v 20. st. razdelimo na naslednja obdobja:

1. Obdobje pred gradnjo Bohinjske proge, ko so moški zaradi preskromnega zaslužka doma odhajali na sezonsko delo v druge dežele Avstro-Ogrske.
2. Obdobje gradnje železnice in čas do prve svetovne vojne, ko so, naprej zaradi same gradnje in kasneje zaradi zaposlitve pri železnici in razvoja gospodarstva ob progi, ljudje lahko zaslužili svoj kruh tudi doma.
3. Obdobje prve svetovne vojne, ko se je zaustavil ugoden gospodarski razvoj, ko je prihajalo do mobilizacije vojaških obveznikov in ko je območje prevzelo vlogo zaledja Soške fronte. Skoraj ves tovor je bil na fronto pripeljan ravno po Bohinjski železnici.
4. Obdobje pod Kraljevino Italijo, vse do njene kapitulacije, ko so ljudje v dobrih 20 letih izgubili skoraj vse svoje narodnostne pravice: šole, društva, tisk, službe, nacionalnost itd. Baška grapa je postala mejno območje, tik ob zelo varovani

Rapalski meji in dolina, po kateri je potekala pomembna komunikacija – železnica. Ljudi so nadzorovali zaradi bližine matične države, kontrabanta in zaradi oblikovane mreže organizacije TIGR. Mnogi fantje in dekleta, možje in žene so morali ponovno s trebuhom za kruhom. Tisti, ki so ostali, so skušali ohraniti slovenski jezik in kulturo, fantje so služili v italijanski vojski.

5. Obdobje druge svetovne vojne, po kapitulaciji Italije, ko je območje zasedla nemška vojska in so se iz italijanskih bataljonov in zaporov pričeli vračati slovenski fantje. Mnogi so se priključili partizanom, zato je poraslo tudi število minersko-sabotažnih akcij na železnico. Je pa to obdobje prineslo tudi razkol med domačini, tistimi, ki so se priključili partizanom, tistimi, ki so se priključili domobrancem, in tistimi, ki so ostali neopredeljeni.

6. Obdobje povojne obnove, ki ga je zaznamovala diplomacija za postavitve nove meje med Italijo in Jugoslavijo, Baška grapa je prišla v cono B, obnova porušenih domov, železnice, gospodarskih objektov in ponoven razcvet kulturnega življenja.

7. Obdobje po letu 1950, ko so se ljudje iz odmaknjenih gorskih krajev najprej pričeli seliti v nižje ležeča naselja v Grapi in kasneje iz Grape, bližje delovnim mestom. Kljub občinskim poskusom, da bi z različnimi ukrepi zadržali mlade ljudi v domačem kraju, se izseljevanje ni zaustavilo.

Ob izgradnji železnice so si domačini zelo veliko obetali. Vendar kljub temu, da se njihova pričakovanja kasneje niso uresničila, je ta postala razpoznaven tehnični element Baške grape. Brez železnice bi bil njen razvoj povsem drugačen in tudi življenjske zgodbe tukajšnjega prebivalstva bi se pisale drugače. Iznajdljivost, delavnost, trdnost in trpežnost so ljudem omogočile, da so na tem območju obstali do danes. Kljub temu, da so zaradi drugačnega življenjskega standarda potrebe ljudi danes popolnoma drugačne kot v preteklih obdobjih, pa lahko le upamo, da bodo tudi mlajše generacije našle odgovore na izzive sodobnega časa in poskrbele, da se dolina ne bo izpraznila.

7 LITERATURA, VIRI, ČASNIKI

7.1 LITERATURA

1. Bevk France, *Železna kača*, Celje, 1946.
2. Bevk France, Kaplan Marin Čedermac, MK, Ljubljana, 1990.
3. Državljeni RS po naseljih, Občina Tolmin, Statistični urad RS, 31. 12. 2001.
4. Državljeni RS po naseljih, Občina Tolmin, Statistični urad RS, 31. 12. 2006.
5. Guida del Friuli V., *Gorizia con le vallate dell'Isonzo e del Vipacco*, Società Friulana, Osteria Grande, 1990, ponatis iz leta 1930.
6. Kacin Wohinz Milica in Verginella Marta, *Primorski upor fašizmu 1920–1941*, Ljubljana, 2008.
7. Kofol Karla, Ciril Kosmač in film »Na svoj zemlji«, Posebna izdaja ob 100-letnici rojstva in 30-letnici smrti pisatelja Cirila Kosmača, Tol. muzej, Tolmin, 2010.
8. *Krajevni leksikon Slovenije, I. Knjiga, zahodni del Slovenije*, DZS, LJ, 1968.
9. *Kronika človeštva*, MK, Ljubljana, 1996.
10. *KRONIKA*, časopis za slovensko krajevno zgodovino, *Prispevki za zgodovino Tolminskega*, Letnik 42, št. 1, FF Ljubljana, 1994.
11. *Kronika dogodkov med NOB v predelu Loje*, Lisec, Kneške Ravne, Prode, Zagačnik, Sela nad Podmelcem in Borovnica, zapisala učiteljica Klinkon Angela iz Borovice, po pripovedovanju domačinov, leta 1958.
12. Mlinar Miha, *Čez Most po modrost*, LTO Sotočje, Tolmin, 2005.
13. *Občina Tolmin, Prebivalstvo občine Tolmin*, Tolmin, 1997.
14. Pavšič Tomaž, *Ob stari meji, pričevanja in spomini*, Idrija, 1999.
15. Petronio Paolo, *Transalpina Bohinjska proga*, Slovenske železnice, LJ, 2000.
16. *Priročni krajevni leksikon Slovenije*, DZS, Ljubljana, 1996.
17. *Poročilo slovensko-italijanske zgodovinsko-kulturne komisije, obdobje 1918–1941*, Nova Gorica, 2003.
18. Rutar Simon, *Zgodovina Tolminskega*, Goriški muzej, Gorica, 1972.
19. Rutar Borut, *Iz primorske epopeje*, Celovec-Ljubljana-Dunaj, 2004.
20. Rutar Borut, *TIGR proti duhovnemu genocidu fašizma nad Primorci, Tolminsko 1918–1941*, Tangram, Ljubljana, 1996.
21. Rutar Marija, *Tolminska je pesem*, Tolminski muzej, Tolmin, 2000.

22. Simič Marko, Po sledih soške fronte, MK, Ljubljana, 1996.
23. Slabe Marijan, Na rovašu življenja, Ministrstvo za kulturo in Župnijski urad Grahovo ob Bači, Ljubljana, 2004.
24. Slovenska novejša zgodovina 1848–1992, 1, Mladinska knjiga, Ljubljana, 2005.
25. Slovenska novejša zgodovina 1848–1992, 2, Mladinska knjiga, Ljubljana, 2005.
26. Slovenski veliki leksikon, knjiga 1, MK, Ljubljana, 2003.
27. Slovenski veliki leksikon, knjiga 2, MK, Ljubljana, 2004.
28. Tolminski zbornik 1956, ur. Marjan Urbančič, Tolmin, 1956.
29. Tolminski zbornik 1975, ur. prof. Janez Dolenc, Tolmin, 1975.
30. Tolminski zbornik 1997, ur. prof. Janez Dolenc, Tolmin, 1997.
31. Vidmar Cvetko, Zadnja tuja vojaška okupacija slovenskega ozemlja, Goriški muzej, Nova Gorica, 2009.
32. Vidrih Lavrenčič Lilijana, Po sledih starih poti, Razstava dokumentov tolminskega cestnega odbora 1869–1923, Pokrajinski arhiv v Novi Gorici, 1993.
33. Vojske, orožje in utrdbeni sistemi v Posočju, ur. Karla Kofol, Tolminski muzej, Tolmin, 2008.
34. Zbornik Primorske – 50 let, ur. Slobodan Valentinčič, Primorske novice, Koper, 1997.
35. Zgodovina za vse, vse za zgodovino, št. 2, let. VIII, Zgodovinsko društvo Celje, Celje, 2001.
36. Življenje ob železni cesti, ur. Karla Kofol, Tolminski muzej, Tolmin, 2006.

7.2 VIRI

1. Bau des Wocheiner – Tunnels 1901–1904, fotogr. Alois Beer, Spominski album Antona Humarja.
2. Posnetki pripovedovanj Bernarde Manfreda iz Tolmina in Sabine Rutar s Kneže.

7.3 ČASNIKI

1. Nova proga, glasilo Slovenskih železnic, št. 6, 1996.

2. Časopis Goriška straža od februarja 1920 do oktobra 1928.
3. Časopis SOČA od decembra 1900 do avgusta 1906.
4. Časopis Edinost od novembra 1920 do septembra 1927.
5. Časopis Slovenski narod, leto 1920.
6. Časopis Slovenec, leto 1920.
7. Zgodovinski časopis, letnik XXIX, zvezek 1–2, ur. Dr. Vasilij Melik, LJ, 1975.

7.4 E-VIRI

1. Podbrdo bi bilo brez železnice ena zakotna vas, Zveza organizacij za tehnično kulturo Slovenije, VHS, DVD, 59 min, 1996.

8 SEZNAM KART

Karta 1: Rapalska meja.

Karta 2: Morganova črta.

Karta 3: Štirje predlogi razmejitve med Italijo in Jugoslavijo.

9 SEZNAM TABEL

Tabela 1: Število prebivalstva na Tolminskem leta 1762.

Tabela 2: Število prebivalstva po naseljih in KS v občini Tolmin med leti 1869–2010.

10 SEZNAM FOTOGRAFIJ

Fotografija 1: Kmetiška čitalnica v Melcih.

Fotografija 2: Kneško žitno polje po izgradnji železniške proge.

Fotografija 3: Spominski album.

Fotografija 4: Razvoj planinskega turizma.

Fotografija 5: Koncert vojaške godbe na Kneži.

Fotografija 6: Kasarna na Možicu.

Fotografija 7: Fantje odhajajo s trebuhom za kruhom.

Fotografija 8, 9: Dekleta odhajajo s trebuhom za kruhom.

Fotografija 10, 11, 12: Slovenski fantje v različnih rodovih italijanske vojske.

Fotografija 13: Spričevalo za ljudsko šolo, šol. leto 1928/29.

Fotografija 14, 15: Spreminjanje slovenskih poimenovanj v italijanski jezik.

Fotografija 16: Evakuacija aprila 1941.

Fotografija 17: Slovesnost ob prihodu prvega vlaka po vojni.

11 PRILOGE

11.1 Demografski razvoj

Podatke o številu prebivalstva v občini Tolmin, ki so prikazani v Tabeli 2: Število prebivalstva po naseljih v občini Tolmin med leti 1869–2010, sem dobila v različni literaturi oziroma na Statističnem uradu Republike Slovenije. Za obdobje med leti 1869–1953 sem podatke dobila v Krajevnem leksikonu Slovenije.³¹² Podatke za leti 1961 in 1971 sem povzela iz članka o gibanju prebivalstva na Tolminskem³¹³, ki je bil objavljen v Tolminskem zborniku leta 1975. Za leto 1981 sem podatke vzela iz knjižice o prebivalstvu obravnavane občine, ki jo je izdala Občina Tolmin.³¹⁴ Za leto 1991 sem uporabila Priročni krajevni leksikon Slovenije.³¹⁵ Za leta 2001³¹⁶, 2006³¹⁷ in 2010³¹⁸ pa sem se poslužila zbranih podatkov Statističnega urada RS.

Podatki za leto 2010 niso neposredno primerljivi s podatki za predhodna leta, saj Statistični urad RS, od 1. 1. 2008 dalje, uporablja spremenjeno statistično definicijo prebivalstva, katere posledice se kažejo v tem, da je prebivalstva več. Po novi definiciji so namreč osebe, ki imajo poleg stalnega bivališča tudi začasno bivališče, štete na naslovu začasnega bivališča, v kolikor imajo tega prijavljenega za eno leto ali več.³¹⁹ Na Petrovem Brdu, v Podbrdu in v Tolminu se nahajajo domovi za starostnike, katerih uporabniki so bili prav tako zajeti v štetje.

³¹² Krajevni leksikon Slovenije, I. knjiga, zahodni del Slovenije, DZS, Ljubljana, 1968, str. 391–393.

³¹³ Hinko Uršič, "Gibanje prebivalstva na Tolminskem", v: Tolminski zbornik 1975, ur. Prof. Janez Dolenc, (Tolmin, 1975), str. 429–432.

³¹⁴ Občina Tolmin, Prebivalstvo občine Tolmin, Tolmin, 1997, str. 30–37.

³¹⁵ Priročni krajevni leksikon Slovenije, DZS, Ljubljana, 1996.

³¹⁶ Državljeni RS po naseljih, Občina Tolmin, Statistični urad RS, na dan 31. 12. 2001.

³¹⁷ Državljeni RS po naseljih, Občina Tolmin, Statistični urad RS, na dan 31. 12. 2006.

³¹⁸ Državljeni RS po naseljih, Občina Tolmin, Statistični urad RS, na dan 1. 7. 2010.

³¹⁹ Statistični urad RS, www.stat.si/novica_prikazi.aspx?id=2915, 2. 10. 2011.

Tabela 2: Število prebivalstva po naseljih v občini Tolmin med leti 1869–2010

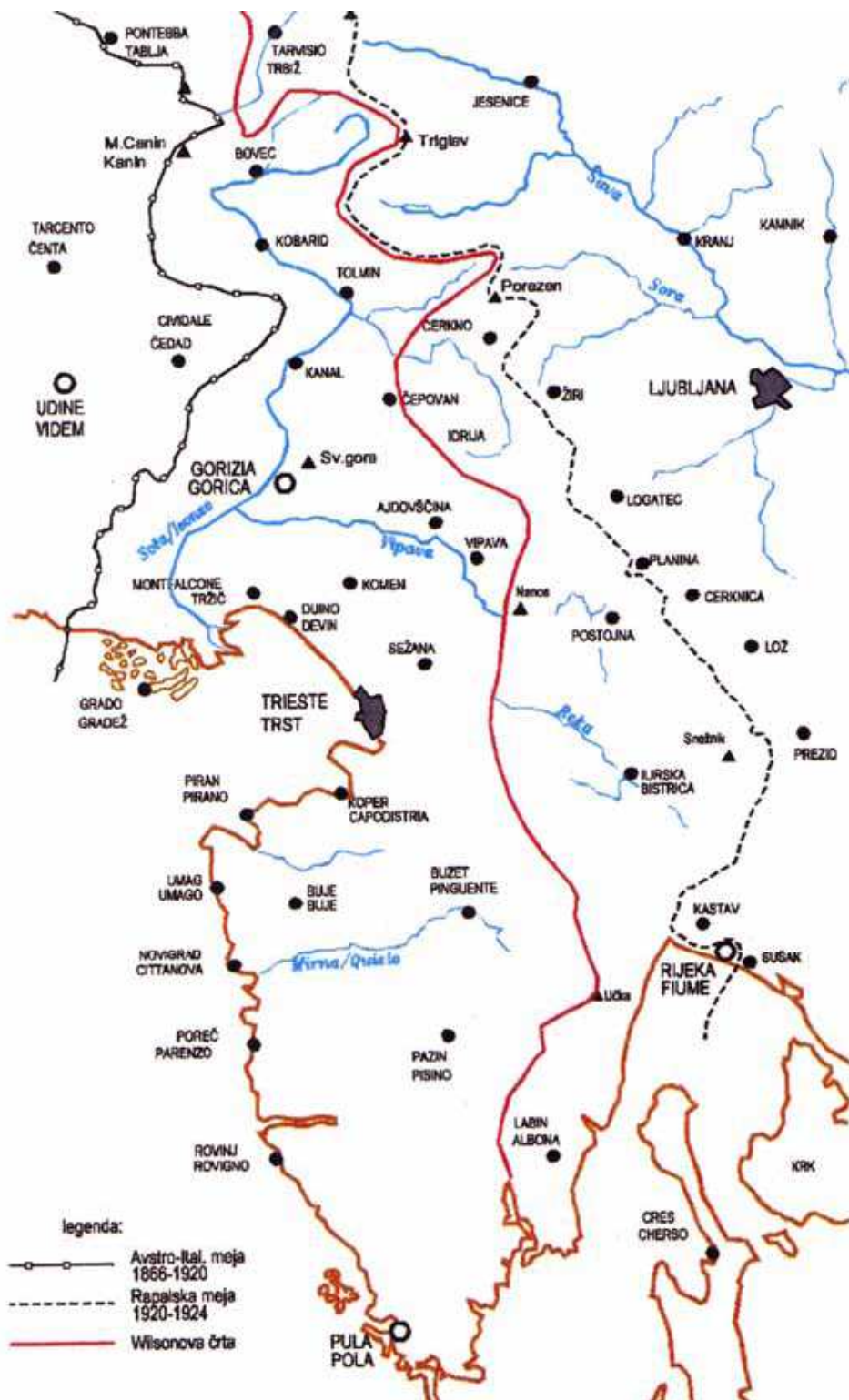
Naselja/Leto	1869 ²²⁴	1880 ²²⁵	1890 ²²⁶	1900 ²²⁷	1910 ²²⁸	1931 ²²⁹	1948 ²³⁰	1953 ²³¹	1961 ²³²	1971 ²³³	1981 ²³⁴	1991 ²³⁵	2001 ²³⁶	2006 ²³⁷	2010 ²³⁸
DOLJE															
Dolje	246	260	281	277	263	235	232	224	207	193	173	160	160	158	157
Gabrje	160	156	181	173	161	144	123	126	114	111	113	116	121	118	104
SKUPAJ	406	416	462	450	424	379	355	350	321	304	286	276	281	276	261
DOLENJA TREBUŠA															
Dolenja Trebuša	712	764	700	724	735	695	615	541	486	360	310	291	290	281	269
Stopnik	248	253	248	211	203	169	247	225	199	160	102	98	102	101	87
SKUPAJ	960	1017	948	935	938	864	862	766	685	520	412	389	392	382	356
GORENJA TREBUŠA															
Gorenja Trebuša	668	659	703	694	733	747	584	526	419	296	195	148	106	104	99
GRAHOVO OB BAČI															
Grahovo ob Bači	406	398	344	364	477	373	262	321	307	269	209	199	163	152	145
Koritnica	266	260	341	360	357	278	259	267	276	237	214	209	186	167	150
SKUPAJ	672	658	685	724	834	651	521	588	583	506	423	408	349	319	295
HUDAJUŽNA															
Hudajužna	181	187	184	187	257	206	158	160	174	152	133	136	127	116	105
Obloke	130	141	147	136	118	94	89	86	78	60	52	50	26	31	27
SKUPAJ	311	328	331	323	375	300	247	246	252	212	185	186	153	147	132
KAMNO															
Kamno	430	465	439	413	403	363	370	330	298	274	262	246	242	236	219
Selce	59	59	61	51	63	51	42	42	33	37	23	17	14	11	11
SKUPAJ	489	524	500	464	466	414	412	372	331	311	285	263	256	247	230
KNEŽA															
Klavže	89	87	89	105	231	166	162	145	152	132	102	95	78	78	84
Kneža	481	451	473	404	418	383	259	257	264	236	217	224	219	212	214
Kneške Ravne	56	54	50	50	50	48	50	50	43	36	21	14	12	10	10
Lisec	59	56	49	55	77	71	44	47	30	10	0	0	0	0	0
Logaršče	262	250	276	252	249	228	200	186	189	144	102	75	70	65	56
Loje	50	47	53	54	53	49	52	50	30	16	2	8	7	7	8
Podmelec	281	275	301	245	321	276	166	195	182	144	124	105	96	97	93
Temljine	263	247	210	216	211	193	144	122	97	76	56	51	48	44	41
SKUPAJ	1541	1467	1501	1381	1610	1414	1077	1052	987	794	624	572	530	513	506
LJUBINJ															
Ljubinj	280	307	283	284	282	256	195	188	195	174	167	148	139	127	134
Sela nad Podmelcem	131	128	127	124	125	102	76	54	51	33	21	17	10	11	9
SKUPAJ	411	435	410	408	407	358	271	242	246	207	188	165	149	138	143
MOST NA SOČI															
Bača pri Modreju	271	267	284	281	310	261	250	259	258	256	205	193	150	140	135
Drobočnik	48	50	34	50	41	35	53	51	52	38	33	35	38	31	33
Gorenji Log	136	141	131	101	133	113	88	98	93	100	65	56	49	50	42
Grudnica	114	119	112	94	129	109	93	79	63	43	20	14	15	14	11
Ildrija pri Bači	403	414	408	391	423	430	328	381	373	357	342	315	325	309	282
Kozmerice	40	43	44	44	56	57	46	46	47	38	29	31	26	28	21
Modrej	218	212	215	193	201	279	171	174	178	158	220	276	283	296	295
Modrejce	207	219	212	171	177	165	143	142	136	145	141	135	119	118	116
Most na Soči	353	301	299	316	360	530	326	383	380	386	401	481	474	474	439
Postaja	24	24	24	24	167	170	136	178	191	157	129	131	126	115	119
SKUPAJ	1814	1790	1763	1665	1997	2149	1634	1791	1771	1678	1585	1667	1605	1575	1493
POLJUBINJ															
Poljubinj	522	529	512	497	483	458	398	406	385	379	397	415	450	443	439
Prapetno	136	122	116	118	113	108	89	95	93	79	93	118	138	128	114
SKUPAJ	658	651	628	615	596	566	487	501	478	458	490	533	588	571	553
PEČINE															
Pečine	312	401	384	361	351	331	346	287	234	197	183	167	160	153	163
PONIKVE															
Ponikve	652	628	593	531	497	454	348	356	352	280	251	219	206	193	177

Število prebivalstva po naseljih v občini Tolmin med leti 1869–2010
(nadaljevanje iz prejšnje strani)

Naselja/Leto	1869 ²²⁴	1880 ²²⁵	1890 ²²⁶	1900 ²²⁷	1910 ²²⁸	1931 ²²⁹	1948 ²³⁰	1953 ²³¹	1961 ²³²	1971 ²³³	1981 ²³⁴	1991 ²³⁵	2001 ²³⁶	2006 ²³⁷	2010 ²³⁸
PODBRDO															
Bača pri Podbrdu	270	224	234	195	202	210	136	132	120	90	52	27	26	27	24
Kuk	80	73	78	70	85	91	70	68	54	52	51	44	30	31	31
Petrovo Brdo	61	63	46	64	63	87	69	59	60	134	42	78	57	56	121
Podbrdo	319	306	290	294	420	594	379	560	781	814	689	761	646	623	689
Porezen	180	158	151	163	165	165	109	97	82	56	27	16	16	12	9
Trtnik	299	263	259	255	284	184	85	83	77	68	43	38	35	33	24
SKUPAJ	1209	1087	1058	1041	1219	1331	848	999	1174	1214	904	964	810	782	898
RUT															
Grant	136	118	146	157	157	150	92	99	84	57	38	34	27	23	17
Rut	330	304	286	287	297	284	208	188	167	116	100	78	61	52	48
SKUPAJ	466	422	432	444	454	434	300	287	251	173	138	112	88	75	65
STRŽIŠČE															
Kal	102	106	96	97	99	101	71	66	52	32	19	12	5	4	3
Stržišče	326	292	296	282	294	216	169	154	117	83	65	51	43	41	46
Znojile	107	120	109	101	115	84	69	68	56	46	35	19	16	15	11
SKUPAJ	535	518	501	480	508	401	309	288	225	161	119	82	64	60	60
SLAP OB IDRJICI															
Roče	181	178	179	170	144	122	100	102	97	90	70	57	61	60	63
Slap ob Idrijci	353	349	352	371	364	309	244	222	223	187	242	260	253	251	247
SKUPAJ	534	527	531	541	508	431	344	324	320	277	312	317	314	311	310
ŠENTVIŠKA GORA															
Bukovski vrh	119	111	121	137	138	130	97	98	77	58	36	33	33	26	22
Daber	90	92	75	65	70	57	61	57	48	44	35	35	30	28	20
Gorski Vrh	131	134	134	120	123	100	95	82	48	24	11	11	12	13	13
Polje	81	82	84	78	71	57	58	60	64	44	36	40	37	38	31
Prapetno Brdo	228	244	238	215	218	206	155	161	155	147	115	122	118	120	112
Šentviška Gora	331	337	320	336	360	289	199	216	183	162	123	114	111	118	101
Zakraj	84	85	79	55	71	57	70	63	59	49	40	41	32	34	33
SKUPAJ	1064	1085	1051	1006	1051	896	735	737	634	528	396	396	373	377	332
TOLMIN															
Čadrg	179	193	207	211	219	210	132	136	104	63	35	23	30	36	45
Tolmin	846	894	849	865	1016	1222	1320	1638	1965	2661	3403	3851	3591	3463	3553
Tolminske Ravne	101	106	100	88	95	80	70	60	42	32	22	18	14	16	10
Zadlaz Čadrg	143	154	149	136	123	118	129	125	101	77	51	36	29	32	33
Zadlaz Žabče	202	196	195	187	196	165	103	103	82	66	41	29	26	31	34
Žabče	181	181	170	162	191	160	169	165	159	136	155	184	187	183	175
SKUPAJ	1652	1724	1670	1649	1840	1955	1923	2227	2453	3035	3707	4141	3877	3761	3850
TOLMINSKI LOM															
Dolgi Laz	88	91	101	99	99	64	74	69	39	44	27	10	14	12	14
Kanalski Lom	385	397	392	360	368	302	243	242	214	206	140	135	103	96	88
Tolminski Lom	277	289	322	274	303	256	162	163	142	112	100	95	87	84	73
SKUPAJ	750	777	815	733	770	622	479	474	395	362	267	240	204	192	175
VOLARJE															
Selišče	57	65	54	51	52	48	55	52	40	32	28	28	24	18	15
Volarje	321	309	287	279	308	230	263	265	241	233	254	272	253	248	250
SKUPAJ	378	374	341	330	360	278	318	317	281	265	282	300	277	266	265
VOLČE															
Čiginj	320	314	316	342	355	295	264	260	231	234	194	181	180	176	175
Kozaršče	153	148	153	139	154	118	123	105	109	105	105	94	84	76	95
Sela pri Volčah	195	213	211	196	181	176	129	135	133	121	90	87	87	86	83
Volčanski Rut	201	184	196	199	200	162	129	106	83	65	40	23	23	20	15
Volče	770	758	750	738	767	694	562	604	557	546	517	519	565	564	596
SKUPAJ	1639	1617	1626	1614	1657	1445	1207	1210	1113	1071	946	904	939	922	964
ZATOLMIN															
Zatolmin	433	458	468	459	464	461	418	446	386	317	318	338	338	355	347
SKUPAJ (celotna občina Tolmin)	17554	17563	17401	16848	18059	16881	14025	14386	13891	13166	12496	12787	12059	11719	11674

11.2 Kartografski prikaz meja

Karta 1³²⁰: Rapalska meja

³²⁰ Zadnja tuja vojaška okupacija slovenskega ozemlja, str. 98.

Karta 3³²²: Štirje predlogi razmejitve med Italijo in Jugoslavijo

Jugoslaviji je bil najbolj naklonjen predlog Sovjetske zveze – sklenjena črna črta, najmanj pa predlog ZDA – rumena črta, saj je temeljil na le nekoliko spremenjeni Wilsonovi črti. Predlog angleških strokovnjakov je označen z modro črto, francoskih pa z rdečo. Zaradi začnajoče se hladne vojne med velikimi silami je razmejitev med Italijo in Jugoslavijo dobila ideološke razsežnosti.³²³

³²² Zbornik Primorske – 50 let, 1997, str. 33.

³²³ Slovenska novejša zgodovina 2. del, str. 910, 911.